EUROPESE
COMMISSIE

Brussel, 7.3.2018
SWD(2018) 200 final

WERKDOCUMENT VAN DE DIENSTEN VAN DE COMMISSIE

Landverslag België 2018

bij

MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE RAAD, DE EUROPESE CENTRALE BANK EN DE EUROGROEP

Europees semester 2018: beoordeling van vooruitgang bij structurele hervormingen, preventie en correctie van macro-economische onevenwichtigheden en resultaten van diepgaande evaluaties ingevolge Verordening (EU) nr. 1176/2011

{COM(2018) 120 final}

INHOUD

Samenvatting 1

1. Economische situatie en vooruitzichten 5

2. Vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 13

3. Hervormingsprioriteiten 18

3.1. Overheidsfinanciën en belastingen 18
3.2. Financiële sector 24
3.3. Arbeidsmarkt, onderwijs en sociaal beleid 28
3.4. Investeringen en concurrentievermogen 42
3.5. Sectoraal beleid 55

Bijlage A: Overzichtstabel 60

Bijlage B: Procedure bij macro-economische onevenwichtigheden Scorebord 68

Bijlage C: Standaardtabellen 69

Referenties 76

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1.1: Belangrijkste economische en financiële indicatoren – België 12
Tabel 2.1: Vooruitgang met LSA's 15
Tabel 3.2.1: Indicatoren van financiële gezondheid, alle banken in België 25
Tabel B.1: PMO-scorebord voor België (WMV 2018) 68
Tabel C.1: Indicatoren financiële markten 69
Tabel C.2: Kernindicator sociaal scorebord 70
Tabel C.3: Arbeidsmarkt- en opleidingsindicatoren 71
Tabel C.4: Indicatoren voor sociale inclusie en gezondheid 72
Tabel C.5: Indicatoren voor de prestatie van productmarkten en beleidsindicatoren 73
Tabel C.6: Groene groei 74

LIJST VAN GRAFIEKEN

Grafiek 1.1: Uitsplitsing van bbp-groei 5
Grafiek 1.2: Bbp – vergelijking tussen alle landen, index 2009 = 100 6

Grafiek 1.3: Potentiële groei in alle landen en perioden 6
Grafiek 1.4: Uitsplitsing van de groei van het beschikbare inkomen van huishoudens 7
Grafiek 1.5: Geharmoniseerde inflatie van de consumptieprijzen 8
Grafiek 1.6: Groei van de werkgelegenheid (wijziging in % op jaarbasis); zelfstandigen en werknemers) 8
Grafiek 1.7: Uitsplitsing van het saldo op de lopende rekening 9
Grafiek 1.8: Schulden en benchmarks van niet-financiële vennootschappen 10
Grafiek 1.9: Waarderingsniveaus en recente stijgingen van de huizenprijzen 10
Grafiek 2.1: Algemene meerjarige uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2011-2017 14
Grafiek 3.1.1: Primaire overheidsuitgaven in 2016, % van het bbp 18
Grafiek 3.1.2: Prognose en scenario's op middellange termijn voor de overheidsschuld (% bbp) 20
Grafiek 3.1.3: De belastingdruk op arbeid voor een alleenstaande bij het gemiddelde loon (2016) 22
Grafiek 3.2.1: Overwaarderingsgap met betrekking tot de waarderingsgaps voor prijs/inkomen, woningprijs/huur en het model op basis van fundamentals. 26
Grafiek 3.2.2: Gap voor de op fundamentals gebaseerde en prudentiële benchmark 26
Grafiek 3.3.1: Belangrijkste arbeidsmarktindicatoren 28
Grafiek 3.3.2: Relatieve spreiding van arbeidsparticipatie naar onderwijsniveau, 2005 en 2016 28
Grafiek 3.3.3: Verandering in het gemiddelde nettoloon na de taxshift 31
Grafiek 3.3.4: Kenmerken van de werkenden, werklozen en inactieven (20-64), 2014 32
Grafiek 3.3.5: Loongap tussen oudere (50+) en jongere (30-39) werknemers, 2014 33
Grafiek 3.3.6: Kans op werk naar afkomst, sekse en onderwijsniveau 34
Grafiek 3.3.7: Percentage van de bevolking (25-54) dat leeft in huishoudens met een zeer lage arbeidsintensiteit, 2005-2016 36
Grafiek 3.3.8: Verschillen in prestaties tussen scholen, verklaard door de sociaaleconomische status van scholen en leerlingen (PISA 2015-Science) 38
Grafiek 3.4.1: Ontwikkelingen van de arbeidsproductiviteit (bruto toegevoegde waarde per arbeidsuur) 42
Grafiek 3.4.2: Verdeling van groei van arbeidsproductiviteit, België (gemiddelde 2011-2013) 46
Grafiek 3.4.3: Federale belastingmaatregelen ter ondersteuning van O&O (schaal links in miljard EUR) en O&O van bedrijven (schaal rechts in miljard EUR), 2008-2015 47
Grafiek 3.4.4: Determinanten van veranderingen in de loonkosten per eenheid 48
Grafiek 3.4.5: Bijdrage van de belangrijkste productgroepen tot het inflatieverschil met de eurozone 49

LIJST VAN TEKSTVAKKEN

Tekstvak 2.1: Tastbare resultaten dankzij EU-steun voor structurele verandering in België 17
Kader 3.3.1: Monitoring van de prestaties in het licht van de Europese pijler van sociale rechten 30
Kader 3.3.2: Beleid uitgelicht: Hervorming van de voorschoolse educatie en het verplicht onderwijs in de Franse Gemeenschap (Pacte pour un enseignement d'excellence, 2015-2030) 40
Tekstvak 3.4.1: Uitdagingen op het gebied van investeringen en hervormingen in België 44

SAMENVATTING

Het gunstige economische klimaat biedt een kans om het hervormingsproces toe te spitsen op uitdagingen op de lange termijn op het gebied van de openbare financiën, arbeidsparticipatie en investeringen([1]). De recente structurele hervormingen hebben resultaat opgeleverd in de vorm van een beter concurrentievermogen en een banenrijk herstel. De potentiële groei kent een opwaartse tendens sinds zijn laagste niveau in 2013. Toch blijft de potentiële groei achter bij de ramingen van vóór de crisis omdat resterende belemmeringen van de concurrentie en een smalle innovatiebasis de groei van de productiviteit afremmen. Hoewel recente regeringsmaatregelen de groei van de werkgelegenheid een impuls hebben gegeven, wijst een hoge inactiviteitsgraad in combinatie met een hoog aantal vacatures op een grote discrepantie tussen gewenste en aangeboden vaardigheden. De kwaliteit van het vervoersnetwerk is laag en weerspiegelt het lage peil van overheidsinvesteringen.

De economische groei is naar verwachting versneld tot 1,7 % in 2017, dankzij een robuuste binnenlandse vraag, zowel voor particuliere consumptie als voor investeringen. Verwacht wordt dat de consumptie van huishoudens in 2017-2019 aan kracht zal winnen, in lijn met de voorspelde toename van het beschikbare inkomen. De bedrijfsinvesteringen zullen naar verwachting tijdens de prognoseperiode blijven toenemen, mede onder invloed van aanzienlijke liquiditeitsreserves en gunstige financieringsvoorwaarden bij aanhoudend lage rentevoeten. De bijdrage van de netto-uitvoer zette in 2016 nog een rem op de groei maar is naar schatting verbeterd. **Uit recente ontwikkelingen blijkt dat het inflatieverschil ten opzichte van de eurozone afneemt.** Tussen 2018 en 2019 zal de economische groei van België naar verwachting versnellen tot jaarlijks gemiddeld 1,8 %, vergeleken met een gemiddelde groei van 1,4 % tussen 2014 en 2016.

([1]) In dit verslag wordt de Belgische economie beoordeeld in het licht van de op 22 november 2017 gepubliceerde jaarlijkse groeianalyse van de Commissie. In de analyse roept de Commissie de lidstaten op hervormingen door te voeren om de Europese economie productiever, veerkrachtiger en inclusiever te maken. Daarbij moeten de lidstaten hun inspanningen concentreren op de drie elementen van de "heilzame driehoek" van economisch beleid: investeringen bevorderen, structurele hervormingen doorvoeren en een verantwoord begrotingsbeleid voeren.

De overheidsschuld daalt maar blijft hoog. De overheidsschuld piekte in 2014 op 106,8 % van het bbp en is sindsdien zeer geleidelijk aan het afnemen. Het overheidstekort zal in 2017 naar verwachting significant zijn gedaald. In 2018 wordt slechts matige vooruitgang verwacht, tenzij aanvullende begrotingsmaatregelen worden genomen. Er gaapt nog steeds een brede kloof tussen het geraamde structurele tekort in 2017 en de nationale middellangetermijndoelstelling van een begroting die structureel in evenwicht is.

België heeft beperkte vooruitgang geboekt met de landspecifieke aanbevelingen van 2017. Er is beperkte vooruitgang met het verdelen van de begrotingsdoelstellingen over de verschillende beleidsniveaus op een wijze die kan worden afgedwongen en met het verbeteren van de samenstelling van de overheidsuitgaven. Er is enige vooruitgang geboekt met het afschaffen van verstorende belastingvrijstellingen. Op federaal niveau bestaan geen plannen om overheidsuitgaven systematisch te gaan toetsen als permanent onderdeel van de begrotingsplanning. Het nationale plan voor strategische investeringen voorziet wel in meer investeringen in infrastructuur. Er is enige vooruitgang bereikt op het gebied van gelijke kansen op deelname aan onderwijs en beroepsopleiding van goede kwaliteit, nu in de gemeenschappen grote onderwijshervormingen op til zijn, maar de vooruitgang inzake gelijke toegang tot de arbeidsmarkt blijft beperkt. Er is enige vooruitgang geboekt met het aanmoedigen van investeringen in op kennis gebaseerd kapitaal, ook al verschillen de maatregelen op gewest-, gemeenschaps- en federaal niveau in omvang. De vooruitgang op het gebied van sectorale regelgeving is over het geheel genomen beperkt. Regelgevende beperkingen voor bepaalde professionele diensten hebben gevolgen voor de concurrentie. Er is beperkte vooruitgang geboekt met het beter doen functioneren van de detailhandel ten voordele van ondernemingen en consumenten, en met het verbeteren van de marktmechanismen in netwerkindustrieën.

Met betrekking tot het traject van België richting nationale doelstellingen in het kader van de Europa 2020-strategie is de beoogde arbeidsparticipatie van 73,2 % nog steeds niet in zicht, ondanks het aanzienlijke aantal nieuwe banen. België dreigt de doelstellingen voor broeikasgasemissies, hernieuwbare energie, energie-efficiëntie en het

verlagen van het risico op armoede niet te halen. België heeft in 2016 wel zijn doelstelling inzake vroegtijdig schoolverlaten bereikt en ligt in grote lijnen op schema om zijn streefdoelen voor O&O-intensiteit en deelname aan tertiair onderwijs te halen.

België presteert globaal bekeken goed op de indicatoren van het sociaal scorebord ter ondersteuning van de Europese pijler van sociale rechten, maar niet alle uitdagingen zijn verholpen. De participatie in volwasseneneducatie is relatief gering en de onderwijsresultaten wisselen sterk afhankelijk van de sociaaleconomische status en migratie-achtergrond. Sommige bevolkingsgroepen, zoals personen met een migratieachtergrond, kunnen beter worden geïntegreerd in de arbeidsmarkt. België kent een van de grootste verschillen bij het risico op armoede of sociale uitsluiting tussen personen met en zonder een handicap. België kan goede resultaten voorleggen op het gebied van gendergelijkheid en kinderopvang.

Belangrijke structurele kwesties die in dit verslag aan de orde komen en wijzen op bijzondere uitdagingen voor de Belgische economie, zijn de volgende:

- **De houdbaarheid van de overheidsfinanciën blijft een uitdaging.** De pensioenhervormingen van 2015 waren een eerste belangrijke stap om de risico's in verband met de langetermijnkosten van de vergrijzing aan te pakken. Toch wijzen recente projecties op een sterke stijging van de uitgaven op lange termijn voor zowel pensioenen als langdurige zorg. De verschillende stappen van de hervorming volledig uitvoeren zou deze risico's helpen verminderen. Zo kunnen de plannen om een publiek pensioensysteem op basis van credits in te voeren de budgettaire houdbaarheid op lange termijn verbeteren, dankzij ingebouwde automatische aanpassingsmechanismen om in te spelen op structurele demografische of economische veranderingen. De risico's van druk op de begroting lijken op de korte termijn onder controle te zijn. Bovendien worden bijdragen aan het Belgische depositogarantiestelsel niet geïnvesteerd in een afzonderlijke portefeuille van activa met een laag risico.

- **In de begrotingsconsolidatie zou meer kunnen worden ingezet op uitgavenbeheersing.** De totale overheidsuitgaven als percentage van het bbp liggen boven het gemiddelde van de eurozone. Momenteel is geen enkel bestuursniveau in België gebonden aan nationale regelgeving op het gebied van uitgaven, met uitzondering van een plafond voor de uitgaven voor gezondheidszorg. Dit belet op uitgaven gebaseerde begrotingsconsolidatie.

- **De lage productiviteitsgroei blijft een uitdaging voor de toekomstige economische welvaart.** De investeringen in onderzoek en innovatie en andere "immateriële" activa, die het grootste potentieel voor innovatie-output hebben, zijn hoog maar vrij eenzijdig gericht. Innovatie moet meer worden verspreid en de innovatiebasis moet worden verbreed. Er bestaat een grote en groeiende productiviteitskloof tussen de meest productieve ondernemingen en de rest. Het aandeel rechtstreeks met buitenlandse markten verbonden ondernemingen, die productiever lijken te zijn, is gering. De overheidsuitgaven voor O&O zijn veel sneller gestegen dan de bedrijfsuitgaven voor O&O. Dit doet vragen rijzen over de efficiëntie van de regelingen, bij gebrek aan diepgaande evaluaties.

- **Onvoldoende overheidsinvesteringen in infrastructuur, verstorende fiscale prikkels en het gebrek aan concurrentie bij vervoersdiensten bemoeilijken de mobiliteit in België, veroorzaken zware verkeerscongestie en fnuiken de groei van de productiviteit.** Investeringen in infrastructuur, met name in autowegen, waterwegen en het spoornet laten te wensen over en illustreren het aanhoudend lage niveau van overheidsinvesteringen. In combinatie met verkeerde fiscale prikkels (voor bedrijfsauto's) wordt het fileprobleem in België, één van de grootste in Europa, nog verergerd. De milieuvoordelen van de geplande wijziging in het systeem van bedrijfsauto's zouden kunnen tegenvallen. België blijft het meest dichtgeslibde land van Europa, omgerekend in verloren tijd en vertragingen, vooral rond Antwerpen en Brussel. Het is weinig waarschijnlijk dat hier op korte termijn

verandering in komt, hetgeen voor een deel te wijten is aan vertragingen bij verschillende grote openbare-infrastructuurprojecten. Ook zijn verschillende markten voor vervoersdiensten niet opengesteld voor concurrentie.

- **Op het gebied van ondernemerschap behoort België tot de slechtst presterende landen in de EU.** De zware administratieve last blijft een probleem voor het bedrijfsleven en de digitalisering van overheidsdiensten, met inbegrip van rechtbanken. Hoewel de afgelopen jaren verschillende beleidsmaatregelen zijn genomen ter bevordering van ondernemerschap, zijn er aanwijzingen dat startende ondernemingen of bedrijven zonder rijpe balans moeilijk toegang hebben tot de traditionele bankfinanciering.

- **Belangrijke beperkingen in sommige professionele diensten en de bouwsector houden concurrentie tegen en de detailhandel staat nog steeds voor uitdagingen.** De productiviteit van België zou gebaat zijn bij het aanpakken van belemmeringen in de dienstensector. De lage concurrentiedruk in dienstenmarkten heeft ook nadelige gevolgen voor de maakindustrie, die in toenemende mate afhankelijk is van diensteninput. De detailhandelsprijzen blijven relatief hoog, ondanks recente maatregelen om het functioneren van de detailhandel te verbeteren. Recente wetgevende wijzigingen, zoals de regelgeving voor nachtarbeid, worden gunstig ontvangen, maar om het potentieel ervan volledig te benutten, is meer flexibiliteit vereist.

- **De werkgelegenheid neemt de laatste tijd toe, maar de arbeidsparticipatie blijft laag.** De werkloosheid is gedaald tot het niveau van vóór de crisis. Toch blijft de arbeidsparticipatie laag en een relatief groot aandeel van de beroepsbevolking is inactief. De drempels om mensen weer aan het werk te krijgen, blijven hoog ondanks pogingen om de belastingwig op arbeid te verkleinen (het verschil tussen de totale loonkosten van de werkgever en het nettoloon van de werknemer). Tegelijkertijd is het aantal vacatures mee van de hoogste in de EU. Dit wijst op grote discrepanties tussen gewenste en aangeboden vaardigheden, hetgeen terug te voeren valt op onder meer historisch hoge arbeidskosten en belastingen, lage mobiliteit en ontoereikende taalkennis. Ook blijven grote verschillen in arbeidsmarktresultaten tussen de gewesten bestaan. Inactiviteit en werkloosheid komen vooral voor bij laagopgeleiden, jongeren, personen met een migrantenachtergrond, ouderen en personen met een handicap. Er zijn aanwijzingen dat activeringsmaatregelen niet voor alle bevolkingsgroepen even doeltreffend zijn. Voor sommige specifieke groepen, zoals huishoudens met kinderen waar bijna niemand werk heeft, liggen de armoedepercentages boven het EU-gemiddelde.

- **België combineert goede algehele onderwijsprestaties met grote ongelijkheid op onderwijsgebied.** Kinderen uit kansarme groepen, waaronder kinderen met een migratieachtergrond, hebben geen gelijke kansen op toegang tot goed onderwijs. Het aandeel afgestudeerden in wetenschap, technologie en wiskunde behoort tot het laagste in de EU. Topprestaties lopen terug, met name in wiskunde. Er zijn grote verschillen in prestaties tussen scholen en aanzienlijke verschillen tussen de Gemeenschappen. De groei van de schoolbevolking is een van de hoogste in de EU. Het percentage kansarme groepen zal stijgen, waardoor uitdagingen op het gebied van onderwijs moeilijker aan te pakken zijn. Zowel de Vlaamse als de Franse Gemeenschap hebben belangrijke hervormingen van hun onderwijsstelsels aangevat. De uitvoering ervan is gepland voor het volgende decennium en de jaren daarna.

- **Ondanks recente hervormingen blijft het Belgische belastingstelsel complex.** De hervorming van de vennootschapsbelasting zal leiden tot lagere wettelijke tarieven en het stelsel helpen vereenvoudigen. Toch blijven vele vrijstellingen en verstorende prikkels bestaan, zoals blijkt uit het stijgende aantal belastingkortingen. Er kan meer gebruik worden gemaakt van de mogelijkheid om belastingen op meer groeivriendelijke grondslagen te baseren. Inkomsten uit milieugerelateerde belastingen behoren nog steeds tot de laagste in de EU. Tot slot kunnen

sommige kenmerken van het Belgische belastingstelsel, met name het gebrek aan specifieke antimisbruikregels voor de notionele interestaftrek, agressieve fiscale planning via het cascadesysteem in de hand werken.

- **Bij de verdeling van schulden en activa over huishoudens zijn er een aantal zwakke punten, ondanks de over het algemeen gunstige vermogenspositie van huishoudens.** Lange tijd zijn de prijzen van huizen sneller gestegen dan het besteedbaar inkomen van huishoudens, die hun financiële situatie hebben zien verslechteren door de vrijwel mechanische toename van hun schulden. Hoewel maatregelen zijn aangekondigd, kunnen risico's voor de financiële stabiliteit door het ingewikkelde nationale macroprudentiële besluitvormingsproces onderbelicht blijven. Momenteel lijken de huizenprijzen lichtjes overgewaardeerd.

- **Het milieu- en klimaatbeleid van België presteert op sommige gebieden goed maar het blijft onvoldoende effectief tegen plaatselijke luchtverontreiniging en emissies van broeikasgassen.** België maakt geen optimaal gebruik van zijn potentieel om zich te ontwikkelen tot koolstofarme innovatieleider. Plannen om de economie koolstofarmer te maken, zonder afbreuk te doen aan de continuïteit van de voorziening, vereisen aanzienlijke investeringen in het energiesysteem en in innovatie. Om deze inspanningen te ondersteunen, kunnen de instrumenten van de EU worden ingezet.

1. ECONOMISCHE SITUATIE EN VOORUITZICHTEN

Economische groei

De economische groei is naar verwachting versneld tot 1,7 % in 2017, dankzij een robuuste binnenlandse vraag, zowel door consumptie als door investeringen. De bijdrage van de netto-uitvoer zal naar verwachting vlak worden na een rem te hebben gezet op de groei in 2016. Zonder een positieve bijdrage van de netto-uitvoer blijft de economische groei naar verwachting vergelijkbaar, namelijk 1,8 % in 2018 en 1,7 % in 2019 (zie grafiek 1.1). Tussen 2017 en 2019 wordt in België een versnelling van de economische groei verwacht van jaarlijks gemiddeld 1¾ %, vergeleken met een gemiddelde groei van 1½ % in de afgelopen drie jaar.

De Belgische economie is in de nasleep van de mondiale economische recessie in 2009 redelijk veerkrachtig gebleken. Dankzij de stevige economische groei in 2010 en 2011 zat het bbp snel weer op het niveau van vóór de crisis. Na dat herstel volgde een periode van quasi nulgroei in 2012 en 2013. De daaropvolgende twee jaar trok de economie weer aan, met groeicijfers van 1,4 % in 2014 en 2015. In 2016 steeg het bbp met 1,5 %, ondanks de terugval na de terreuraanslagen in maart en de nasleep ervan, die evenwel als beperkt en voorbijgaand wordt beschouwd.

In 2017 en 2018 wordt een economische groei van respectievelijk 1,7 % en 1,8 % verwacht. Net als in de afgelopen jaren is de binnenlandse vraag naar verwachting de belangrijkste aanjager van groei. Huishoudens zullen hun koopkracht volgens de projecties zien stijgen wanneer een nieuwe collectieve arbeidsovereenkomst in werking treedt en de arbeidsmarkt zich gunstig blijft ontwikkelen. Investeringen door ondernemingen en huishoudens zullen naar verwachting ook significant bijdragen tot groei. Verwacht wordt dat de plaatselijke investeringscyclus, het begin van grote infrastructuurwerken en investeringen in defensie de groei van de overheidsinvesteringen in 2018 zullen stimuleren. De overheidsinvesteringen zullen volgens de projectie licht toenemen tot 2,3 % van het bbp in 2018. De bijdrage van de netto-uitvoer tot de groei zal naar verwachting nagenoeg neutraal blijven, omdat een sterkere binnenlandse vraag meer vraag naar invoer zal creëren en exporteurs slechts in bescheiden mate marktaandeel zullen winnen.

Grafiek 1.1: **Uitsplitsing van bbp-groei**

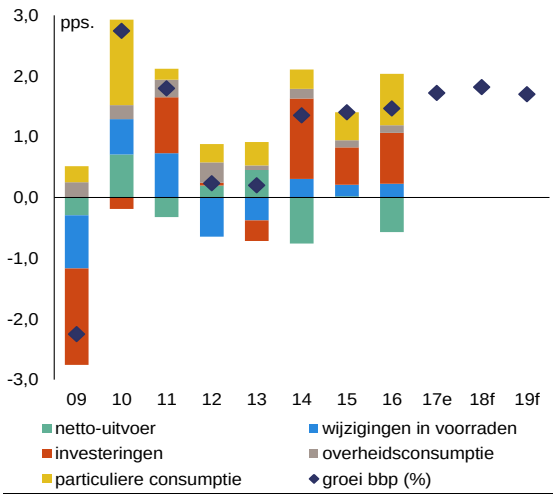

Bron: Europese Commissie

Sinds het uitbreken van de wereldwijde economische recessie heeft België gemiddeld beter gepresteerd dan de eurozone als geheel, hoewel het achterop is geraakt ten opzichte van Duitsland (zie grafiek 1.2). De Belgische economie draait goed, maar presteert de jongste tijd minder vergeleken met de eurozone, die tussen 2015 en 2017 een gemiddelde groei van 2 % verwezenlijkte (tegenover 1,5 % in België). In dit verband is het belangrijk erop te wijzen dat de eurozone landen omvat die tijdens en na de recente economische crisis sterk schommelende economische prestaties hebben neergezet. In België daarentegen was de groei veel bestendiger, met een vrij stabiel groeiritme in het afgelopen jaar. Dit wijst op een economie met breed gefundeerde fundamentals. Bovendien hebben de recente consolidatiemaatregelen van de overheid (zie het deel over de overheidsfinanciën) de binnenlandse vraag waarschijnlijk enigszins getemperd, op de korte termijn althans.

Grafiek 1.2: **Bbp – vergelijking tussen alle landen, index 2009 = 100**

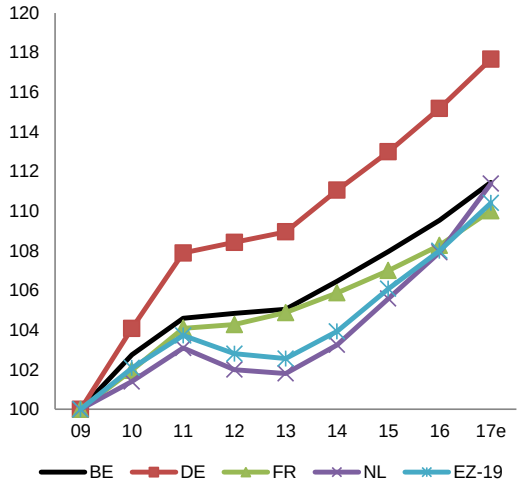

Bron: Europese Commissie

De huidige economische output ligt al hoger dan de potentiële groei, die voor de periode 2017-2019 wordt geraamd op ongeveer 1,5 %. De potentiële groei daalde tot 0,8 % in 2013 en kent sindsdien een opwaartse trend. Toch blijven de cijfers achter op de ramingen voor de potentiële groei van vóór 2009. België deelt dit kenmerk met verschillende lidstaten en, in het algemeen, met de eurozone als geheel. De grote uitzondering is Duitsland, waar de potentiële groei volgens de prognose in de nabije toekomst zal versnellen (zie grafiek 1.3).

De daling van de potentiële groei van België vergeleken met de periode vóór 2009 doet zich voor bij alle determinanten (zie Europese Commissie, 2017a). De lage potentiële groei is voornamelijk het gevolg van een dalende langetermijntrend in de stijging van de totale factorproductiviteit, die zich naar schatting de afgelopen jaren op een laag niveau heeft gestabiliseerd. De bijdrage van arbeid is ook teruggelopen als gevolg van een trager groeiende bevolking in de werkzame leeftijd, zonder dat het gemiddeld aantal gewerkte uren is gewijzigd. Tot slot lag de kapitaalaccumulatie iets lager dan in het verleden. In de periode na de crisis tussen 2015 en 2019 zou de potentiële groei volgens de projecties een bescheiden herstel kennen, voornamelijk doordat de totale factorproductiviteit relatief laag blijft in vergelijking met de periode vóór de crisis. Door de vergrijzing (zie deel 3.1), waarmee België en bijna alle Europese landen volgens de projecties te maken zullen krijgen, zal de bijdrage van arbeid tot de potentiële groei steeds verder inkrimpen. De potentiële groei zal dus het niveau van vóór de crisis waarschijnlijk niet meer halen (zie deel 3.4.1).

Grafiek 1.3: **Potentiële groei in alle landen en perioden**

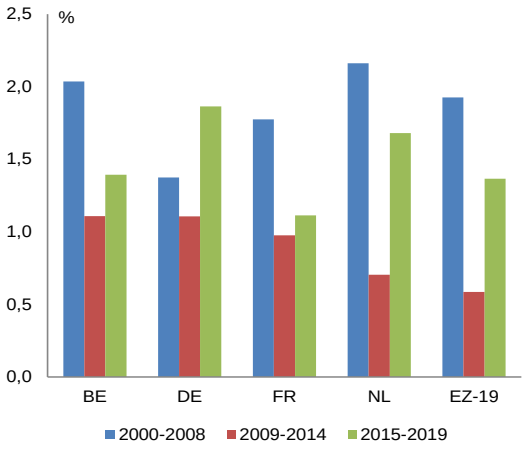

Bron: Europese Commissie

Sinds 2014 is de binnenlandse vraag de grootste drijvende kracht achter de groei, waarbij de bijdrage van de netto-uitvoer van negatief naar neutraal is geëvolueerd. Binnen de binnenlandse vraag is de bijdrage van de overheidsconsumptie mettertijd afgenomen, in lijn met de recente consolidatie-inspanningen van de overheid. De huidige reële toename van de overheidsconsumptie (gedefleerd met bbp-deflator) is vertraagd van gemiddeld 2,4 % in de periode 2000-2013 tot gemiddeld 0,4 % tussen 2014 en 2017. De groei van de particuliere consumptie is daarentegen vrij veerkrachtig gebleken, zelfs tijdens de jaren van recessie, en is onlangs versterkt.

De consumptie van de huishoudens zal naar verwachting doorzetten in 2017-2019 in lijn met de verwachte toename van het beschikbare inkomen. Na de financiële crisis is de koopkracht van de Belgische huishoudens gedaald, met een gemiddelde groei van 1,4 % tussen 2010 en 2014 (tegenover 3,7 % tussen 2000 en 2009). Deze trend valt voornamelijk toe te schrijven aan het aanhoudende streven van achtereenvolgende regeringen om de loongroei te matigen en zo verloren kostencompetitiviteit te compenseren. In reactie op de uitholling van hun koopkracht

hebben de huishoudens gesnoeid in hun uitgaven, maar niet in voldoende mate om gelijke tred te houden met hun slinkende beschikbare inkomen, hetgeen resulteerde in een geleidelijke daling van de spaarquote. De inkomensgroei trekt sinds 2016 weer aan. Na een stop van de reële lonen en een tijdelijke schorsing van de regelingen voor loonindexering worden de lonen opnieuw aangepast aan de kosten voor levensonderhoud. Sommige stijgingen van de reële lonen zijn weer mogelijk, terwijl sedert 2016 ook verlagingen van de inkomstenbelasting zijn doorgevoerd in het kader van een meerjarige belastinghervorming (zie deel 3.1). De relatief sterk presterende arbeidsmarkt draagt ook bij tot de stijgende koopkracht van de huishoudens. Daarentegen heeft de recente scherpe daling van de nominale rentetarieven de rentebaten van huishoudens aanzienlijk verminderd (zie het deel over de schuldenlast van huishoudens). In het algemeen is de consumptie van huishoudens naar schatting gegroeid met 1,8 % in 2017 en zal deze stijgen met 1,9 % in 2018 en 1,8 % in 2019.

Investeringen van het bedrijfsleven worden gestimuleerd door gunstige financieringsvoorwaarden, meer bepaald door aanzienlijke liquiditeitsreserves en aanhoudend lage rentevoeten. De recente maatregelen van de regering om de loonstijging te corrigeren, hebben het kostenconcurrentievermogen van de Belgische ondernemingen naar verwachting versterkt, met gestaag stijgende winstmarges als resultaat. In het licht van de voorspelde gunstige internationale context zullen de bedrijfsinvesteringen naar verwachting blijven toenemen binnen de prognosehorizon.

Grafiek 1.4: **Uitsplitsing van de groei van het beschikbare inkomen van huishoudens**

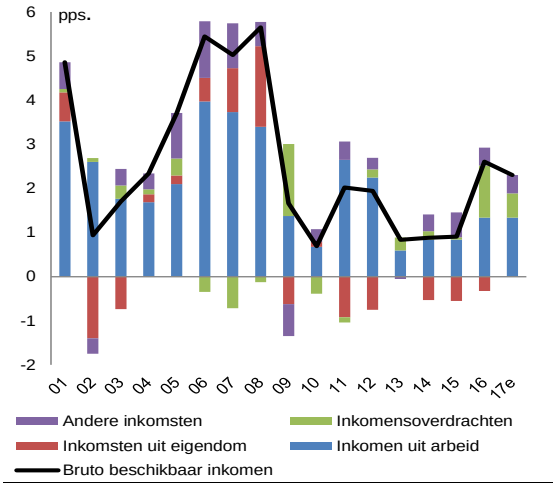

Bron: Europese Commissie

Dankzij projecten voor woningbouw en overheidsinfrastructuur wordt weer volop geïnvesteerd in de bouw. Historisch lage hypotheekrenten en het geringe rendement van alternatieve beleggingen trekken toenemende investeringsstromen aan. Tegelijkertijd wordt voorspeld dat de investeringscyclus van lokale overheden in de aanloop naar de lokale verkiezingen in 2018 en de aanvang van grote infrastructuurprojecten de overheidsinvesteringen in de periode 2017-2019 zullen aanjagen. Wel zal de overheidsinvesteringsquote van ongeveer 2,4 % naar verwachting tot de laagste in de EU blijven behoren (zie deel 3.4).

Inflatie

Na een piek van 3,3 % op jaarbasis in februari 2017 is de algemene inflatie in de rest van het jaar vertraagd. De algemene inflatie is in 2017 opgelopen tot 2,2 %, tegen 1,8 % in 2016, voornamelijk als gevolg van hogere energieprijzen. De inflatiekloof tussen België en de eurozone is verkleind tot 0,7 procentpunt in 2017 (zie grafiek 1.5). Een relatief hoge algemene en kerninflatie was in het recente verleden een terugkerend verschijnsel in de Belgische economie. Nu het effect wegebt van de specifieke overheidsmaatregelen die bijdragen tot de inflatiekloof, zal het verschil met de eurozone als geheel naar verwachting in de loop van de prognoseperiode verder verminderen. De algemene

inflatiekloof met de eurozone komt ter sprake in deel 3.4.

Grafiek 1.5: **Geharmoniseerde inflatie van de consumptieprijzen**

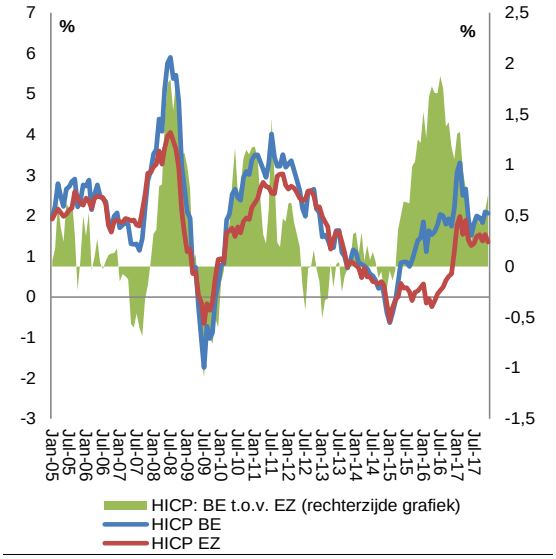

Bron: Europese Commissie

Arbeidsmarkt- en sociale ontwikkelingen

Sinds enige tijd groeit de werkgelegenheid in gunstige zin. In 2016 heeft de robuuste economische groei, geschraagd door een stijgend concurrentievermogen, geleid tot meer banen (1,3 % in 2016) en minder werkloosheid (7,2 % in het derde kwartaal van 2017), zodat die zich nu op het niveau van vóór de crisis bevindt (7,0 % in 2008). De werkgelegenheidsgraad ligt ruim onder het EU-gemiddelde (68,5 %, tegenover 72,6 % in de EU in het derde kwartaal van 2017).

Een hoge inactiviteitsgraad en lage arbeidsparticipatie in sommige bevolkingsgroepen bedreigen de houdbaarheid van de overheidsfinanciën bij een vergrijzende bevolking. België combineert een lage arbeidsparticipatie met een hoge inactiviteitsgraad (26,7 % in België tegenover 22,5 % in de EU). Het gemiddeld werkzaam leven in België is één van de kortste van de EU: 32,6 jaar, tegenover 35,6 jaar in de EU28 in 2016. De arbeidsmarkt blijft erg versnipperd in alle regio's en bevolkingsgroepen. Vooral de arbeidsmarktresultaten van oudere en laaggeschoolde werknemers en van personen met een migratieachtergrond zijn pover te noemen. Het aantal mensen in huishoudens met zeer lage arbeidsintensiteit behoort tot het hoogste in de EU (zie deel 3.3).

Grafiek 1.6: **Groei van de werkgelegenheid (wijziging in % op jaarbasis); zelfstandigen en werknemers)**

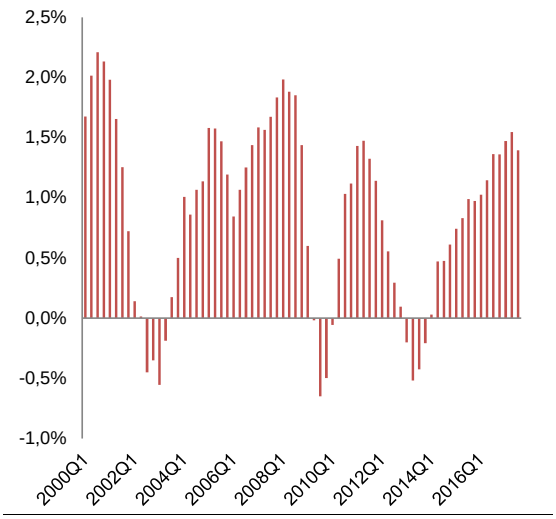

Bron: Europese Commissie

Hoewel de inkomensongelijkheid en de ongelijke verdeling van welvaart stabiel en onder het EU-gemiddelde blijven, lijden kinderen uit kansarme milieus onder ongelijkheid van kansen. De combinatie van een hoge progressieve inkomstenbelasting en genereuze uitkeringen doet de ongelijkheid van inkomens van huishoudens tot onder het EU-gemiddelde dalen, terwijl de Gini-coëfficiënt voor netto-vermogen lager is dan het gemiddelde voor de landen van de eurozone ([2]). De variatie in de PISA-score voor wetenschap van 2015 naar achtergrond van de ouders bleef veel hoger dan in andere EU-landen, hetgeen wijst op een gebrek aan gelijke kansen op goed onderwijs, meer bepaald voor kinderen met een migratieachtergrond (zie deel 3.3 over vaardigheden en onderwijs). Deze ongelijkheid wordt nog verergerd door het hoge en toenemende armoederisico waarmee kinderen van laagopgeleide ouders worden geconfronteerd (58,3 % in 2016, vergeleken met een EU-gemiddelde van 52,4 %).

([2]) Zoals gemeten aan de hand van de kernindicator van het sociaal scorebord, S80/S20, die voor België in 2016 op 3,8 stond, onder het EU-gemiddelde van 5,2. Gegevens over het netto-vermogen worden berekend op basis van de enquête naar de financiering en consumptie van huishoudens (HFCS) van de ECB (2015).

Externe positie

In 2016 vertoonde het saldo op de lopende rekening een licht overschot na 5 jaar van tekort. Het tekort nam geleidelijk af van -1,1 % van het bbp in 2011 tot -0,1 % van het bbp in 2015, en in 2016 werd een overschot van 0,1 % van het bbp bereikt (zie grafiek 1.7). De belangrijkste reden voor deze verbetering is de handelsbalans. Terwijl de dienstenbalans en de balans voor het inkomen uit investering een geleidelijke, maar gestage afname kenden, is het overschot van het inkomen uit arbeid mettertijd toegenomen.

Grafiek 1.7: **Uitsplitsing van het saldo op de lopende rekening**

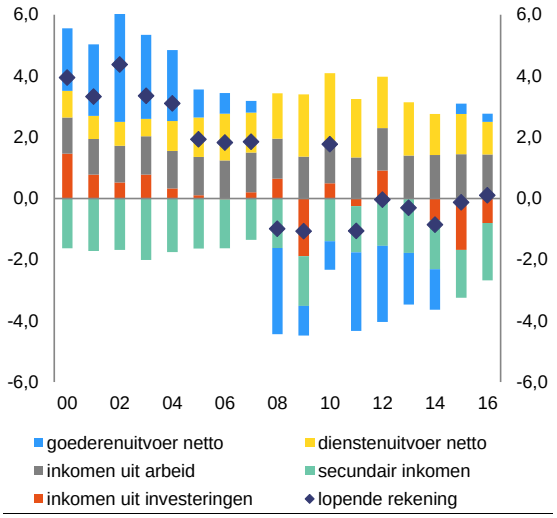

Bron: Europese Commissie

Na zeven jaar van tekort vertoonde de goederenbalans in 2015 weer een overschot dat naar verwachting in 2016 over het algemeen stabiel is gebleven. De evolutie van de goederenbalans valt voor een groot deel te verklaren door wijzigingen in de olieprijs. De afgelopen jaren was er echter ook sprake van een opvallend volume-effect. Na een gestage daling van de mondiale uitvoermarktaandelen naar volume sinds 2002 – slechts onderbroken in 2003, 2007 en 2013 – stegen deze significant in 2016 (vooral door de reorganisatie van de bedrijfsactiviteit van één grote onderneming).

De netto internationale investeringspositie (NIIP) van België wordt gekenmerkt door een solide netto-crediteurpositie ten opzichte van de rest van de wereld. Het saldo van de externe financiële activa en passiva bedraagt ongeveer 50 % van het bbp, één van de hoogste cijfers in de EU. Dit overschot is te danken aan de particuliere sector, meer in het bijzonder de Belgische huishoudens, die eigenaar zijn van – buitenlandse en binnenlandse – bruto activa die ongeveer 240 % van het bbp vertegenwoordigen.

Particuliere schuldenlast

De schuldenlast van de particuliere sector was relatief hoog en bedroeg 190,1 % van het bbp in 2016. Het grootste deel daarvan is bedrijfsschuld, die met 131 % van het bbp in 2016 veel hoger is dan de fundamentele oorzaken zouden doen vermoeden. De bedrijfsschuld ligt eveneens boven het niveau dat in het algemeen wordt geassocieerd met hogere risico's op een bankcrisis. Uit nadere analyse blijkt dat de stijging sinds 2007 grotendeels verband houdt met grensoverschrijdende groepsinterne leningen, die zijn opgenomen in de geconsolideerde cijfers van nationale rekeningen. De toename van passiva als gevolg van groepsinterne leningen (geraamd op ongeveer 100 % van het bbp) drijft de schuldquote op, maar deze passiva kunnen worden afgestreept tegen een bijna gelijk bedrag aan activa en houden dus minder risico in (Nationale Bank van België, 2017a). Zonder de schuld van andere bedrijven, Belgische of buitenlandse, ligt de schuld van Belgische niet-financiële vennootschappen in feite veel dichter bij of onder de verschillende benchmarks, hetgeen wijst op een veeleer bescheiden behoefte aan schuldvermindering (grafiek 1.8) ([3]). De praktijk van grensoverschrijdende kredietverlening binnen groepen werd gestimuleerd door de notionele-interestaftrek, een aftrek in de vennootschapsbelasting die berekend wordt op het eigen vermogen van een onderneming. Wel is de regeling voor notionele-intrestaftrek door de recente wijzigingen van overheidswege waarschijnlijk minder interessant geworden voor ondernemingen.

([3]) Op fundamentele factoren gebaseerde benchmarks zijn afgeleid van regressies die de belangrijkste determinanten van de kredietgroei afdekken en rekening houden met een oorspronkelijk schuldvolume. Prudentiële drempels geven het schuldplafond weer waarboven de kans op een bankencrisis hoog is, waardoor de kans op een bijna-crisis en vals alarm tot een minimum wordt beperkt. Zie ook Europese Commissie (2017), "Benchmarks voor de beoordeling van de particuliere schuld", Nota voor het Comité voor de economische politiek.

Grafiek 1.8: **Schulden en benchmarks van niet-financiële vennootschappen**

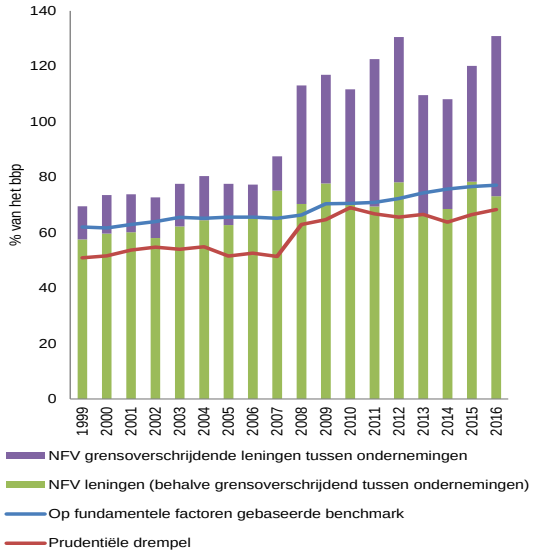

Bron: Nationale Bank van België, Europese Commissie

In 2016 bedroeg de schuldenlast van de huishoudens 60 % van het bbp. Dat is een stijging met ongeveer 20 procentpunten van het bbp sinds 2000, toen de schuld nog 40 % van het bbp bedroeg. Een van de hoofdredenen voor deze stijging is de snelle toename van de kredietverlening voor huisvesting. Deze leenactiviteit wordt geschraagd door de recente scherpe daling van de rentevoeten, hoewel de belastingaftrek van hypotheekrente minder voordelig is gemaakt.

De huizenprijzen zijn vóór 2008 in reële termen fors gestegen en er zijn indicaties dat Belgisch vastgoed momenteel overgewaardeerd is (zie deel 3.2). De prijzen zijn met ongeveer 70 % gestegen in de periode 1997-2008 of met gemiddeld 5 % per jaar (zie grafiek 1.9). Ze zijn sedertdien over het algemeen vlak gebleven en met slechts gemiddeld 0,5 % per jaar gestegen. Gedurende lange tijd zijn de huizenprijzen sneller gestegen dan het besteedbaar inkomen van huishoudens zodat de financiële situatie van huishoudens kwetsbaarder is geworden en hun schuldenlast is toegenomen. Massale herfinanciering van hypothecaire leningen en de sluiting van nieuwe leningen tegen lagere tarieven hebben ertoe geleid dat de rentebetalingen, die ca. 3 % van het beschikbare inkomen uitmaakten in 2007-2008, de jongste jaren tot minder dan 1 % zijn gedaald. Hoewel ondersteunende financieringsvoorwaarden aldus een correctie van de woningprijzen lijken te hebben voorkomen, wordt hierdoor duidelijk hoe stijgende rentetarieven huizenprijzen onder druk kunnen zetten.

Grafiek 1.9: **Waarderingsniveaus en recente stijgingen van de huizenprijzen**

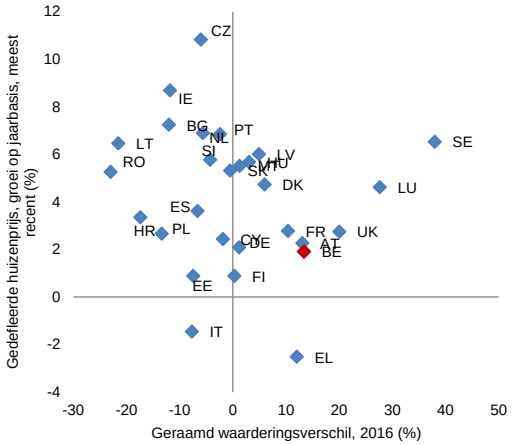

Bron: Europese Commissie

Als gevolg van de snel toenemende schuldenlast van huishoudens en van prijsontwikkelingen heeft het Europees Comité voor systeemrisico's (ESRB) gewaarschuwd voor kwetsbare plekken op de middellange termijn in de sector van het niet-zakelijk onroerend goed in België ([4]). Hoewel de schuld van de huishoudens slechts ongeveer 20 % van de totale activa van de Belgische huishoudens bedraagt (14 % in 2000), is er sprake van aanzienlijke zwakke punten. Specifieke groepen huishoudens met een hoge schuldenlast i) hebben een hoge hypotheeklening in verhouding tot de waarde van hun onroerend goed, ii) besteden een groot deel van hun inkomen aan schuldaflossing of, iii) hebben een laag netto financieel vermogen in verhouding tot hun schuldenlast (ESRB, 2016). Dit kan bij een economische recessie risicoconcentraties opleveren, met secundaire effecten op het inkomen. Een dergelijk scenario zou kunnen leiden tot kredietverliezen voor de banken, vooral wanneer dit gepaard gaat met een daling van de huizenprijzen volgend op de waardevermindering

([4]) Het ESRB heeft waarschuwingen afgegeven voor acht lidstaten, zie: https://www.esrb.europa.eu/pub/pdf/reports/161128_vulnerabilities_eu_residential_real_estate_sector.en.pdf.

van het onderpand bij banken. De Nationale Bank van België heeft in november 2017 een nieuwe macroprudentiële maatregel voorgesteld die bestaat uit een opslagfactor van 5 procentpunten (verlenging van de oorspronkelijke maatregel) en een vermenigvuldigingsfactor van 1,33 op de risicogewichten van hypotheken. Het ECSR wees echter op het ontbreken van maatregelen om door de grote schuldenlast van de huishoudens ontstane kwetsbare punten rechtstreeks aan te pakken en merkte op dat de aanscherping van de kredietvoorwaarden in de afgelopen jaren tot stilstand lijkt te zijn gekomen. De financiële sector komt in deel 3.2 van dit verslag aan bod.

Overheidsfinanciën

Op grond van de najaarsprognoses 2017 van de Commissie zal het overheidstekort teruglopen tot 1,5 % van het bbp in 2017 ([5]), waarmee de consolidatie van de Belgische overheidsfinanciën wordt voortgezet, die is begonnen in 2009 toen het begrotingstekort 5,4 % van het bbp bedroeg. Dit proces kwam tot stilstand in 2016, toen het tekort bleef steken op 2,5 % van het bbp, de terreuraanslagen de economie tijdelijk afremden en de belastingopbrengsten en inkomstenmaatregelen tegenvielen. Omgekeerd hebben extra uitgaven om de veiligheid te verbeteren en het hoofd te bieden aan de toestroom van asielzoekers de consolidatiestrategie van de regering bemoeilijkt. De hogere dan aanvankelijk verwachte inflatie heeft door het indexeringsmechanisme geleid tot hogere uitgaven voor ambtenarensalarissen en sociale uitkeringen. De autoriteiten hebben hun oorspronkelijk geplande doelstelling van een begrotingsevenwicht in de periode moeten uitstellen tot 2019.

De overheidsschuld piekte op 106,8 % van het bbp in 2014 en nam af tot 105,7 % in 2016 en tot 103,8 % in 2017([6]). In de najaarsprognoses 2017 van de Commissie wordt een voortzetting van deze trend voorspeld, waarbij de schuldquote zal afnemen tot 102,5 % en 101,2 % van het bbp in respectievelijk 2018 en 2019. Het aandeel van de Belgische staat in BNP Paribas werd in mei 2017 gedeeltelijk van de hand gedaan, een transactie die goed was voor 0,45 % van het bbp. In de meest recente begroting wordt geen melding gemaakt van toekomstige desinvesteringen in de financiële sector. De overheidsfinanciën worden besproken in deel 3.1.

([5]) Recente cijfers wijzen op een lager overheidstekort van ongeveer 1 % van het bbp.

([6]) Recente cijfers wijzen op een lagere overheidsschuld van 103 % van het bbp in 2017

Tabel 1.1: **Belangrijkste economische en financiële indicatoren – België**

						Prognose		
	2004-07	2008-12	2013-14	2015	2016	2017	2018	2019
Reëel bbp (op jaarbasis)	2,9	0,6	0,8	1,4	1,5	1,7	1,8	1,7
Potentiële groei (op jaarbasis)	1,9	1,3	0,8	1,2	1,4	1,5	1,5	1,5
Particuliere consumptie (op jaarbasis)	1,5	1,2	0,7	0,9	1,7	.	.	.
Overheidsconsumptie (op jaarbasis)	1,3	1,5	0,5	0,5	0,5	.	.	.
Bruto-investeringen in vaste activa (op jaarbasis)	5,9	-0,3	2,2	2,7	3,6	.	.	.
Uitvoer van goederen en diensten (op jaarbasis)	5,6	1,7	3,0	3,3	7,5	.	.	.
Invoer van goederen en diensten (op jaarbasis)	5,7	2,1	3,2	3,3	8,4	.	.	.
Bijdrage aan groei van bbp:								
Binnenlandse vraag (op jaarbasis)	2,3	0,9	1,0	1,2	1,8	.	.	.
Voorraden (op jaarbasis)	0,5	0,0	0,0	0,2	0,3	.	.	.
Netto-uitvoer (op jaarbasis)	0,1	-0,2	-0,2	0,0	-0,6	.	.	.
Bijdrage aan potentiële groei van bbp:								
Totale arbeid (uren) (op jaarbasis)	0,5	0,5	0,1	0,3	0,5	0,4	0,4	0,3
Kapitaalopbouw (op jaarbasis)	0,6	0,5	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7
Totale factorproductiviteit (op jaarbasis)	0,8	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
Outputgap	1,4	-0,1	-1,0	-0,6	-0,5	-0,3	0,1	0,3
Werkloosheidspercentage	8,2	7,6	8,5	8,5	7,8	7,3	7,0	6,8
Bbp-deflator (op jaarbasis)	2,1	1,7	0,9	1,1	1,6	1,8	1,6	1,7
Geharmoniseerde consumentenprijsindex (HICP, op jaarbasis)	2,1	2,5	0,9	0,6	1,8	2,2	1,5	1,6
Nominale beloning per werknemer (op jaarbasis)	2,7	2,5	1,7	0,0	0,1	1,3	1,9	2,2
Arbeidsproductiviteit (reëel, per werknemer, op jaarbasis)	1,6	-0,2	0,7	0,5	0,2	.	.	.
Loonkosten per eenheid product (ULC, totale economie, op	1,1	2,6	1,0	-0,5	-0,1	0,7	1,0	1,2
Reële loonkosten per eenheid product (op jaarbasis)	-1,0	0,9	0,1	-1,6	-1,7	-1,1	-0,6	-0,5
Reële effectieve wisselkoers (ULC, op jaarbasis)	0,3	0,3	1,3	-4,2	-0,4	0,9	1,2	-0,5
Reële effectieve wisselkoers (HICP, op jaarbasis)	0,3	-0,2	0,9	-2,9	2,8	1,2	1,5	.
Spaarquote van huishoudens (nettospaartegoed als % van netto beschikbaar inkomen)	9,0	8,3	5,0	4,4	3,7	.	.	.
Particuliere kredietstromen, geconsolideerd (% van bbp)	9,3	12,8	2,7	12,2	12,4	.	.	.
Schuldenlast particuliere sector (geconsolideerd, % van bbp)	124,6	171,7	165,7	178,9	189,2	.	.	.
waarvan schuld huishoudens (geconsolideerd, % van bbp)	43,9	52,7	56,8	58,8	59,2	.	.	.
waarvan schuld niet-financiële vennootschappen (geconsolideerd, % van bbp)	80,7	119,0	108,9	120,2	130,1	.	.	.
Bruto oninbare schuld (% van totaal schuldinstrumenten en totaal leningen en voorschotten) (2)	2,6	4,2	4,3	3,0	2,6	.	.	.
Vennootschappen, nettofinancieringsoverschot (+) of -tekort (-) (% van bbp)	1,9	2,5	2,3	1,6	2,5	1,4	1,4	1,6
Vennootschappen, bruto-exploitatieoverschot (% van bbp)	24,8	24,7	24,5	25,7	26,4	27,2	27,6	28,0
Huishoudens, nettofinancieringsoverschot (+) of -tekort (-) (% van bbp)	2,5	2,8	1,1	0,5	0,2	-0,7	-0,9	-0,9
Gedefleerde huizenprijzenindex (op jaarbasis)	6,7	0,7	-0,5	1,4	1,0	.	.	.
Wooninvesteringen (% van bbp)	5,9	6,1	5,8	5,8	5,9	.	.	.
Saldo lopende rekening (% van bbp), betalingsbalans	2,3	-0,3	-0,6	-0,1	0,1	-1,0	-1,1	-0,9
Handelsbalans (% van bpp), betalingsbalans	2,5	-0,1	0,0	1,7	1,3	.	.	.
Ruilvoet van goederen en diensten (op jaarbasis)	-0,5	-0,5	0,2	0,9	0,7	0,0	0,1	0,1
Saldo kapitaalrekening (% van het bbp)	-0,2	-0,1	-0,2	0,0	0,1	.	.	.
Netto internationale investeringspositie (% van het bbp)	35,5	57,4	48,5	47,2	51,2	.	.	.
Netto verhandelbare externe schuld (% van het bbp) (1)	.	63,8	57,1	52,9	48,6	.	.	.
Bruto verhandelbare externe schuld (% van het bbp) (1)	.	232,4	190,6	199,8	206,0	.	.	.
Exportprestaties t.o.v. ontwikkelde landen (% verandering over 5 jaar)	0,4	-2,2	-6,8	-10,6	-5,0	.	.	.
Exportmarktaandeel, goederen en diensten (op jaarbasis)	-2,5	-3,2	0,9	-5,4	7,9	.	.	.
Nettostromen BDI (% van het bbp)	-2,0	-3,5	1,2	3,5	-1,7	.	.	.
Overheidssaldo (% van bbp)	-0,7	-3,8	-3,1	-2,5	-2,5	-1,5	-1,4	-1,5
Structureel begrotingssaldo (% van bbp)	.	-3,8	-3,0	-2,2	-2,1	-1,5	-1,5	-1,7
Bruto-overheidsschuld (% van bbp)	92,3	99,7	106,1	106,0	105,7	103,8	102,5	101,2
Belastingquote (%)	45,3	45,7	47,8	47,3	46,5	46,6	46,2	45,9
Belastingtarief voor alleenstaande met gemiddeld loon (%)	42,0	42,3	42,4	42,0	40,8	.	.	.
Belastingtarief voor alleenstaande met 50 % van het gemiddeld loon	25,8	26,6	26,0	25,0	21,6	.	.	.

1) NIIP behalve directe investeringen en aandelenportefeuilles
2) binnenlandse bankengroepen en op zichzelf staande banken, buitenlands (EU en niet-EU) gecontroleerde dochterondernemingen en buitenlands (EU en niet-EU) gecontroleerde bijkantoren
Bron: Europese Commissie voor prognoses (winterprognose 2018 voor reëel bbp en HICP, najaarsprognose 2017 voor andere elementen)

2. VOORUITGANG BIJ DE UITVOERING VAN DE LANDSPECIFIEKE AANBEVELINGEN

De vooruitgang met de uitvoering van de aanbevelingen aan België in 2017 moet worden bekeken binnen een proces dat is begonnen met de invoering van het Europees semester in 2011([7]). Bij de meerjarige beoordeling van de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen sinds deze voor het eerst zijn goedgekeurd, bleek dat België met 64 % van alle landspecifieke aanbevelingen ten minste "enige vooruitgang" heeft geboekt. Zo is aanzienlijke vooruitgang geboekt met de vrijwaring van het Belgische concurrentievermogen door de lonen gelijke tred te laten houden met de productiviteit. Er zijn ook eerste stappen gezet om de duurzaamheid op lange termijn van de overheidsfinanciën te verzekeren. Toch was bij 36 % van deze aanbevelingen sprake van "beperkte" of "geen vooruitgang" (zie grafiek 2.1).

Het overheidstekort is tussen 2011 en eind 2017 teruggelopen van 4,1 % tot 1,5 % van het bbp. Het bereiken van een structureel in evenwicht zijnde begroting werd echter uitgesteld tot 2019 en de prognose voor 2018 spreekt van beperkte vooruitgang. De schuldquote vertoont een dalende trend sinds ze in 2014 piekte op 106,8 % van het bbp. Dat mildert de bezorgdheid omtrent duurzaamheid op de lange termijn in verband met de verwachte stijging van de kosten door de vergrijzing. Zo zal de onverkorte uitvoering van de in 2014 goedgekeurde hervorming van het pensioenstelsel van significant belang zijn om de langetermijnkosten van de vergrijzing aan te pakken. De minimale leeftijds- en loopbaanvereisten voor vervroegde uittreding zijn reeds met wetgeving aangescherpt en de wettelijke pensioenleeftijd wordt de komende jaren opgetrokken. De meer voordelige pensioenregeling van ambtenaren is sinds 2016 hervormd.

Er zijn maatregelen genomen om verloren concurrentievermogen terug te winnen. Tussen 2013 en 2017 zijn verschillende loonmatigingsmaatregelen genomen om het gestaag afkalvende kostenconcurrentievermogen weer op te krikken, met inbegrip van een reële loonstop, wijzigingen in de parameters van het mechanisme voor de berekening van de indexering en een tijdelijke opschorting van de loonindexeringsovereenkomsten. Bovendien zijn in het kader van de lopende belastinghervormingen maatregelen genomen ter vermindering van de belastingwig op arbeid, zoals stapsgewijze verlagingen van de inkomstenbelasting en de socialezekerheidsbijdragen van de werkgevers, waarbij de verlagingen voor de lagere lonen naar verhouding sterker zijn. De grotere aandacht voor lage lonen is gunstig voor jongeren en laaggeschoolden, die vaak minder verdienen, maar ook de laagste arbeidsparticipatie kennen, en bevordert zo de activering van sommige van de meest kwetsbare groepen. In het algemeen zullen er volgens ramingen van het Federaal Planbureau en de Nationale Bank van België 45 000 à 65 000 banen zijn bijgekomen tegen 2021. Nog meer positieve effecten worden verwacht van verlagingen gericht op kmo's en zelfstandigen.

De onlangs goedgekeurde hervorming van het vennootschapsbelastingstelsel zal het kostenconcurrentievermogen van de Belgische economie verder versterken. De overgang naar een systeem met lagere wettelijke tarieven en minder belastingaftrek en -vrijstellingen zal het complexe belastingstelsel mee helpen vereenvoudigen en de Belgische economie aantrekkelijker maken voor bedrijven. Met de uitbreiding van de taxshelter tot kmo's verdwijnt één van de belemmeringen voor de ontwikkeling van dynamische, snelgroeiende ondernemingen en wordt de toegang tot financiering vereenvoudigd.

([7]) Voor de beoordeling van andere in het verleden doorgevoerde hervormingen, zie met name deel 3.

Grafiek 2.1: **Algemene meerjarige uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2011-2017**

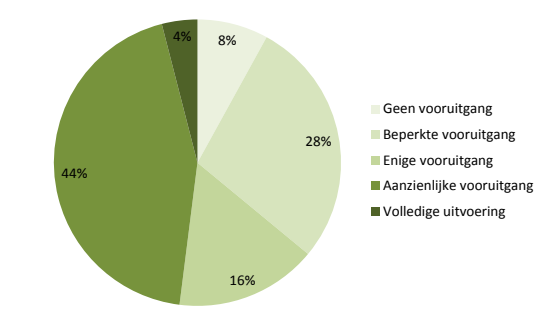

* De algemene beoordeling van de landspecifieke aanbevelingen in verband met begrotingsbeleid houdt geen rekening met de naleving van het stabiliteits- en groeipact. * * 2011-2012:
** 2011-2012: Verschillende LSA-beoordelingscategorieën.
*** In de meerjarige LSA-beoordeling wordt gekeken naar de uitvoering sinds de LSA's voor het eerst werden aangenomen tot het landverslag 2018.
Bron: Europese Commissie

Investeringen zijn eveneens van cruciaal belang binnen een langetermijnperspectief. Hoewel de algemene investeringen in de nasleep van de financiële crisis niet zoals in andere landen zijn gekelderd, is de situatie veel minder rooskleurig op het gebied van overheidsinvesteringen. Deze zijn al decennia structureel laag als gevolg van de gemaakte beleidskeuzes in een context van aanhoudende begrotingsconsolidatie. Volgehouden verlagingen van de investeringsbudgetten hebben geleid tot netto overheidsinvesteringen van gemiddeld nul sinds de jaren 1990 en hebben de kwaliteit van de openbare infrastructuur aangetast (zie deel 3.4). Het politieke akkoord over een nationaal pact voor strategische investeringen, de aankondiging van een interfederaal energiepact in 2017 en oproepen om een interfederale mobiliteitsstrategie te bepalen, zouden tot een nieuwe impuls voor investeringen kunnen leiden, ook in de energie- en vervoersinfrastructuur, maar het is nog wachten op nadere details.

België heeft beperkte vooruitgang geboekt met de landspecifieke aanbevelingen van 2017. Er is geen vooruitgang geboekt met het verdelen van de begrotingsdoelstellingen over de verschillende beleidsniveaus op een wijze die kan worden afgedwongen. De federale regering heeft maatregelen aangekondigd om de autonomie van de Hoge Raad en de onafhankelijkheid van de leden ervan te versterken. Er is enige vooruitgang geboekt met betrekking tot het afschaffen van verstorende belastinguitgaven. Er is beperkte vooruitgang geboekt met het verbeteren van de samenstelling van de overheidsuitgaven. Er zijn geen plannen op federaal niveau om overheidsuitgaven systematisch te toetsen als permanent onderdeel van de begrotingsplanning. Toch wordt met het nationale plan voor strategische investeringen een toename van de investeringen in infrastructuur in het vooruitzicht gesteld. Er is ook enige vooruitgang geboekt op het gebied van beroepsopleiding, de kwaliteit van de onderwijshervormingen en de arbeidsmarkt met betrekking tot kansarme groepen, nu in de gemeenschappen grondige onderwijshervormingen op til zijn (bv. in de Franstalige gemeenschap het *pacte d'excellence*). Er is enige vooruitgang geboekt met het bevorderen van investeringen in op kennis gebaseerd kapitaal, ook al verschillen de maatregelen op regionaal en federaal niveau in omvang. De vooruitgang op het gebied van sectorale regelgeving is over het geheel genomen beperkt. Regelgevende beperkingen voor bepaalde professionele diensten blijven de concurrentie belemmeren. Er is tevens beperkte vooruitgang geboekt met het verbeteren van het functioneren van de detailhandel in het belang van ondernemingen en consumenten. Ten slotte is beperkte vooruitgang geboekt met het bevorderen van marktwerking in netwerkindustrieën.

Tabel 2.1: **Vooruitgang met LSA's**

België	**Algemene beoordeling van de vooruitgang met de landspecifieke aanbevelingen voor 2017: Beperkte vooruitgang**
LSA 1: *Een aanzienlijke begrotingsinspanning leveren in 2018 overeenkomstig de vereisten van het preventieve deel van het stabiliteits- en groeipact, waarbij rekening wordt gehouden met de noodzaak van het versterken van het huidige herstel en van het waarborgen van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën van België. Meevallers, zoals opbrengsten uit de verkoop van activa, gebruiken om de schuldquote van de overheid sneller terug te dringen. Overeenstemming bereiken over een afdwingbare verdeling van de begrotingsdoelstellingen over de overheidsniveaus en voor onafhankelijk begrotingstoezicht zorgen. Verstorende belastinguitgaven afschaffen. De samenstelling van de overheidsuitgaven verbeteren om ruimte te creëren voor investeringen in infrastructuur, met inbegrip van vervoersinfrastructuur.*	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt met de uitvoering van het budgettair-structurele deel van LSA 1[(1):] • **Beperkte vooruitgang** met het bereiken van een afdwingbare verdeling van begrotingsdoelstellingen. • **Enige vooruitgang** met het afschaffen van verstorende belastinguitgaven. • **Beperkte vooruitgang** met het verbeteren van de samenstelling van overheidsuitgaven.
LSA 2: *Ervoor zorgen dat de meest achtergestelde groepen, met inbegrip van personen met een migratieachtergrond, gelijke kansen hebben op toegang tot kwaliteitsonderwijs, beroepsopleidingen en de arbeidsmarkt.*	België heeft **enige vooruitgang** geboekt met het uitvoeren van LSA 2 • **Enige vooruitgang** met inspanningen om ervoor te zorgen dat de meest achtergestelde groepen, met inbegrip van personen met een migratieachtergrond, gelijke kansen hebben op toegang tot onderwijs en beroepsopleiding. • **Beperkte vooruitgang** met inspanningen om ervoor te zorgen dat de meest achtergestelde groepen, met inbegrip van personen met een migratieachtergrond, gelijke kansen hebben op toegang tot de arbeidsmarkt.
LSA 3: *Investeringen in op kennis gebaseerd kapitaal bevorderen, met name door maatregelen te nemen om de toepassing van digitale technologieën en de verspreiding van innovatie te verhogen. De concurrentie verhogen op de markten voor professionele diensten en in de detailhandel. De marktmechanismen in netwerkindustrieën versterken.*	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt met het uitvoeren van LSA 3. • **Enige vooruitgang** met het bevorderen van investeringen in op kennis gebaseerd kapitaal • **Beperkte vooruitgang** met het verhogen van de concurrentie op de markten voor professionele diensten en in de detailhandel • **Beperkte vooruitgang** met het versterken van marktmechanismen in netwerkindustrieën

1) Dit omvat geen beoordeling van de vraag of het stabiliteits- en groeipact is nageleefd.
Bron: Europese Commissie

De ESI-fondsen spelen een belangrijke rol bij het aanpakken van de belangrijke uitdagingen voor inclusieve groei en convergentie in België, met name door te investeren in onderzoek, ontwikkeling en innovatie, het tegengaan van onderwijsongelijkheid, het bestrijden van

voortijdig schoolverlaten en het stimuleren van de arbeidsparticipatie van jongeren. De fondsen zijn van groot belang voor het bestrijden van armoede en sociale uitsluiting en helpen België bij het bereiken van zijn Europa 2020-streefdoelen voor de uitstoot van broeikasgassen.

Tekstvak 2.1: **Tastbare resultaten dankzij EU-steun voor structurele verandering in België**

België krijgt steun uit de Europese Structuur- en Investeringsfondsen (ESI-fondsen) en kan tot 2020 maximaal 2,7 miljard EUR ontvangen. Dit is ongeveer 3% van de jaarlijkse overheidsinvesteringen ([1]) in de periode 2014-2018. Per 31 december 2017 was voor ongeveer 1,9 miljard EUR ([2]) (69 % van het totaal) toegekend aan concrete projecten. Op die manier hebben 15 669 ondernemingen steun ontvangen en werden ongeveer 8 000 extra voltijdse baan-equivalenten gecreëerd.

De ESI-fondsen helpen bij het aanpakken van structurele beleidsuitdagingen en het uitvoeren van landspecifieke aanbevelingen. Zo dragen de fondsen bij tot het halen van de 2020-doelstellingen voor het terugdringen van de emissies van broeikasgassen van niet onder de emissiehandelsregeling vallende activiteiten, met name voor gebouwen en stadsvervoer. Ongeveer 38 % van de middelen van de ESI-fondsen wordt ingezet ter ondersteuning van maatregelen op het gebied van werkgelegenheid, sociale inclusie en onderwijs, hetgeen België helpt bij het halen van zijn Europa 2020-streefdoelen (vermindering van armoede, vermindering van voortijdig schoolverlaten en het bereiken van een werkgelegenheidsgraad van 73,2 % in 2020). In dit verband wordt specifieke aandacht besteed aan jongeren, met name met het jongerenwerkgelegenheidsinitiatief in Wallonië en in Brussel.

Diverse hervormingen zijn reeds doorgevoerd als voorwaarde voor steun uit de Europese structuur- en investeringsfondsen ([3]). ESI-fondsen hebben bijgedragen tot een aantal structurele hervormingen in 2015 en 2016 via ex-antevoorwaarden en gerichte investeringen. Daartoe behoorde het vaststellen van regionale strategieën voor slimme specialisatie.

België schiet de bijdragen uit het Europees Fonds voor strategische investeringen (EFSI) voor. In december 2017 bedroeg de totale omvang van goedgekeurde verrichtingen in het kader van het EFSI 1,9 miljard EUR, die naar verwachting voor 5,8 miljard EUR particuliere en overheidsinvesteringen zullen genereren. Meer in het bijzonder zijn tot nu toe 16 projecten goedgekeurd in het kader van "infrastructuur en innovatie" (met 10 meerlandenprojecten), goed voor 1 miljard EUR EIB-financiering in het kader van het EFSI. Dit zal naar verwachting voor bijna 4,6 miljard EUR aan investeringen genereren. In het kader van het kmo-loket zijn al 8 overeenkomsten met financiële intermediairs goedgekeurd. De door het EFSI mogelijk gemaakte financiering uit het Europees Investeringsfonds bedraagt 256 miljoen EUR, die naar verwachting een totale investering van meer dan 1,1 miljard EUR zal opleveren. Meer dan 4 400 kleinere ondernemingen of start-ups zullen baat hebben bij deze steun. Inzake goedgekeurde operaties en volumes komt energie op de eerste plaats, gevolgd door investeringen in onderzoek en ontwikkeling, kmo's en digitalisering.

De financiering in het kader van Horizon 2020, de Connecting Europe-faciliteit en andere rechtstreeks beheerde EU-fondsen komt bovenop de middelen uit de ESI-fondsen. Eind 2017 heeft België voor 482 miljoen EUR aan overeenkomsten ondertekend voor projecten in het kader van de Connecting Europe Facility. België heeft ook voor 341 miljoen EUR aan Horizon 2020-projectsubsidies ontvangen in 2017. https://cohesiondata.ec.europa.eu/countries/BE

([1]) Overheidsinvesteringen worden gedefinieerd als bruto investeringen + investeringsbijdragen + nationale uitgaven voor landbouw en visserij.
([2]) Bijgewerkte financiële cijfers zijn beschikbaar begin februari 2018 en worden uiterlijk op 9 februari opgenomen in de definitieve versie.
([3]) Voordat programma's worden goedgekeurd, moeten de lidstaten een aantal zogenoemde ex-antevoorwaarden vervullen, die gericht zijn op het verbeteren van de voorwaarden voor de meeste overheidsinvesteringen.

3. HERVORMINGSPRIORITEITEN

3.1. OVERHEIDSFINANCIËN EN BELASTINGEN

3.1.1. BEGROTINGSBELEID

Na in 2016 te zijn gestagneerd, zal het Belgische overheidstekort naar verwachting in 2017 significant zijn gedaald dankzij gunstige cyclische omstandigheden, eenmalige factoren en een structurele aanpassing. Volgens de najaarsprognoses 2017 van de Commissie is het tekort afgenomen van 2,5% van het bbp in 2016 tot 1,5% in 2017. Zowel de ontvangsten (+0,2 ppt. van het bbp) als de uitgaven (-0,8 ppt.) zullen naar verwachting tot deze verbetering hebben bijgedragen. In 2018 zal het nominale tekort naar verwachting slechts matig dalen tot 1,4% van het bbp. Verwacht wordt dat de ontvangstenquote met 0,6 ppt. zal dalen. De daling is grotendeels de uitdrukking van de implementatie van extra verlagingen van de personenbelasting en socialezekerheidsbijdragen in de context van de belastinghervorming om de belastingdruk op arbeid te verlagen. Deze daling wordt gecompenseerd door een vergelijkbare vermindering van de uitgaven. Dit laatste is het gevolg van lagere uitgaven voor sociale uitkeringen, rentebetalingen, lonen in de overheidssector en subsidies.

In structurele termen zal de begrotingsconsolidatie naar verwachting in 2018 tot stilstand komen, waarbij het structurele saldo over het algemeen ongewijzigd zal blijven. Sinds 2011, toen het op 4,0 % van het bbp piekte, verbeterde het structurele saldo met 2,5 % van het bbp (tot 2017), terwijl het primaire ([8]) structurele saldo over dezelfde periode met slechts 1,5 % van het bbp verbeterde. Dit betekent dat bijna de helft van de structurele verbetering toe te schrijven is aan rentemeevallers. België lijkt aldus gedeeltelijk de kans te hebben gemist om het accommoderende monetaire beleid te gebruiken voor een meer ambitieuze en opportune begrotingsconsolidatie.

De totale overheidsuitgaven blijven ruim boven het EZ-gemiddelde; dit geldt ook voor de primaire uitgaven (zie grafiek 3.1.1). In het begin van de jaren 2000 lagen de primaire overheidsuitgaven in België op een niveau dat vrij dicht bij het EZ-gemiddelde lag, maar sindsdien is er een gap ontstaan. Zo zijn de primaire uitgaven gestegen van 42,4% van het bbp in 2000 tot 50,3% in 2016. Tegenover deze stijging met 7,9 ppt. van het bbp staat een meer matige gemiddelde stijging in de EZ van ongeveer 4 ppt. van het bbp. De kapitaaluitgaven, die algemeen beschouwd worden als zeer belangrijk om het groeipotentieel van de economie op lange termijn te versterken, waren een van de weinige dalende uitgavencategorieën in de betrokken periode (Nationale Bank van België, 2014).

Grafiek 3.1.1: **Primaire overheidsuitgaven in 2016, % van het bbp**

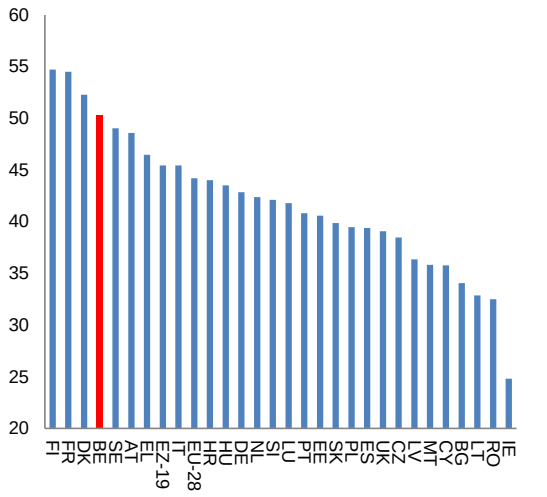

Bron: Europese Commissie

Door het hoge niveau van de overheidsuitgaven is er ruimte voor grotere uitgavenbeperking bij de begrotingsconsolidatie. In dit verband zou de invoering van uitgavenregels waarbij meerjarige plafonds voor brede uitgavenaggregaten op elk overheidsniveau worden vastgesteld een uitgavengebaseerde consolidatie en beheersing van de uitgaven op middellange termijn ondersteunen (Europese Commissie, 2015a). Op dit moment echter past, afgezien van een plafond voor de uitgaven voor gezondheidszorg, geen enkel overheidsniveau in België regels voor de binnenlandse uitgaven toe. Vlaanderen is van plan om in zijn begrotingsproces op gewestelijk niveau een uitgaventoetsing in te voeren. Een en ander

([8]) Totale uitgaven exclusief rente-uitgaven.

steekt af tegen de toenemende invoering van dergelijke regels overal in de EU. Het grootste deel van de overheidsuitgaven wordt echter niet opgelegd door discretionaire jaarlijkse begrotingsbesluiten, maar door permanente wetgeving, die de wetgevende macht beperkt in haar mogelijkheden om de uitgavenprioriteiten op verschillende manieren te herzien en te wijzigen.

De overheidsschuld piekte met 106,8 % van het bbp in 2014; zij steeg van 87 % van het bbp in 2007. Deze ontwikkeling is het gevolg van het ontbreken van primaire begrotingsoverschotten, ongunstige verschillen in rentegroei, aanzienlijke steun voor de financiële sector, leningen aan Griekenland en bijdragen aan het Europees Stabiliteitsmechanisme en de voorloper daarvan. De overheidsschuld wordt afgebouwd, waardoor volgens de najaarsprognoses 2017 van de Commissie in 2019 een schuldquote van 101,2 % kan worden bereikt.

De hoge overheidsschuld vergroot de economische kwetsbaarheid. In combinatie met het blijvende begrotingstekort beperkt dit de speelruimte van de autoriteiten om nieuwe of anticyclische beleidsmaatregelen te nemen in geval van een omslag in conjunctuur. Als de verwachte stijging van de leeftijdsgerelateerde uitgaven niet wordt aangepakt, zouden deze risico's nog groter worden (zie het volgende punt). Bovendien zal België de komende jaren te maken krijgen met belangrijke overheidsinvesteringen in defensie en infrastructuur.

Tegelijkertijd lijken de kortetermijnrisico's in verband met een hoge overheidsschuld onder controle. De Belgische autoriteiten hebben gunstige marktvoorwaarden gebruikt om de uitstaande schuld te herfinancieren. Het actieve beheer van de schuldpositie heeft geleid tot een verlenging van de gemiddelde looptijd van de bestaande schuld (9,3 eind 2017 tegen 8,7 eind 2016). De kosten ervan zijn ook gedaald: de gemiddelde tarieven zijn gedaald tot 2,5 % in 2017. Hierdoor is België beter beschermd bij een plotselinge stijging van de rente. Een lineaire stijging met 100 basispunten zou bijvoorbeeld hogere kosten impliceren ten belope van 0,5 miljard EUR (0,1 % van het bbp) in 2017 en ten belope van 1,6 miljard EUR (0,4 % van het bbp) tegen 2020 (stabiliteitsprogramma 2017).

3.1.2. HOUDBAARHEID VAN DE OVERHEIDSFINANCIËN

Op middellange termijn loopt België grote risico's voor de houdbaarheid van de begroting zoals gemeten aan de hand van zowel de schuldhoudbaarheidsanalyse als de S1-indicator ([9]). Dit is toe te schrijven aan de hoge overheidsschuld en in mindere mate aan de verwachte stijging van leeftijdsgerelateerde uitgaven. Om tegen 2032 een schuldquote van 60% van het bbp te bereiken, zou tussen 2019 en 2024 een begrotingsaanpassing van maar liefst 4,4 ppt. van het bbp vereist zijn ten opzichte van het basisscenario bij ongewijzigd beleid. Als de bestaande begrotingsregels worden nageleefd (volledige naleving van de vereisten van het preventieve deel van het SGP en convergentie naar de middellangetermijndoelstelling) zou de bruto overheidsschuldquote significant sterker dalen dan in het basisscenario bij ongewijzigd begrotingsbeleid. In dit geval zou de overheidsschuld in 2028 immers 76,1 % van het bbp bereiken, een niveau dat ongeveer 18,7 ppt. van het bbp lager ligt dan onder het basisscenario wordt verwacht (grafiek 3.1.2). Omgekeerd zouden potentiële schokken in de nominale groei en de rentevoeten naar verwachting leiden tot een overheidsschuld van ongeveer 100,6 % van het bbp.

([9]) De S1-indicator geeft aan welke budgettaire aanpassing tussen 2019 en 2024 nodig is om de overheidsschuldquote tegen 2032 tot 60 % van het bbp terug te brengen.

Grafiek 3.1.2: **Prognose en scenario's op middellange termijn voor de overheidsschuld (% bbp)**

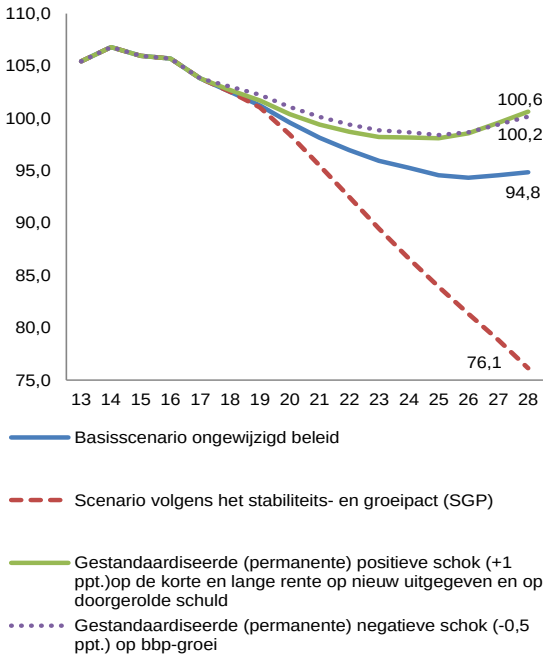

Bron: Europese Commissie (Debt Sustainability Monitor 2018)

Op lange termijn worden de houdbaarheidsrisico's als middelhoog ingeschat. Zoals aangegeven door de S2-indicator ([10]) zou een initiële begrotingsaanpassing van 4,5 ppt. van het bbp nodig zijn om de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn te waarborgen. Aanjager hiervan is vooral de verwachte impact van de leeftijdsgebonden kosten (3,8 ppt. van het bbp), met een extra bijdrage uit hoofde van de initiële begrotingspositie (0,7 ppt. van het bbp).

Volgens het Vergrijzingsverslag 2018 (Europese Commissie - EPC (AWG) 2018) zullen de pensioenuitgaven met 2,9 ppt. van het bbp stijgen in 2070. Dit is meer dan een stijging van 1,3 ppt. van het bbp bij de vorige actualisering en een daling van gemiddeld 0,1 ppt. van het bbp voor de EZ (verslag begrotingsduurzaamheid 2015). De substantiële opwaartse herziening is grotendeels gebaseerd op de nieuwe demografische prognoses (Europese Commissie, 2017b). Vergeleken met vorig jaar werd de stijging van de totale bevolking voor België in 2060 neerwaarts herzien ([11]), met een significante en ongunstige impact op de afhankelijkheidsratio.

De in 2015 doorgevoerde pensioenhervormingen waren een significante eerste stap om de langetermijnkosten van de vergrijzing aan te pakken. Niettemin vereisen diverse nog onopgeloste kwesties in de routekaart voor hervormingen van de regering vanwege de hierboven geschetste houdbaarheidsrisico's verdere actie. Dit is bijvoorbeeld het geval met de invoering van een pensioenstelsel op basis van punten vanaf 2030, waardoor automatische aanpassingen aan veranderingen in de levensverwachting of de afhankelijkheidsratio mogelijk zouden worden. De pensioenhervorming heeft ook bijgedragen tot een vermindering van het armoederisico voor gepensioneerden volgens de analyse die voor het komende verslag over de toereikendheid van de pensioenen is uitgevoerd.

De uitgavenprognoses voor gezondheid en langdurige zorg doen vragen rijzen wat de houdbaarheidsuitdaging op lange termijn betreft. Volgens de bevindingen van het Vergrijzingsverslag 2018 zouden de uitgaven voor gezondheid en langdurige zorg tegen 2070 stijgen waardoor de houdbaarheidsuitdaging nog zou toenemen. Met name zullen de uitgaven voor langdurige zorg volgens het referentiescenario van de Werkgroep vergrijzing in verhouding tot het bbp in de periode van 2016 tot 2070 naar verwachting met 1,7 ppt. stijgen, hetgeen boven het EU-gemiddelde van 1,2 ppt. ligt. Volgens het risicoscenario wordt deze stijging meer uitgesproken: 3,5 ppt. (boven het EU-gemiddelde van 2,7 ppt.). Hierdoor zouden de uitgaven tegen 2070 tot 5,8 % van het bbp stijgen en zou de toekomstige houdbaarheid van de Belgische begroting zwaar op de proef worden gesteld (te verschijnen Vergrijzingsverslag 2018).

([10]) De S2-indicator geeft de aanpassing van het huidige structurele primaire structurele saldo weer die vereist is om te voldoen aan de intertemporele budgettaire beperking over een oneindige tijdshorizon, inclusief de betaling van extra uitgaven als gevolg van de vergrijzing. De door de S2-indicator geïmpliceerde aanpassing zou er echter toe kunnen leiden dat de schuld zich op relatief hoge niveaus stabiliseert. Bijgevolg moet de indicator in verband met de SGP-vereisten met de nodige omzichtigheid worden gehanteerd voor landen met een hoge schuld.

([11]) De totale bevolking in 2060 zou stijgen tot 13,6 miljoen vergeleken met de 15,4 miljoen die vorig jaar verwacht werd.

3.1.3. BEGROTINGSKADER

In een federaal land als België is een doeltreffende begrotingscoördinatie essentieel. Een groot gedeelte van de bestedingsbevoegdheid is overgedragen aan sub-nationale regeringen. De centrale regering (die verantwoordelijk is voor het grootste gedeelte van de schuld en met de meeste leeftijdsgerelateerde kosten wordt geconfronteerd) heeft geen wettelijke bevoegdheid om de Gemeenschappen en Gewesten begrotingsdoelstellingen op te leggen. Om de interne coördinatie te verbeteren en het Verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur in de EMU (Begrotingspact) om te zetten, hebben de federale regering en de regeringen van de Gemeenschappen en de Gewesten een samenwerkingsakkoord gesloten in 2013. Volgens dat akkoord moet de afdeling Financieringsbehoeften van de overheid van de Hoge Raad van Financiën bij de voorbereiding van het jaarlijks stabiliteitsprogramma voor elke regering doelstellingen voor de meerjarenbegroting vaststellen. Op basis van dit voorstel moet de federale regering met de regeringen van de Gemeenschappen en de Gewesten tot een bindend akkoord komen over algemene en individuele meerjarige begrotingspaden. De Hoge Raad van Financiën moet de naleving van de overeengekomen doelstellingen monitoren en als hij significante afwijkingen signaleert, moet de betrokken regering corrigerende maatregelen nemen; ook die corrigerende maatregelen worden gemonitord.

De tenuitvoerlegging van het samenwerkingsakkoord van 2013 laat te wensen over. In 2017 slaagden, net als in 2015 en in 2016, de federale regering, de Gemeenschappen en de Gewesten er niet in om tot een akkoord te komen en zich formeel te verbinden tot het begrotingspad dat door de Hoge Raad van Financiën was voorgesteld. Doordat intern onvoldoende wordt samengewerkt en lasten onvoldoende gedeeld worden, komt de haalbaarheid van het voor België in het stabiliteitsprogramma uitgestippelde pad naar de begrotingsdoelstelling op middellange termijn in het gedrang.

De federale regering heeft maatregelen aangekondigd om de autonomie van de Hoge Raad van Financiën en de onafhankelijkheid van de leden ervan te versterken. De goedkeuring van de noodzakelijke wijzigingen (met inbegrip van het Koninklijk Besluit van 3 april 2006 betreffende de Hoge Raad van Financiën) vereist voorafgaand overleg met de deelstaten. Het tijdschema voor raadpleging en aanneming is echter niet meegedeeld.

3.1.4. BELASTINGEN

Ondanks de voortdurende inspanningen om de belastingdruk op arbeid te verminderen, is deze nog steeds relatief hoog. De in 2014 ingezette belastinghervorming wordt momenteel ingefaseerd. De belasting op arbeid, met inbegrip van de sociale bijdragen, wordt tussen 2016 en 2020 in verschillende stappen verminderd, terwijl andere belastingen, voornamelijk belastingen op consumptie, werden verhoogd om op die manier de vermindering van de belasting op arbeid gedeeltelijk te compenseren (Europese Commissie, 2016a en 2017a). Ondanks verminderingen van de loonwig blijven de gemiddelde inkomens in België de meest belaste in de EU en de eurozone (zie grafiek 3.1.3). In het landverslag van 2016 zijn de maatregelen vooral vanuit het perspectief van de begroting en de arbeidsmarkt beoordeeld. De positieve gevolgen voor het concurrentievermogen, de werkgelegenheid en de groei zullen naar verwachting bijdragen aan de financiering van de belastingverminderingen, hoewel niet gegarandeerd lijkt te kunnen worden dat de hervorming over de gehele lijn begrotingsneutraal is ([12]). Er worden bijkomende positieve effecten verwacht van belastingverminderingen die gericht zijn op kleine en middelgrote ondernemingen (kmo's) en zelfstandigen.

In 2016 is de loonwig voor de lage inkomens (67 % van het gemiddelde loon) met 1,9 ppt. gedaald ten opzichte van 2015, hoewel zij een van de hoogste blijft in de EU. Voor de zeer lage inkomens (50 % van het gemiddelde loon) kon een grotere daling met 4,1 ppt. worden gezien. Hoewel de loonwig voor de zeer lage inkomens nog steeds boven het EU-gemiddelde ligt, is zij van de op drie

([12]) Gecumuleerd niet-gefinancierd saldo 2015-2020 van 4786 miljoen EUR ex ante en 627 miljoen EUR ex post volgens NBB, 2017 („Macro-economische en budgettaire impact van het door het kabinet van de minister van Financiën gereviseerde taxshiftscenario en vergelijking met de oefening van november 2015" — BNB 10/8/2017).

na hoogste in de EU in 2014 de op tien na hoogste geworden in 2016 ([13]). Ondanks verlagingen van de loonwig blijven de gemiddelde inkomens in België tot de hoogst belaste in de EU behoren (zie punt 3.3).

Grafiek 3.1.3: **De belastingdruk op arbeid voor een alleenstaande bij het gemiddelde loon (2016)**

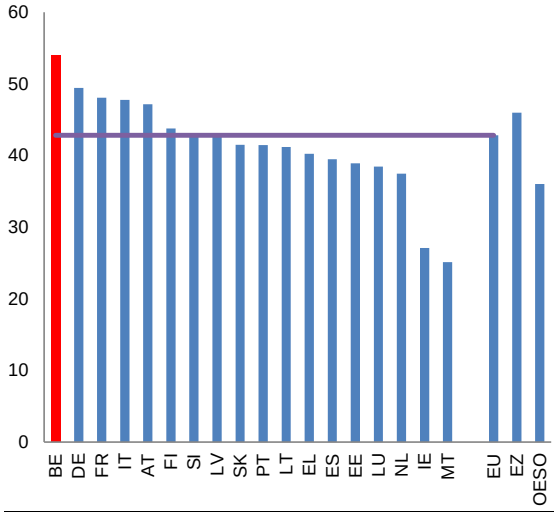

De indicator van het gemiddelde loon bedraagt 100 % van het gemiddelde loon. Voor Cyprus zijn geen recente gegevens beschikbaar. De lijn in de grafieken geeft het bbp-gewogen EU-gemiddelde weer (in de Eurogroep gebruikte benchmark).
Bron: Databank van de Europese Commissie inzake belasting- en uitkeringsindicatoren op basis van OESO-gegevens.

Het Belgische belastingstelsel blijft complex en de belastinggrondslagen worden uitgehold door talrijke vrijstellingen, aftrekken en verlaagde tarieven. Die kunnen leiden tot inkomstenverlies, economische verstoringen en een bijkomende administratieve last. De meest recente cijfers voor de federale overheid laten zien dat het totale bedrag aan belastinguitgaven aanzienlijk is en dat de stijgende trend als percentage van het bbp doorzet ([14]).

De Belgische inkomsten uit milieugerelateerde belastingen blijven tot de laagste in de EU behoren. Milieubelastingen waren goed voor 2,2% van het bbp in 2016 tegen een EU28-gemiddelde van 2,4%; energiebelastingen voor 1,4% van het bbp tegen een EU-gemiddelde van 1,9%. In datzelfde jaar maakten de inkomsten uit milieubelastingen 5,0 % van de totale inkomsten uit belastingen en socialezekerheidsbijdragen uit tegen een EU28-gemiddelde van 6,3 %, exclusief toegerekende sociale bijdragen ([15]). De subsidies voor fossiele brandstoffen zijn in de afgelopen tien jaar niet gedaald en vertoonden zelfs een stijgende trend in het afgelopen jaar.([16]).

België heeft eind 2017 ([17]) **een hervorming van zijn vennootschapsbelastingstelsel goedgekeurd.** Het huidige stelsel van vennootschapsbelasting wordt gekenmerkt door een hoog wettelijk tarief van 33,99 %, met inbegrip van de crisistoeslag van 3 % (en lagere tarieven voor kmo's), met talrijke vrijstellingen en aftrekken. Er wordt een stap gezet in de richting van een systeem met lagere wettelijke tarieven en minder vrijstellingen. Het wettelijk belastingtarief moet worden verlaagd tot 29,58 % in 2018 en 25% in 2020 (voor kmo's: 20% op de eerste 100.000 EUR vanaf 2018).

De hervorming voert een de facto minimumbelasting in met de beperking tot een aftrekbare korf van de nieuwe incrementele notionele interestaftrek en van de overdracht van de volgende posten: aftrek van de notionele interest, innovatie-inkomsten, verliezen en aftrek van ontvangen dividenden. De Raad van State heeft echter twijfels geuit met betrekking tot de verenigbaarheid met het EU-recht van de beperking van de DBI-aftrek.

België heeft maatregelen genomen om bepaalde aspecten van zijn belastingstelsel te wijzigen die bevorderlijk waren voor agressieve belastingplanning (ATP) ([18]). De Groep

([13]) De loonwig voor de lage inkomens bedroeg 47,47 tegenover 49,39 (2015) en 49,87 (2014). De loonwig voor de zeer lage inkomens bedroeg 36,17 tegenover 40,31 (2015) en 41,14 (2014).

([14]) Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers, 24 oktober 2017. Inventaris 2015 van de vrijstellingen, aftrekken en verminderingen die de ontvangsten van de Staat beïnvloeden, bijlage bij het wetsontwerp houdende de middelenbegroting voor het begrotingsjaar 2018.

([15]) Bron ESTAT: http://ec.europa.eu/eurostat/web/environment/environmental-taxes/database.

([16]) OECD Inventory of Support Measures for Fossil Fuels 2015: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=FFS_BEL.

([17]) „Wetsvoorstel houdende hervorming van de vennootschapsbelasting".

([18]) Agressieve fiscale planning houdt in dat wordt geprofiteerd van de technische details van een belastingsysteem of van incongruenties tussen twee of meer belastingsystemen met als doel de verschuldigdheid van belasting te verminderen. (bron: Aanbeveling van de Commissie van 6 december 2012 over agressieve fiscale planning (2012/772/EU)).

gedragscode belastingregeling ondernemingen heeft de vervanging van de Belgische octrooibox door een innovatiebox goedgekeurd. De oude octrooibox is onderworpen aan een "grandfathering clause" die geldig is tot juni 2021. De nieuwe "nexus"-regeling vereist een nauwere relatie tussen het intellectuele eigendom (IE) waarvoor die regeling geldt en het O&O dat aan dit IE ten grondslag ligt. Hoewel het economische bewijs over de effectiviteit van octrooi/innovatieboxen als middel om O&O te stimuleren beperkt blijft, kunnen deze als instrument voor belastingconcurrentie worden ingezet (zie 3.4.1). De rulings voor overwinst, die agressieve fiscale planning konden vergemakkelijken, zijn in 2015 door België opgeschort en feitelijk afgeschaft in 2017. Ten slotte zal België de bepalingen van de richtlijn bestrijding belastingontwijking (ATAD) tegen eind 2018 en 2019 in nationaal recht moeten omzetten. Dit valt onder het project dat voorziet in nieuwe antimisbruikregels, waaronder een aanpassing van de thin cap-regel (beperking gebaseerd op de hoogste van de volgende 2 waarden: 30 % van de EBITDA of 3 miljoen EUR) aan de recente ATAD-richtlijn. Een beoordeling van de mate waarin de nieuwe maatregelen, in combinatie met het effect van de omzetting van de ATAD van de EU, de ruimte voor agressieve belastingplanning in België beperken, zou gerechtvaardigd zijn.

De vroegere regeling inzake notionele intrestaftrek (NID) die gebaseerd was op de eigenvermogenspositie is vervangen door een incrementeel systeem. De nieuwe NID, die dezelfde incrementele basis heeft als de aftrek voor groei en investeringen (AGI) die in verband met de gemeenschappelijke heffingsgrondslag voor de vennootschapsbelasting (CCTB) wordt voorgesteld, zal worden beperkt tot het incrementeel eigen vermogen berekend op basis van een 5-jaarsgemiddelde. Met deze wijziging wordt beoogd bij te dragen tot de begrotingsneutraliteit van de hervorming van de vennootschapsbelasting en tegelijkertijd het potentiële gebruik van de regeling bij ATP aan te pakken en het probleem van de ongelijke behandeling van vreemd en eigen vermogen te verminderen[19]. Er zij opgemerkt dat het ontbreken van bepaalde specifieke antimisbruikregels om de cascade van aftrekken aan te pakken die met name gericht zijn op transacties tussen verbonden partijen, kenmerken van het belastingstelsel zijn die agressieve belastingplanning door multinationals met financiële vestigingen in België kunnen vergemakkelijken. In de huidige fase van de hervorming lijkt het antimisbruikkader onder het nieuwe systeem ongewijzigd te blijven.

Voor een overzicht van de meest gebruikelijke structuren voor agressieve fiscale planning en de bepalingen (of het ontbreken daarvan) die nodig zijn voor het welslagen van deze structuren, zie Ramboll Management Consulting and Corit Advisory (2016), Study on Structures of Aggressive Tax Planning and Indicators, European Commission Taxation Paper n°61. De landspecifieke informatie in de studie geeft de stand van zaken in mei/juni 2015 weer.

([19]) In tegenstelling tot de AGI, kan de nieuwe Belgische NID niet negatief zijn en stimuleert ze bedrijven derhalve niet om hun eigen vermogen te versterken.

3.2. FINANCIËLE SECTOR

De financiële sector lijkt relatief stabiel, maar lage rente, digitalisering, compliancekosten, de evoluerende voorkeuren van klanten en intense concurrentie blijven een uitdaging voor het traditionele businessmodel. De banken zijn matig winstgevend, met een rendement op eigen vermogen dichtbij de 9% in 2016. Hun solvabiliteit is goed, met een kapitaalratio die stabiel blijft op 18,5% in juni 2017 (zie tabel 3.2.1). De kredietkwaliteit is op een hoogtepunt, met lage percentages niet-renderende leningen voor zowel niet-financiële vennootschappen als huishoudens. Als gevolg van de aanhoudende lage rente, blijft de kredietgroei aanzienlijk. De staatseigendom blijft significant en vormt nog steeds een omvangrijk risico voor de openbare financiën en de financiële sector, hoewel met de verwachte geleidelijke privatisering van Belfius deze kwestie gedeeltelijk zou worden aangepakt. De uitdagingen voor de banken blijven dezelfde als vorig jaar: een hoge kosten-batenverhouding, een relatief hoge bankenbelasting die slechts gedeeltelijk wordt gecompenseerd door de vrijstelling van spaarrekeningen, de verplichting tot het betalen van een minimumrente (0,11 %) op gereglementeerde spaarrekeningen waardoor de nettorentemarges onder druk komen te staan bij de huidige lage rente, digitalisering, compliancekosten, de evoluerende voorkeuren van klanten en intense concurrentie. Dexia vormt nog steeds een omvangrijke, maar relatief stabiele voorwaardelijke verplichting van 35 miljard EUR (8,2 % van het bbp) voor de Belgische staat.

De bijdragen aan het Belgische Depositogarantiestelsel (DGS) worden niet belegd in een gescheiden en gediversifieerde portefeuille van activa met een laag risico. De bijdragen aan het Belgische DGS (ongeveer 3,4 miljard EUR in december 2017) worden rechtstreeks als belastinginkomsten in de begroting van de staat opgenomen en dragen bij tot de vermindering van het tekort. Bijgevolg kunnen zij niet worden belegd in een gescheiden en gediversifieerde portefeuille van activa met een laag risico. Als het DGS moet tussenkomen en depositohouders schadeloosstellen, zal de Belgische staat de volledige kosten van de tussenkomst uit zijn begroting moeten financieren. Hij zal niet zoals andere lidstaten kunnen rekenen op de geaccumuleerde bijdragen die de banken in een veilig afgeschermd fonds hebben gestort. Aangestipt moet worden dat het hier om een kwestie van tijdelijke aard gaat. Volgens het voorstel van de Commissie betreffende een Europees depositoverzekeringsstelsel (EDIS) dragen alle banken in de bankenunie (geleidelijk aan) bij in een gemeenschappelijk Europees fonds. Afhankelijk van het niveau van de financiële middelen die een nationaal DGS reeds heeft aangetrokken, kan het zijn aangesloten banken vergoeden door eerder ontvangen bijdragen terug te betalen.

Het traditionele levensverzekeringsbedrijf heeft het lastig, vooral vanwege de heffing van 2 % op levensverzekeringspremies en de lage rente. Veel verzekeraars hebben besloten het sluiten van traditionele levensverzekeringen stop te zetten of in ieder geval significant te verminderen. Parallel hieraan nemen zij verschillende maatregelen om hun rentabiliteit te verhogen en hun kapitaalpositie te versterken. Geconfronteerd met de erfenis van oude contracten met een hoge gegarandeerde rentevoet hebben sommige verzekeraars, soms geholpen door de onzekerheid rond de staatsgarantie op levensverzekeringscontracten (tot 100.000 EUR, zoals voor bankdeposito's), vrij succesvolle terugkooptransacties uitgevoerd na de verkoop van een verzekeringsportefeuille aan een buitenlandse entiteit.

Veel verzekeraars profiteren tot op zekere hoogte van de volatiliteitsaanpassing ([20]) van het

([20]) De volatiliteitsaanpassing maakt deel uit van het zogenaamde LTG-pakket van langlopende garanties. Doel is het aanpakken van zogenaamde "kunstmatige" schommelingen van de creditspreads die geen verband houden met een verhoogde kans op wanbetaling van de tegenpartij. Zij bestaat in een (opwaartse) correctie die onder bepaalde omstandigheden op de risicovrije curve kan worden toegepast. Zij maakt het mogelijk de waarde van de technische voorzieningen te verlagen en bijgevolg de waarde van de eigen middelen te verhogen, maar meer nog het solvabiliteitskapitaalvereiste te verlagen. Door deze twee effecten stijgt de solvabiliteitsratio en bestaat de kans dat de "werkelijke" risico's onderschat worden. Artikel 77 quinquies van Richtlijn 2009/138/EG (Solvabiliteit II), bepaalt: "De lidstaten mogen vereisen dat de toezichthoudende autoriteiten vooraf toestemming moeten verlenen voor de toepassing — door verzekerings- en herverzekeringsondernemingen — van een volatiliteitsaanpassing van de relevante risicovrije rentetermijnstructuur voor het berekenen van de beste schatting als bedoeld in artikel 77, lid 2. Voor elke relevante munteenheid is de volatiliteitsaanpassing van de relevante risicovrije rentetermijnstructuur gebaseerd op de spread tussen de rentevoet die verdiend kan worden op de activa die deel uitmaken van een referentieportefeuille voor die munteenheid en de rentevoeten die gelden voor de relevante risicovrije basisrentetermijnstructuur voor die

Tabel 3.2.1: **Indicatoren van financiële gezondheid, alle banken in België**

Indicatoren van financiële gezondheid, alle banken in België								
(%)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017K2
Niet-renderende schuld	3,9	4,2	5,1	5,3	3,3	3,0	2,6	2,4
Niet-renderende leningen	-	-	-	-	4,3	3,8	3,2	2,8
Niet-renderende leningen NFV	-	-	-	-	6,5	5,8	4,8	4,8
Niet-renderende leningen HH	-	-	-	-	4,5	3,9	3,7	3,4
Dekkingsratio	29,3	31,6	28,1	29,3	40,5	42,2	43,7	44,3
Loan to deposit ratio*	62,4	60,1	56,6	58,2	59,5	62,3	66,2	66,1
Tier 1-ratio	15,5	15,1	15,9	16,4	15,3	16,0	16,2	16,1
Kapitaalratio	19,3	18,5	18,2	18,7	17,6	18,7	18,8	18,5
Rendement op eigen vermogen**	10,5	1,4	3,3	6,2	7,8	10,3	8,9	-
Rendement op activa**	0,5	0,1	0,2	0,4	0,5	0,7	0,6	-

**Geaggregeerde balans ECB: leningen excl. aan overh. en MFI / deposito's excl. van overh. en MFI*

***Voor de vergelijkbaarheid worden alleen jaarwaarden gepresenteerd*

Bron: ECB CBD

pakket van langlopende garanties. Voor één verzekeraar verhoogt de volatiliteitsaanpassing de solvabiliteit II-ratio van 97 % tot 165 %. Gemiddeld kunnen de Belgische verzekeraars dankzij de waardeaanpassing hun solvabiliteit II-ratio met 20 ppt. verbeteren. De heffing van 2 % op levensverzekeringspremies is ook een handicap om efficiënt te concurreren met de "kapitalisatiebeveks", die slechts onderworpen zijn aan een taks op beursverrichtingen van (veelal) 0,12 % bij aankoop en verkoop van de aandelen in het fonds.

De belastinghervorming met betrekking tot beleggingen vermindert een aantal economische verstoringen, maar creëert er ook nieuwe en leidt tot meer complexiteit. Positief is dat de verlaging van het vrijgestelde bedrag aan rente met de helft op gereglementeerde spaarrekeningen (van 1 880 EUR tot 940 EUR) en de vrijstelling van de eerste 627 EUR aan dividenden de belastinggap tussen deposito's en eigen vermogen verkleint. De verlaging van het nominale vennootschapsbelastingtarief verkleint ook de belastinggap tussen vreemdvermogensinstrumenten en eigen vermogen. Negatief is dat de stijging van de verschillende belastingtarieven voor beursverrichtingen in de tegenovergestelde richting werkt, doordat het beleggen in effecten wordt bestraft. Evenzo profiteren alleen individuele aandelen, en niet fondsen, van de vrijstelling van dividenden, waardoor diversificatie wordt bestraft en het nemen van concentratierisico's wordt aangemoedigd. Ten slotte is de nieuwe taks van 0,15 % op effectenrekeningen van boven de 500 000 EUR gebaseerd op solidariteitsbeginselen. Zij kan tot verstoringen leiden, gezien het aantal producten dat van het toepassingsgebied ervan is uitgesloten (levensverzekeringen, pensioenproducten, aandelen op naam, termijnspaaropties, liquiditeit). De efficiëntie en effectiviteit lijken twijfelachtig, gezien de kleine bedragen waarover het gaat, de mogelijkheden om de taks te omzeilen en de administratieve lasten die de taks voor banken en makelaars met zich meebrengt. Bovendien is zij onderhevig aan een cliff-effect: aangezien de taks vanaf de allereerste euro geldt zodra de drempel van 500 000 EUR wordt bereikt, daalt het netto-inkomen wanneer het bruto-inkomen in de buurt van de drempel stijgt.

munteenheid. De referentieportefeuille voor een munteenheid is representatief voor de activa in die munteenheid waar verzekerings- en herverzekeringsondernemingen in hebben belegd ter dekking van de beste schatting van verzekerings- en herverzekeringsverplichtingen in die munteenheid". Opgemerkt zij dat verzekeraars in België de volatiliteitsaanpassing kunnen toepassen zonder voorafgaande goedkeuring van de NBB.

Huisvesting

De huizenprijzen zijn de laatste tijd gestaag blijven stijgen en vertonen een aantal tekenen van overwaardering; momenteel bevinden zij zich op een nominaal niveau boven hun piek van vóór de financiële crisis. Het is moeilijk om over- en onderwaardering op vastgoedmarkten te meten, omdat de resultaten afhankelijk zijn van de onderliggende aannames. Traditionele indicatoren (de prijs/inkomensverhouding, d.w.z. betaalbaarheid, en de woningprijs/huurverhouding, d.w.z. dividend) die worden gebruikt om

overwaardering op de woningmarkt te beoordelen, wijzen erop dat de huizenprijzen in België ongeveer 20% boven hun langetermijngemiddelde zouden kunnen liggen. Rekening houdend met een bredere reeks factoren blijkt echter uit een modelgebaseerde benadering dat de huizenprijzen momenteel juist in overeenstemming zijn met hun fundamentele waarde, hetgeen een meer positieve beoordeling van de recente prijsontwikkelingen oplevert (grafiek 3.2.1). Over het algemeen worden de huizenprijzen als licht overgewaardeerd beoordeeld (Philiponnet en Turrini, 2017).

De aanhoudende stijging van de verhouding prijs/inkomen heeft de financiële situatie van huishoudens kwetsbaarder gemaakt door een bijna mechanische stijging van hun schuld. Tussen 2001 en 2016 is het beschikbaar inkomen van de huishoudens jaarlijks met gemiddeld 2,4% gestegen, terwijl de nominale huizenprijzen over dezelfde periode met gemiddeld 4,6% per jaar zijn gestegen. De hypotheekschuld van het Belgische huishouden neemt sinds 2002 gestaag toe en bedroeg begin 2016 ongeveer 103 % van het beschikbaar inkomen.

Grafiek 3.2.1: **Overwaarderingsgap met betrekking tot de waarderingsgaps voor prijs/inkomen, woningprijs/huur en het model op basis van fundamentals.**

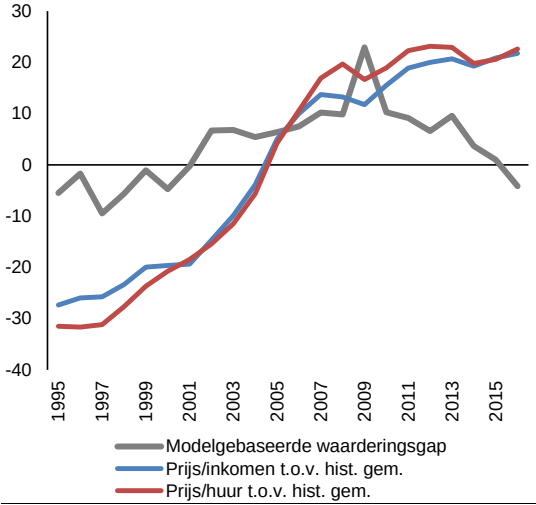

Bron: Europese Commissie

Ondanks de gunstige vermogenspositie van de Belgische huishoudens blijken uit de verdeling van schuld en activa een aantal kwetsbare punten. De Belgische huishoudens bezitten gemiddeld meer vermogen dan de EZ en hebben een positieve vermogenspositie. Uit gegevens op microniveau blijkt echter dat voor ongeveer één op de vijf hypotheken de schuldendienst meer dan de helft van het beschikbaar inkomen van de huishoudens uitmaakt (Nationale Bank van België, 2017b). Uit cijfers van de Nationale Bank van België (NBB) blijkt ook dat de uitleencriteria van de banken niet strenger zijn geworden en dat het percentage risicovolle hypotheken in de totale bankactiva sinds 2015 is gestopt met dalen. Die risicovolle kredieten worden gekenmerkt door een hoge leenquotiteit of een hoge verhouding schuld/inkomen, een langere looptijd dan gemiddeld of een combinatie van de voorgaande risicofactoren. De effectieve looptijd van de gemiddelde hypothecaire schuld is korter dan in de EZ, maar is recent beginnen stijgen.

De stijging van de schuld van de huishoudens sinds 2000 is substantieel, hoewel in lijn met de fundamentals. De schuld van de huishoudens ligt dicht bij maar onder het niveau dat de economische fundamentals uitdrukken. Niettemin ligt het niveau ervan boven de geschatte prudentiële drempel, hetgeen erop wijst dat het huidige schuldniveau van de huishoudens bij een financiële crisis een versterkende impact zou kunnen hebben (grafiek 3.2.2) (Bricongne, J.-C., L. Coutinho and N. Philiponnet, 2018).

Grafiek 3.2.2: **Gap voor de op fundamentals gebaseerde en prudentiële benchmark**

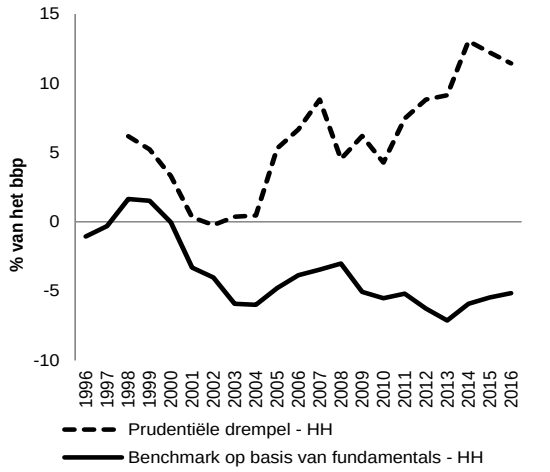

Bron: Europese Commissie

Het complexe nationale macroprudentiële besluitvormingsproces kan ervoor zorgen dat de risico's voor de financiële stabiliteit niet

worden aangepakt. In 2014 werd in België een macroprudentiële maatstaf geïmplementeerd om de risico's voor de financiële stabiliteit uit hoofde van niet-zakelijk vastgoed aan te pakken. De maatstaf was gebaseerd op artikel 458 van de CRR en bestond uit een algemene opslagfactor van 5 ppt. op de risicogewichten voor hypothecaire blootstellingen. In het licht van de toenemende risico's van niet-zakelijk vastgoed (zie ESRB 2016) heeft de NBB voorgesteld om die maatstaf na het verstrijken ervan in mei 2017 te vervangen door een strengere maatstaf. Deze laatste werd door de Belgische overheid niet vastgesteld, hetgeen er in feite toe leidde dat er geen formele macroprudentiële maatstaf was om het risico van niet-zakelijk vastgoed aan te pakken. De NBB heeft in november 2017 een nieuwe macroprudentiële maatstaf voorgesteld, bestaande uit een vaste opslagfactor van 5 ppt. (verlenging van de oorspronkelijke maatregel) en een vermenigvuldigingsfactor van 1,33 voor hypotheekrisicowegingen. Deze strengere maatstaf heeft de steun van de overheid en wordt momenteel bij de Europese instellingen aangemeld.

3.3. ARBEIDSMARKT, ONDERWIJS EN SOCIAAL BELEID

3.3.1. ARBEIDSMARKT

De werkgelegenheidsgroei is de laatste tijd gezond, maar de algemene arbeidsmarktparticipatie blijft laag. In 2016 heeft de robuuste economische groei, ondersteund door een toename van het concurrentievermogen en loonmatiging (zie blz. 29), geleid tot een gezonde groei van de werkgelegenheid (1,3% in 2016). De werkloosheidsgraad daalde in het derde kwartaal van 2017 tot 7,2%, wat slechts iets boven het niveau van voor de crisis is (7,0% in 2008). Toch blijven er nog serieuze uitdagingen bestaan. De arbeidsparticipatie ligt ver onder het EU-gemiddelde (68,5 % tegenover 72,6 % in de EU in het derde kwartaal van 2017) (grafiek 3.3.1) en blijven de negatieve prikkels om te werken relatief hoog.

Grafiek 3.3.1: **Belangrijkste arbeidsmarktindicatoren**

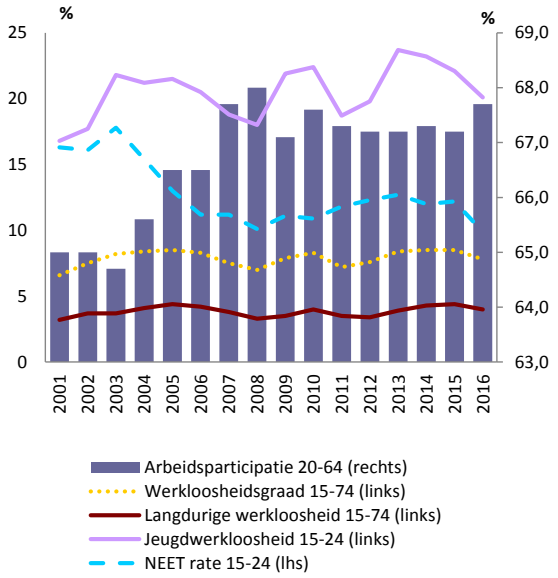

Bron: Europese Commissie

Een hoge inactiviteit valt samen met een hoge vacaturegraad, wat wijst op een hoog niveau van mismatches in vaardigheden. De inactiviteitsgraad van België is met 26,7 % in 2016 hoger dan die van de buurlanden (FR: 22,5 %; DE: 18,0 % en NL: 18,4 % voor de bevolking tussen 20 en 64 jaar). Dit komt ook tot uitdrukking in het feit dat een groot aantal huishoudens met een zeer lage werkintensiteit geconcentreerd zijn bij eenoudergezinnen (Vandenbroucke & Corluy, 2015). Tegelijkertijd behoorde de vacaturegraad tot de hoogste in de EU (3,6 % in het derde kwartaal van 2017) en is de matching efficiency ([21]) in hoge mate gedaald (Europese Commissie, 2017f). De gap tussen de arbeidsparticipatie van laag-, middelhoog- en hoogopgeleide werknemers behoorde in alle drie de Gewesten tot de hoogste in de EU en lag ver boven het niveau in de buurlanden (grafiek 3.3.2) (Kiss & Vandeplas, 2015). Factoren van mismatches in vaardigheden zijn onder meer de gerelateerde hoge arbeidskosten en belastingen inclusief belasting op lage lonen (zie punt 3.1), lage mobiliteit, ontoereikende talenkennis (met name in Brussel) en historische factoren, zoals verschuivingen in de economische activiteit.

Grafiek 3.3.2: **Relatieve spreiding van arbeidsparticipatie naar onderwijsniveau, 2005 en 2016**

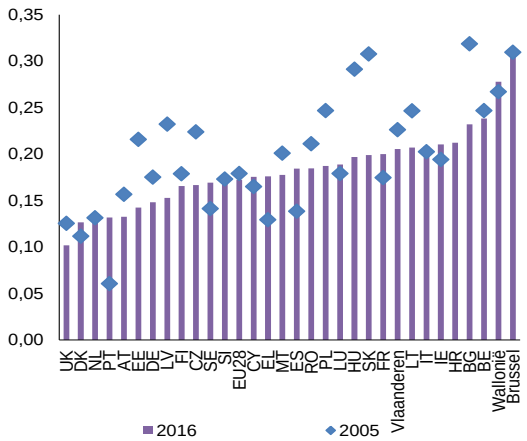

Bron: Arbeidskrachtenenquête van Eurostat, Europese Commissie

De negatieve prikkels om te werken blijven relatief groot. De jongste jaren hebben de doelgerichte maatregelen om de loonwig te verkleinen het netto-inkomen van vooral de werknemers met lage lonen significant verhoogd (grafiek 3.3.3). Ondanks deze maatregelen bleef de loonwig voor één enkel huishouden dat het gemiddelde loon verdient in 2016 een van de hoogste in de EU (54%), hoewel zij sinds 2015 is afgenomen (55,3%) (zie punt 3.1). De werkloosheidsval voor de lage inkomens (67 % van het gemiddelde loon voor één enkel huishouden) is ook een van de hoogste in de EU.

([21]) De matching efficiency meet de relatieve efficiëntie van het proces om werkzoekenden te matchen met beschikbare arbeidsplaatsen. De berekening kan worden uitgevoerd met behulp van de Beveridge-curve, die de stromen in en uit de werkloosheid egaliseert.

België is ook het enige land waar de werkloosheidsuitkeringen niet beperkt zijn in de tijd ([22]). Bovendien blijven hoge fiscale negatieve prikkels voor tweede verdieners - voornamelijk vrouwen - bestaan (zie kader 3.3.1).

([22]) Volgens de benchmarkingexercitie op het gebied van werkloosheidsuitkeringen en actief arbeidsmarktbeleid. Zie voor details het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2018.

Kader 3.3.1: **Monitoring van de prestaties in het licht van de Europese pijler van sociale rechten**

De Europese pijler van sociale rechten, die op 17 november 2017 door het Europees Parlement, de Raad en de Europese Commissie is afgekondigd, bevat 20 beginselen en rechten die gelden voor de burgers in de EU. In het licht van de erfenis van de crisis en de veranderingen in onze samenlevingen aangejaagd door vergrijzing, digitalisering en nieuwe manieren van werken dient de pijler als kompas voor een hernieuwd proces van convergentie naar betere werk- en leefomstandigheden.

België presteert goed met betrekking tot de indicatoren van het sociaal scorebord[1] ter ondersteuning van de Europese pijler van sociale rechten Dit is met name het geval met gendergelijkheid, actieve steun voor werkgelegenheid, lonen en sociale bescherming en insluiting, met name kinderopvang.

BELGIE		
Gelijke kansen en toegang tot de arbeidsmarkt	Voortijdige schoolverlaters (% in de leeftijdsgroep van 18-24 jaar)	Gemiddeld
	Arbeidsparticipatiekloof tussen mannen en vrouwen	Moet in de gaten worden gehouden
	Verhouding inkomenskwintielen (S80/S20)	Beter dan gemiddeld
	Met armoede of sociale uitsluiting bedreigd (in %)	Gemiddeld
	Jongeren die geen onderwijs of opleiding volgen en geen baan hebben (% van de bevolking van 15-24 jaar)	Beter dan gemiddeld
Dynamische arbeidsmarkten en billijke arbeidsom-standigheden	Arbeidsparticipatie (% van de bevolking van 20-64 jaar)	Moet in de gaten worden gehouden
	Werkloosheidsgraad (% van de bevolking van 15-74 jaar)	Gemiddeld
	Groei van het bruto beschikbaar inkomen van huishoudens per hoofd	Gemiddeld
Sociale bescherming en inclusie	Impact van sociale overdrachten (buiten pensioenen) op armoedebestrijding	Beter dan gemiddeld
	Kinderen jonger dan 3 jaar in formele kinderopvang	Beste presteerders
	Zelfgerapporteerde onvervulde behoefte aan medische zorg	Gemiddeld
	Digitale vaardigheden van de bevolking	Gemiddeld

* De "lidstaten" worden ingedeeld volgens een met de EMCO- en SPC-comités overeengekomen statistische methode. Bij deze methode wordt gezamenlijk gekeken naar niveaus en veranderingen van de indicatoren in vergelijking met de respectieve EU-gemiddelden, en worden de lidstaten in zeven categorieën ingedeeld (van "beste presteerders" tot "kritieke situaties"). Een land kan bijvoorbeeld als "beter dan gemiddeld" worden aangemerkt als het niveau van de indicator dicht bij het EU-gemiddelde ligt, maar snel verbetert. Voor meer informatie over de methode wordt verwezen naar het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2018, COM (2017) 674 final.

De lage arbeidsparticipatie en het hoge percentage in deeltijd werkende vrouwen blijft een uitdaging vormen. België combineert een relatief lage arbeidsparticipatie (67,7 %) met een hoge inactiviteitsgraad (26,7 %). Met name de arbeidsmarktresultaten voor laagopgeleide oudere werknemers, eenoudergezinnen en personen met een migratieachtergrond liggen ver onder het niveau dat voor vergelijkbare groepen in andere lidstaten is vastgesteld. Dit is grotendeels te verklaren door structurele en groepsspecifieke factoren die de integratie op de arbeidsmarkt belemmeren. Sinds 2015 worden verschillende maatregelen ten uitvoer gelegd, zoals de taxshift en de herziening van de wet inzake loonvorming van 1996, om de arbeidskosten te verlagen, het kostenconcurrentievermogen te verbeteren en de prikkels om te werken te versterken. Hoewel een relatief hoog percentage vrouwen op de arbeidsmarkt actief is, is het percentage in deeltijd werkende vrouwen eveneens hoog. Bovendien werken vrouwen vaker op flexibele contracten dan mannen. Het hoge marginale effectieve belastingtarief en het stelsel van gezamenlijke belastingheffing creëren negatieve prikkels voor tweede verdieners, vooral vrouwen, om langer te werken.

De effectiviteit van sociale overdrachten bij het terugdringen van armoede en het bevorderen van sociale insluiting is relatief hoog. Kinderopvang is bijzonder belangrijk om gelijke kansen te bevorderen en de sociale insluiting van kinderen uit kansarme groepen te bevorderen. Met de helft van de kinderen jonger dan 3 jaar en 99 % van de kinderen tussen 3 jaar en de minimale leerplichtige leeftijd in de kinderopvang heeft België de Barcelonadoelstellingen bereikt. Verscheidene factoren dragen bij tot dit resultaat, maar er lijken een aantal capaciteitsproblemen te ontstaan, vooral in de grotere steden. Het is cultureel aanvaardbaar om zeer jonge kinderen in de kinderopvang te plaatsen. Volledige dekking tegen een betaalbare prijs is een belangrijke beleidsdoelstelling in alle Gemeenschappen en vanaf 2,5 jaar is de kinderopvang in principe gratis en gekoppeld aan het schoolsysteem. Er is een formeel en goed gereguleerd systeem voor de opvang van zeer jonge kinderen door onthaalmoeders die thuis werken.

[1] Het Sociaal Scorebord omvat 14 kernindicatoren, waarvan er momenteel 12 worden gebruikt om de prestaties van de lidstaten te vergelijken. De indicatoren "percentage personen die willen werken en aan actieve arbeidsmarktmaatregelen deelnemen" en "beloning van werknemers per gewerkt uur (in EUR)" worden niet gebruikt vanwege technische bezwaren van de lidstaten. Mogelijke alternatieven worden besproken in de relevante comités. Afkorting: GDHI – gross disposable household income: bruto beschikbare inkomen van huishoudens.

Daardoor is deeltijdwerk relatief wijdverspreid, met name onder vrouwen (41,9% van de vrouwelijke werknemers werkte in 2016 in deeltijd tegen 9,3% van de mannelijke werknemers) (zie kader 3.3.1).

Grafiek 3.3.3: **Verandering in het gemiddelde nettoloon na de taxshift**

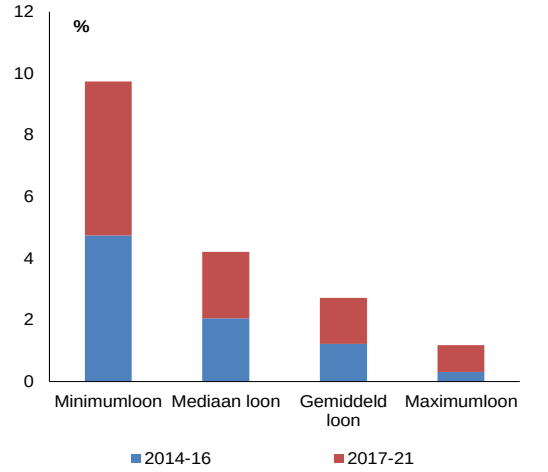

Bron: OESO, Tax-Benefit Models; OESO, Taxing Wages database obtained from the 2017 Belgium economic survey

Op federaal niveau waren de maatregelen vooral gericht op beheersing van de arbeidskosten, versterking van de financiële prikkels om te werken en flexibilisering van de arbeidsmarkt. De regering wijzigde de wet inzake concurrentievermogen, die het loonvormingsproces in België regelt. Het hoofddoel van de hervorming was om het kostenconcurrentievermogen beter te beschermen en de loongroei in lijn te houden met die van de belangrijkste handelspartners van België (Nederland, Frankrijk en Duitsland), maar zonder in te grijpen in de loonindexeringsclausules in de collectieve arbeidsovereenkomsten cf. punt 3.4 (zie ook Europese Commissie, 2017a). De nieuwe wet inzake "werkbaar en flexibel werk" maakt flexibelere werktijdenregelingen mogelijk en is bedoeld om bedrijfsinterne opleidingen te bevorderen.

Verdere maatregelen zijn gericht op het verbeteren van de flexibiliteit van de arbeidsmarkt, maar sommige houden risico's in met betrekking tot de sociale zekerheid. Zij behelzen onder meer een herziening van het arbeidsrecht om de elektronische handel te vergemakkelijken; herziening van het begrip "geschikt werk" voor ontvangers van een werkloosheidsuitkering; het treffen van voorzieningen om de brutolonen voor jonge werknemers tussen 18 en 21 jaar te verlagen zonder de nettolonen te wijzigen; en een tragere opbouw van de opzegtermijn en uitbreiding van "flexi-jobs" naar nieuwe sectoren en openstelling ervan voor gepensioneerden. De regering is ook van plan een belastingvrij beroepsinkomen in te voeren van maximaal 6 000 EUR per jaar voor werknemers die ten minste 80 % werken, zelfstandigen en gepensioneerden. Dit geldt alleen voor vrijwilligerswerk en diensten in de peer-to-peereconomie. Zowel de uitbreiding van de flexi-jobs als de beoogde 6 000 EUR aan belastingvrij extra inkomen zouden financiële prikkels kunnen bieden om bepaalde beroepsactiviteiten te verschuiven van reguliere voltijdse arbeid of van deeltijdse zelfstandige arbeid naar minder belaste of zelfs van belasting vrijgestelde statuten. Met name deze laatste maatregel zou verminderde financiering van de sociale zekerheid en een tragere opbouw van sociale rechten met zich meebrengen. Andere aangekondigde maatregelen zijn onder meer het combineren van een gedeeltelijk pensioen met deeltijdwerk, het verlagen van de werkgeverslasten in de bouw, een systeem van uitbolbanen en de mogelijkheid van deeltijdpensioen. Voorzover sommige maatregelen (flexibanen, belastingvrijstelling van 6 000 EUR) zich vooral lijken te richten op personen die reeds op de arbeidsmarkt actief zijn, hebben zij mogelijk weinig effect op de activiteits- of arbeidsparticipatiepercentages.

Op subnationaal niveau hebben de regeringen de arbeidsparticipatieprikkels en de monitoring- en begeleidingsactiviteiten van hun betrokken openbare diensten voor arbeidsvoorziening (ODA's) hervormd en vereenvoudigd. De nieuwe stelsels zijn ingevoerd in de loop van 2016 en 2017 (zie Europese Commissie, 2017a). Het is nog niet mogelijk te evalueren of de pas hervormde stelsels kosteneffectief en doelgericht zijn. De capaciteit van de verschillende ODA's om de noodzakelijke monitoring uit te voeren en op de gegenereerde informatie in te spelen, lijkt ongelijk. De Waalse openbare dienst voor arbeidsvoorziening (Le Forem) heeft een ambitieus reorganisatieproject opgestart om zijn efficiëntie en effectiviteit te verbeteren. De Vlaamse regering en de sociale partners hebben een akkoord bereikt over de

hervorming van de opleiding voor werknemers. Het Vlaams Gewest wil de arbeidsparticipatieprestaties verbeteren door een nieuwe beleidsaanpak met de naam' Focus op Talent', die werknemers en werkzoekenden op maat begeleidt. De implementatie van de aanbeveling inzake bijscholingstrajecten biedt een kans voor ieder die op volwassen leeftijd benadeeld is als gevolg van onderwijsongelijkheden en vaardigheidstekorten.

Inactiviteit en werkloosheid zijn grotendeels geconcentreerd bij specifieke bevolkingsgroepen. Er zijn verschillen naar gelang van leeftijd, onderwijsniveau en afkomst (grafiek 3.3.4). Personen met een migrantenachtergrond en jongeren zijn oververtegenwoordigd onder werklozen, terwijl laaggeschoolde en oudere werknemers vaker inactief zijn. In 2014 was de werkloosheidsgraad onder in het buitenland geboren immigranten (17,1 %) en in het binnenland geboren personen met in het buitenland geboren ouders (14,0 %), samen goed voor 27,4 % van de beroepsbevolking, veel hoger dan onder in het binnenland geboren personen met in het binnenland geboren ouders (5,6 %) ([23]). De inactiviteitsgraad van laaggeschoolden, die 24 % van de beroepsbevolking uitmaken, bedraagt 45,9 % (2016; 20 t/m 64 jaar).

([23]) Bron: LFS 2014 ad hoc module – Migration and labour market (zie Europese Commissie 2017a voor details per regio en afkomst).

Grafiek 3.3.4: **Kenmerken van de werkenden, werklozen en inactieven (20-64), 2014**

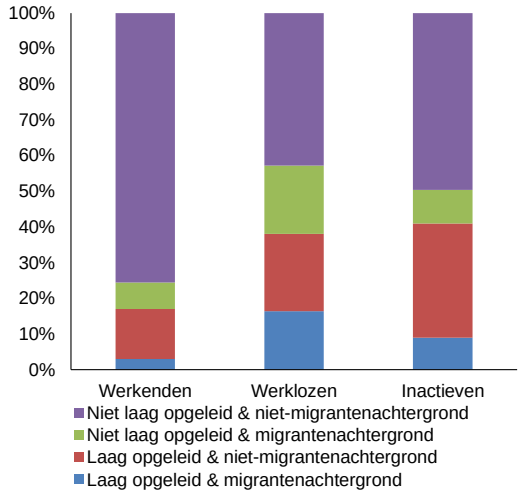

De grafiek geeft het percentage verschillende groepen weer volgens onderwijsniveau en afkomst. Laag opgeleid verwijst naar het onderwijsniveau (ISCED 0-2) en staat tegenover niet-laag opgeleid (ISCED 3-6). Migrantenachtergrond verwijst naar personen die buiten de EU geboren zijn of ten minste één ouder hebben die buiten de EU geboren is en staat tegenover niet-migrantenachtergrond.
Bron: Berekening van de Commissie op basis van de AHM Labour Force Survey van Eurostat

De jongerenwerkloosheid daalt. De jeugdwerkloosheid (<25 jaar) is gedaald van 23,7% in 2013 tot 20,1% in 2016, maar ligt nog steeds boven het EU-gemiddelde (18,7%)[24]. Het percentage jongeren die niet werken en geen onderwijs of opleiding volgen (NEET's) ligt onder het EU-gemiddelde (9,9% tegen 11,5%)[25]. Er zijn zeer grote verschillen tussen de Gewesten, met buitengewone uitdagingen in het Brussels Gewest[26].

Gemiddeld waren meer dan zeven van de tien NEET's tussen 15 en 24 jaar geregistreerd bij de Jongerengarantie. Van drie op de vijf personen die de regeling verlieten, was bekend dat zij 6 maanden later een baan hadden en onderwijs of opleiding volgden. Afschaffing van de verlagingen van het minimumloon voor jongeren lijkt geen invloed te hebben gehad op de

([24]) Regionale percentages werkloosheid onder jongeren: 14,1% Vlaanderen, 27,9% Wallonië en 35,9% in Brussel
([25]) Regionale NEET-percentages: 7,5 % in Vlaanderen, 12,2 % in Wallonië en 15,2 % in Brussel.
([26])Uit de voor Vlaanderen beschikbare gegevens blijkt dat een langetermijntrend van dalende activiteitspercentages nu ook verband houdt met het feit dat jongeren meer tijd nodig hebben om hun studies af te ronden (OESO, 2016).

werkgelegenheid (Europese Commissie, 2017f). Het aantal ontvangers van een 'inschakelingsuitkering' is de afgelopen vier jaar sterk gedaald als gevolg van de beperking ervan in de tijd. Het aantal personen dat de overstap naar een baan maakt is gestegen, ook al gaan sommige personen die aan het einde van hun rechten komen over op andere vormen van socialezekerheidsondersteuning (Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening, 2017).

De arbeidsparticipatie van oudere werknemers blijft laag. De arbeidsparticipatie van oudere werknemers (50-64 jaar) neemt toe, maar ligt nog steeds ver onder het EU-gemiddelde (56,6% tegenover 63,4%). De lage arbeidsparticipatie van oudere werknemers is de uitdrukking van een hoge inactiviteit in deze leeftijdsgroep. Een hoog percentage (12,1%) inactieve oudere werknemers die nog niet gepensioneerd zijn, is ontmoedigd en zoekt geen werk omdat zij denken dat er niets beschikbaar is (het percentage is 2,4% voor 20-49-jarigen).

Royale vervroegde-uittredingsregelingen waarmee zowel werkgevers als werknemers verkeerde prikkels kregen. Deze zijn aangepakt door eerdere hervormingen, die de leeftijds- en loopbaanvereisten hebben aangescherpt en de beschikbaarheid voor werk hebben versterkt. De lage activiteit van oudere werknemers kan ook verband houden met het hogere loon voor oudere werknemers in België (Cockx, Dejemeppe en Van der Linden, 2017). Wanneer gekeken wordt naar onderwijsniveau, soort contract, beroep en sector van tewerkstelling verdienden in 2014 werknemers van boven de 50 jaar 23 % meer dan 30- tot 39 jarigen, zie grafiek 3.3.5. Slechts 7 % van de populatie van de 25- tot 64-jarigen neemt deel aan activiteiten op het gebied van permanente educatie. Dit is lager dan het EU-gemiddelde (11 %) en aanzienlijk onder topinnovatoren zoals Zweden, Denemarken en Finland (gemiddeld meer dan 25 %). De wet van maart 2017 inzake "werkbaar werk" is bedoeld om ondernemingen aan te moedigen hun inspanningen op het gebied van opleiding op te voeren.

Niet in de EU geboren migranten zijn minder goed geïntegreerd op de arbeidsmarkt dan personen van Belgische afkomst. In 2016 bedroeg de arbeidsparticipatie van niet in de EU geboren personen 49,1 %, dat is 21,1 ppt. lager dan die van in het binnenland geboren personen. Dit is een van de grootste gaps in de EU (en met 27,4 ppt. nog meer uitgesproken bij vrouwen). Verschillende factoren jagen de ongunstige arbeidsmarktresultaten van immigranten aan, met name een oververtegenwoordiging van lagere onderwijs- en vaardigheidsniveaus. Bovendien verschillen de arbeidsmarktresultaten van immigranten sterk naar afkomst, sekse en reden van de migratie (FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, 2017). Vooral degenen die om gezinsredenen zijn aangekomen zijn minder vaak tewerkgesteld (40 % gemiddeld, 35 % bij vrouwen) ([27]). Factoren die de integratie belemmeren zijn onder meer het gebrek aan erkende kwalificaties, beperkte beroepsnetwerken en onvoldoende taalvaardigheden.

Grafiek 3.3.5: **Loongap tussen oudere (50+) en jongere (30-39) werknemers, 2014**

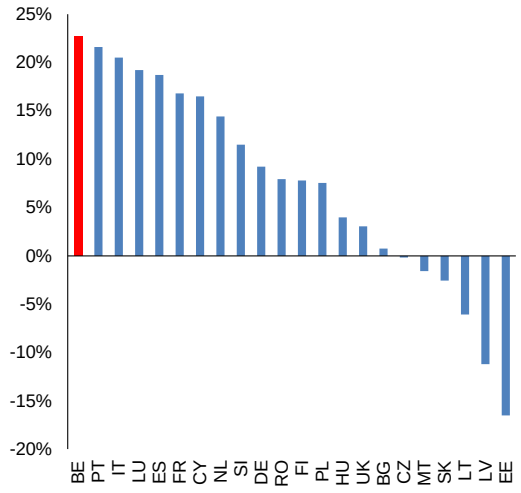

De resultaten zijn gebaseerd op de Mincervergelijking, waarbij wordt gekeken naar opleidingsachtergrond, contracttype, werktijden, tewerkstellingssector en beroep. Wanneer de steekproef tot particuliere ondernemingen wordt beperkt, neemt de loongap af tot 20 %, nog steeds de hoogste loongap onder de lidstaten die deel uitmaken van de steekproef.
Bron: Berekeningen van de Commissie op basis van de loonstructuurenquête van 2014

Deze ongunstige arbeidsmarktsituatie komt zowel voor bij immigranten als bij in het binnenland geboren personen met ten minste één in het buitenland gecom ouder ('tweede generatie') (zie Europese Commissie, 2017a). Een

([27]) Dit is van groot belang omdat 54 % van de niet in de EU geboren migranten die in België verblijven uit gezinsoverwegingen is gekomen (tot 66 % bij vrouwen).

deel van deze gap kan gedeeltelijk worden verklaard door het feit dat zij minder gunstige onderwijsresultaten behalen ([28]). Maar zelfs na correctie voor verschillen in individuele kenmerken (leeftijd, sekse en onderwijsniveau) hebben in het binnenland geboren personen met niet in de EU geboren ouders minder vaak een baan ([29]), hoewel door het onderwijs de gap kleiner wordt (grafiek 3.3.6)

Grafiek 3.3.6: **Kans op werk naar afkomst, sekse en onderwijsniveau**

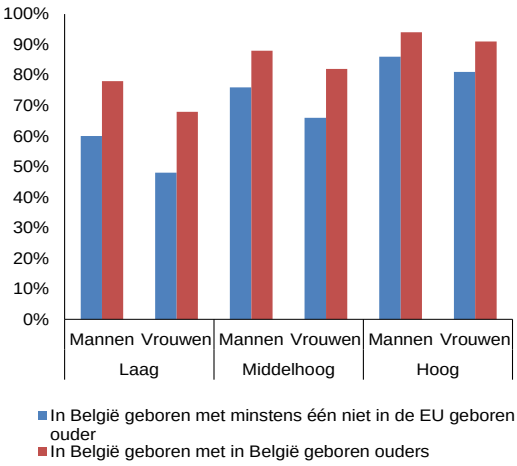

Op basis van een logistische regressie, aan de hand waarvan de aangepaste kans op tewerkstelling voor leeftijd, onderwijs en sekse kan worden geschat.
Bron: Berekeningen van de Commissie op basis van de 2014 AHM of the Labour Force Survey.

Het feit dat personen met een migrantenachtergrond een lagere kans op werk hebben, wijst erop dat er mogelijk sprake is van discriminerende praktijken. Bestaande studies op basis van testen concluderen dat, bij overigens gelijke omstandigheden, het feit dat iemand van buitenlandse afkomst is rechtstreeks van invloed is op de kans om aangenomen te worden (OESO, 2013), hoewel het effect lijkt af te nemen met de ervaring (Baert et al, 2017). Er is ook bewijs dat activeringsmaatregelen niet alle sectoren van de bevolking even efficiënt bereiken. De deelname aan activeringsmaatregelen varieert beduidend afhankelijk van de afkomst van personen (FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, 2017). In Vlaanderen helpt deelname aan activeringsmaatregelen personen met een tweede generatie-migrantenachtergrond een baan te vinden, zij het in mindere mate dan personen van Belgische afkomst (Vandermeerschen et al, 2018). Dit wordt ook bevestigd door de metingen van de subjectieve perceptie van discriminatie, die in België hoger zijn dan in andere EU-landen (Bureau voor de grondrechten, 2017).

Er zijn enkele maatregelen genomen om nieuwkomers te helpen integreren en discriminatie, inclusief discriminatie op grond van etniciteit, aan te pakken. De drie Gewesten hebben nu integratiemaatregelen aangenomen die verplicht zijn voor nieuw aangekomen niet-EU-onderdanen. België heeft een federale wet aangenomen die het gemakkelijker moet maken om "discriminerende" inbreuken aan te tonen door middel van tests (gebaseerd op valse cv's) of "mysterycalls". Het Vlaams Gewest heeft zijn actieplan ter bestrijding van discriminatie op het werk geactualiseerd, terwijl het Brussels Gewest een specifiek decreet heeft aangenomen om discriminatie bij aanwervingspraktijken aan te pakken door middel van "mysterycalls". Er is echter weinig vooruitgang geboekt met het vaststellen van de in het regeerakkoord aangekondigde diversiteitsdoelstelling voor de federale overheidsdiensten. Er is nog steeds een gebrek aan coördinatie tussen beleidsdomeinen en beleidsniveaus om de uitdaging van de integratie van personen met een migrantenachtergrond in het arbeidsproces aan te pakken.

3.3.2. ARMOEDE EN SOCIALE INSLUITING

De sociale overdrachten zijn zeer effectief in België ([30]). De armoede vóór overdrachten werd met 41 ppt. verminderd dankzij sociale overdrachten, terwijl het gemiddelde voor de EU28 (in 2016) 33 ppt. bedroeg. Een uniform 'recht op sociale integratie' geldt voor alle

([28]) In de leeftijdsgroep 25-54 jaar hebben in het binnenland geboren personen met ten minste één in het buitenland geboren ouder (in 2014) vaker geen hoger secundair onderwijs afgemaakt (18,0%, en tot 28,9% voor personen met twee in het buitenland geboren ouders) dan in het binnenland geboren personen met een binnenlandse achtergrond (16,3%).

([29]) Personen met een migrantenachtergrond van de tweede generatie hebben minder kans om werk te vinden, ook al worden er correcties aangebracht om rekening te houden met verschillende alfabetiseringsniveaus (zie OESO (2014),"International Migration Outlook 2015", tabel A. 7).

([30]) Het ongelijkheidverminderend effect van belastingen en overdrachten op de Gini-coëfficiënt bedraagt 23,6 ppt., een van de hoogste in de EU.

aspecten, van toelatingsvoorwaarden tot governanceregelingen. Het recht op sociale integratie is vooral gericht op een traject naar werk en het verschaffen van een gegarandeerd minimuminkomen. Voor een land met een relatief laag niveau van inkomensongelijkheid en een relatief hoog niveau van sociale uitgaven kent België echter een relatief hoog niveau van relatieve inkomensarmoede ([31]). Met 15,5 % is dit lager dan het gemiddelde van de EU en de EZ (respectievelijk 17,3 % en 17,4 %). Dit cijfer is ook lager dan in Duitsland (16,5%), maar hoger dan in Nederland (12,7%) en Frankrijk (13,6%).

Voor bepaalde groepen ligt het armoedepercentage boven het EU-gemiddelde. Dit is met name het geval voor personen in nagenoeg werkloze huishoudens met kinderen (80,7% tegenover een EU-gemiddelde van 68,3 %) of voor personen die buiten de EU geboren zijn (44,9% tegenover een EU-gemiddelde van 30,8 %). Dit armoederisicopercentage onder personen die buiten de EU geboren zijn is gestegen tot 44,9 % in 2016 (toen het 41,5 % bedroeg in 2015) en is vier keer hoger dan onder in het binnenland geboren Belgen (11,1 %). Het percentage ernstige materiële deprivatie bleek meer dan vijf keer hoger te liggen (18,3 % tegenover 3,6 % onder geboren Belgen). De belangrijkste reden hiervoor is de lagere arbeidsparticipatie onder personen die buiten de EU geboren zijn, maar een andere reden is de hogere armoede onder werkenden binnen deze groep (19,5% tegenover 3,3%). Ook de kinderarmoede is relatief hoog en wordt voornamelijk aangejaagd door het aantal kinderen in huishoudens die nagenoeg werkloos zijn. Dit geldt in het bijzonder voor kinderen met ouders die minder dan lager secundair onderwijs hebben genoten. Het armoedepercentage voor deze groep ligt boven het gemiddelde van de EU en de EZ en de percentages voor Nederland en Frankrijk, maar is lager dan voor Duitsland. België heeft een van de grootste gaps voor het armoederisico of het risico van sociale uitsluiting tussen personen met en zonder handicap. Onder personen in de werkende leeftijd neemt het armoederisico aanzienlijk toe voor personen met een laag onderwijsniveau. Opmerkelijk is dat het ook toeneemt voor personen met een "middelhoog" onderwijsniveau (FOD Sociale Zekerheid, 2017).

Ondanks de toegenomen arbeidsparticipatie is het percentage huishoudens met een zeer lage arbeidsintensiteit nauwelijks gedaald. Veel mensen worden uitgesloten van de arbeidsmarkt en ondanks een lichte daling in 2016 blijft het percentage van de beroepsbevolking (25-54 jaar) dat in huishoudens met een zeer lage arbeidsintensiteit leeft, hoog in vergelijking met de buurlanden (grafiek 3.3.7). Het percentage vrouwen dat armoederisico loopt is in 2016 gestegen, waarschijnlijk als gevolg van de toename van de relatieve armoede onder eenoudergezinnen, die 41,4% bereikte. ([32]). Het risico van een zeer lage arbeidsintensiteit in deze huishoudens is de laatste jaren toegenomen. De federale regering heeft aangekondigd dat zij automatisch sociale rechten zal toekennen aan begunstigden die voldoen aan de criteria en de fiscale aftrekbaarheid van kinderopvangkosten zal verhogen voor werkende ouders aan de onderkant van het loongebouw. Zij heeft haar voornemen herhaald om het uitkeringsniveau te verhogen tot het niveau van de armoedegrens.

([31]) Personen met een armoederisico (armoederisicopercentage): in een huishouden met een gestandaardiseerd beschikbaar inkomen dat minder bedraagt dan 60 % van de nationale mediaan.

([32]) In 2014 waren de hoofden van eenoudergezinnen voor 83 % vrouwen.

Grafiek 3.3.7: **Percentage van de bevolking (25-54) dat leeft in huishoudens met een zeer lage arbeidsintensiteit, 2005-2016**

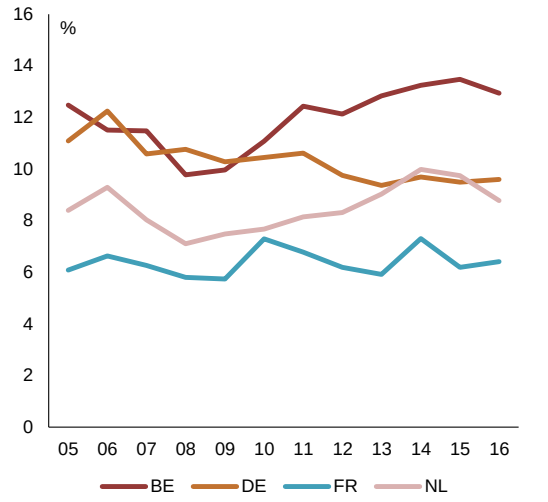

Bron: Eurostat

België beschikt over een goed ontwikkeld systeem van sociale bescherming voor zelfstandigen, maar er blijven verschillen met werknemers bestaan. De sociale bijdragen zijn lager dan voor werknemers, maar geven ook minder rechten. België is één van de negen landen waar zelfstandigen geen recht hebben op werkloosheidsuitkeringen[33]. Publieke voorzieningen kunnen worden aangevuld met private verzekeringen. Zelfstandigen en meewerkende gezinsleden lopen veel meer kans op armoede dan werknemers. Dit kan het ondernemerschap minder aantrekkelijk maken (zie punt 3.4.3 en 3.4.4.4). De laatste jaren hebben de autoriteiten belangrijke stappen gezet om de beschermingsniveaus voor zelfstandigen en werknemers te harmoniseren. De federale regering heeft een aantal maatregelen aangekondigd en enkele zijn aangenomen, met name bijkomende steun voor de pensioenopbouw van zelfstandigen en een verlaging van de limiet van de socialezekerheidsbijdrage voor zelfstandigen bij het begin van hun activiteiten. De wachttijd aan het begin van een arbeidsongeschiktheidsperiode waarin geen vervangingsinkomen wordt toegekend, werd met de helft teruggebracht tot twee weken.

([33])In 2016 voerde de federale regering echter een "overbruggingsrecht" in, waarmee sociale rechten worden gehandhaafd en uitkeringen onder bepaalde omstandigheden worden toegekend, terwijl de betaling van sociale bijdragen wordt opgeschort.

Toegang tot hoogwaardige gezondheidszorg is een probleem voor kwetsbare groepen. Het niveau van onvervulde behoeften aan gezondheidszorg is in vergelijking met andere EU-landen hoog in het laagste inkomenskwintiel en is de afgelopen jaren gestegen ([34]). Het verschil tussen het 5e en het 1e inkomenskwintiel in de groep van zelfgerapporteerde niet-vervulde zorgbehoeften is sinds 2011 gestaag toegenomen tot 6,8 ppt. in 2015 (6e hoogste in de EU) en 7,4 ppt. in 2016. Het is niet duidelijk wat deze stijging heeft veroorzaakt. Onbenutting of verslechterde inkomenssituaties kunnen mogelijke oorzaken zijn.

3.3.3. ONDERWIJS, OPLEIDING EN VAARDIGHEDEN

België combineert over het algemeen goede onderwijsprestaties met grote onderwijsongelijkheden; de situatie is gecompliceerd met grote prestatiegaps tussen scholen en verschillen tussen de Gemeenschappen. De twee belangrijkste onderwijsstelsels kampen reeds lang met structurele problemen in verband met gelijke kansen en inclusief onderwijs. Er worden echter hervormingen doorgevoerd. De uitdagingen zouden kunnen toenemen omdat de sterke groei van de schoolbevolking zich vooral bij kansarme groepen zou moeten voordoen (Europese Commissie 2016a). De resultaten van beide Gemeenschappen lagen onder het EU-gemiddelde in de Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) van 2016, waarin de Franse Gemeenschap de laagste score van de EU behaalde en voor de Vlaamse Gemeenschap de scherpste neerwaartse trend werd geregistreerd.

De deelname aan een leven lang leren is zeer laag (7,0% tegen een EU-gemiddelde van 10,8%). Voor de European Skills index van Cedefop([35]) en de Skills Matching pillar zit België

([34]) Het bedroeg 4,2 % in 2011 en is in 2016 tot 7,7 % gestegen.

[35] De European Skills Index van Cedefop meet de vergelijkende prestaties van het systeem voor het ontwikkelen en afstemmen van vaardigheden op de vraag van de arbeidsmarkt in de EU-lidstaten. Dit is een samengestelde index met drie pijlers, die elk een verschillend aspect van het systeem voor het ontwikkelen en afstemmen van vaardigheden op de vraag van de arbeidsmarkt van een land meten:

Pijler 1 'Development' meet activiteiten voor opleiding en onderwijs,

onderaan met een lage score voor Structural vacancies (27e) en voor Skils obsolescence (19e). Om veroudering van vaardigheden te voorkomen en om ervoor te zorgen dat mensen transities aanpakken, zou het belangrijk zijn dat individuen en werkgevers meer inzetten op permanente volwasseneneducatie. De wet van maart 2017 inzake "werkbaar werk" is bedoeld om ondernemingen aan te moedigen hun inspanningen op het gebied van opleiding op te voeren.

Hoewel België goed presteert voor de hoogste scores, geven de neerwaartse trend en de verschillen tussen gemeenschappen aanleiding tot bezorgdheid. De PISA 2015-enquête bevestigt dat het Belgische percentage hoogste scores in alle geteste gebieden groter is dan dat van de OESO, met een neerwaartse trend in wiskunde en verschillen tussen Gemeenschappen (zie Europese Commissie, 2017a). Bovendien zijn kansarme groepen sterk ondervertegenwoordigd bij de hoogste scores in natuurwetenschappen, wiskunde en leesvaardigheid.

Het percentage afgestudeerden in het tertiair onderwijs is hoog. Er vallen echter onderwijsongelijkheden, vaardigheidstekorten en regionale verschillen te constateren. In 2016 is het percentage afgestudeerden van 30 tot 34 jaar met 45,6 % hoog. Het Brussels Gewest trekt hoogopgeleide jongeren aan, maar heeft het laagste percentage studenten dat kans maakt om tertiair onderwijs af te maken (Statistiek België, 2015). In het tertiair onderwijs zijn er nog steeds ongelijkheden die verband houden met sociaaleconomische status, gezins- en migrantenachtergrond. De onderwijsgap tussen personen met een handicap en personen zonder handicap is veel groter dan het EU-gemiddelde (18,3 ppt. tegenover 13,7 ppt., EU-SILC 2015). Het percentage afgestudeerden in STEM-vakken is één van de laagste in de EU (zie punt 3.5.3). De verschillende Taalgemeenschappen worden geconfronteerd met verschillende niveaus van leerkrachtentekorten[36].

Grote prestatiegaps tussen scholen gaan hand in hand met ongelijke onderwijskansen. Kansarme leerlingen worden vaker naar bepaalde scholen en naar lagere onderwijstrajecten gestuurd. Het verschil in prestaties in de bètawetenschappen tussen scholen is in internationaal en Europees verband groot. Verklarende factoren zijn onder meer de lagere verwachtingen van leerkrachten, een groter verloop onder het onderwijzend personeel, moeilijkheden om ervaren leerkrachten aan te trekken, niveaus van samenwerking tussen leerkrachten, culturele verschillen (Koning Boudewijnstichting, 2017) en ongelijke toegang tot onderwijsmiddelen (Europese Commissie, 2017b). De schoolprestaties worden in beperkte mate gemonitord. De Franse Gemeenschap heeft nieuwe indicatoren ontwikkeld, zoals het percentage scholen waarvan de gemiddelde score van de leerlingen onder het basisniveau ligt.

De slechtere prestaties van leerlingen met een migrantenachtergrond zijn zorgwekkend en er zijn verschillen tussen de Gemeenschappen. België is een van de EU-landen met het grootste percentage leerlingen met een migrantenachtergrond (17 % tegen 11,3% gemiddeld in de EU), grotendeels geconcentreerd in grote steden. Uit PISA 2015 blijkt dat 36,9 % van die leerlingen laag scoort en slechts 2,9 % het hoogst scoort, tegenover respectievelijk 15 % en 10,5 % voor leerlingen zonder migrantenachtergrond. Na correctie voor sociaaleconomische status heeft de migrantenachtergrond in België een impact boven het EU-gemiddelde. De gecorrigeerde prestatiegap in de Vlaamse Gemeenschap is de hoogste in de OESO. In de andere Gemeenschappen ligt deze onder het gemiddelde (Universiteit Gent, 2016).

Pijler 2 'Activation' meet de transitie van mensen naar werk en participatie aan de arbeidsmarkt,

Pijler 3 'Matching' meet de mate waarin vaardigheden met succes worden gematcht, d.w.z. op de vraag van de arbeidsmarkt worden afgestemd.

([36]) In de Vlaamse Gemeenschap zijn de tekorten pas recent ontstaan en blijven ze beperkt tot bepaalde thema's en steden

Grafiek 3.3.8: **Verschillen in prestaties tussen scholen, verklaard door de sociaaleconomische status van scholen en leerlingen (PISA 2015-Science)**

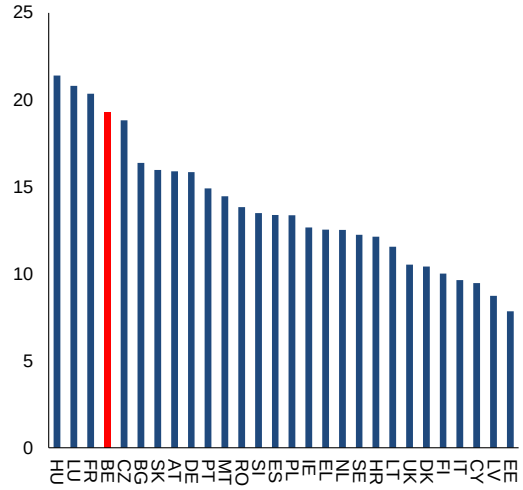

Bron: DG EAC op basis van Pisa 2015 (wetenschap), gewogen gemiddelden

Er moet misschien meer aandacht worden besteed aan genderverschillen in het onderwijs. Jongens en meisjes maken verschillende studiekeuzes in het secundair en tertiair onderwijs. Jongens presteren significant beter dan meisjes in de bètawetenschappen (12 punten tegen het OESO-gemiddelde van 3,5, Pisa 2015). De ondervertegenwoordiging van vrouwelijke studenten in de bètawetenschappen, wiskunde en statistiek behoort tot de hoogste internationaal (OESO, 2017c,). Bovendien zijn er een aantal indicaties van recente, potentieel verontrustende trends. Ondanks het feit dat bijna iedereen op 3-jarige leeftijd in het voorschoolse onderwijs is ingeschreven, blijkt uit een recent onderzoek dat de weinige gevallen van niet-inschrijving en/of onregelmatige aanwezigheid na inschrijving meestal immigrantenmeisjes in grote steden betreffen (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2016). Een dergelijke analyse is niet beschikbaar voor de Franse Gemeenschap.

De implementatie van belangrijke schoolhervormingen en -maatregelen bevindt zich in een vroeg stadium. Zowel de Franse als de Vlaamse Gemeenschap hebben belangrijke schoolhervormingen opgestart om kansengelijkheid, basisvaardigheden en beroepsopleiding te verbeteren. In 2017 hebben de Gemeenschappen nieuwe maatregelen ingevoerd voor voorschoolse educatie (Europese Commissie, 2017b). In 2017 heeft de Franse Gemeenschap een reeks doelstellingen, een meerjarenbegroting en een implementatietijdschema voor de hervorming ("Pacte pour un enseignement d'excellence 2015-2030") en de sleutelmaatregelen 2017-2018 vastgesteld. In juli 2017 heeft de Vlaamse regering haar initiële goedkeuring gegeven aan een ontwerpdecreet inzake de structuur en organisatie van de modernisering van het secundair onderwijs. Zij heeft in november 2017 besloten de incrementele implementatie van het decreet uit te stellen van 2018 tot 2019. Met betrekking tot gerelateerde hervormingen is de aanneming van het decreet betreffende de hervorming van het duaal leren uitgesteld tot 2019, hoewel het nieuwe systeem van duaal leren de afgelopen twee jaar is uitgetest. Er is een ontwerpdecreet aangenomen over de basisprincipes van de eindtermen. Nieuwe maatregelen ondersteunen ook de implementatie van het decreet van 2015-2016 om leerlingen met speciale onderwijsbehoeften op te nemen in het reguliere systeem (M-decreet). De volledige implementatie zal tijd vergen.

Specifieke maatregelen zijn gericht op groepen of scholen met kansarme leerlingen. De Gemeenschappen hebben specifieke maatregelen genomen en zijn van plan specifieke maatregelen te nemen (Europese Commissie 2017b). In een evaluatie (Rekenhof, 2017) van het Vlaamse gelijkekansenbeleid voor de meest kansarme scholen in het basisonderwijs ('GOK') werd geen algemene verbetering vastgesteld, maar werden wel succesfactoren genoemd die het mogelijk maken het beleid te verbeteren en aan te passen aan de groeiende diversiteit van leerlingen. Daartoe behoorden een breed draagvlak, betrokkenheid van ouders en een leerlingenvolgsysteem. De Franse Gemeenschap heeft haar financieringsformule voor dergelijke scholen in 2017 verbeterd. Sinds 2012 vereist het inschrijvingsbeleid in de Vlaamse Gemeenschap dat alle scholen een deel van de plaatsen reserveren voor zowel kansarme als kansrijke leerlingen. De eerste positieve impacts op de sociale mix zijn geconstateerd. De langverwachte evaluatie en hervorming van het inschrijvingsbeleid van de Franse Gemeenschap is ophanden.

Nieuwe maatregelen op het gebied van kwaliteitsborging en schoolgovernance moeten

dienen om de ongelijkheden tussen scholen te verminderen. In de Franse Gemeenschap zal de centrale sturing worden opgevoerd, terwijl de scholen grotere autonomie krijgen. Om een aanpak op basis van samenwerking te ondersteunen, zullen alle scholen tegen 2018/2019 een zesjarenplan opstellen dat betrekking heeft op de prestaties van leerlingen, het schoolklimaat, inclusief onderwijs, leerlingentrajecten en professionalisering. Er zullen ondersteunende maatregelen worden genomen om ondermaats presterende scholen te helpen. Aan Vlaamse zijde kunnen de maatregelen ertoe bijdragen een evenwicht tussen autonomie en verantwoording (OESO, 2015) te vinden en om problemen met de mogelijke ongelijke waarde van toegekende diploma's aan te pakken. In 2017-2018 zullen centraal gevalideerde tests die moeten worden gebruikt voor de toekenning van diploma's in het basisonderwijs deel uitmaken van de interne kwaliteitsborgingssystemen van scholen. Er is een nieuw kwaliteitskader beschikbaar voor de inspecteurs.

Erkend wordt dat de bij- en nascholing van leerkrachten moet worden aangepast. Er zijn weinig maatregelen om leerkrachten te helpen onderwijs en bij- en nascholing te combineren. Het bestaande systeem is niet erg geschikt om schoolteams te helpen omgaan met een steeds diverser wordende schoolbevolking. Het is in geen van de Gemeenschappen goed ontwikkeld of verplicht. Het wordt evenmin erkend voor loopbaanontwikkeling (Europese Commissie, 2017a). Hierbij zijn actoren op centraal, intermediair en schoolniveau betrokken. De Franse Gemeenschap is van plan om vanaf 2019 de bij- en nascholing te intensiveren. Het optrekken van de pensioenleeftijd voor Belgische leerkrachten (vanaf 2019) zal extra uitdagingen met zich meebrengen op het vlak van (her)scholing en organisatie van het einde van de loopbaan.

De hervormingen op het gebied van de initiële lerarenopleiding en -loopbaan vorderen traag in een context van een dreigend lerarentekort. De maatregelen die in de regeerakkoorden 2014-2019 zijn aangekondigd en die betrekking hebben op de noodzaak om gekwalificeerde leerkrachten aan te trekken voor kansarme scholen, zijn nog niet verwezenlijkt. De Franse Gemeenschap heeft in 2016/2017 verplichte ondersteuning van nieuwe leerkrachten ingevoerd. De onderhandelingen over de loopbaan van leerkrachten zijn aan de gang (Vlaamse Gemeenschap) of hebben geresulteerd in geplande hervormingen (Franse Gemeenschap). In beide Gemeenschappen wordt gewacht op de resultaten van de enquêtes over de opdrachten en de werklast van leerkrachten.

De effecten van de hervormingen en maatregelen zullen in hoge mate afhangen van de implementatie en monitoring ervan. Het is nog te vroeg om te zien of met de hervormingen van het Vlaams secundair onderwijs de negatieve effecten op de kansengelijkheid van de huidige algemene, technische en beroepstrajecten kunnen worden aangepakt. De onderwijsongelijkheden kunnen zelfs toenemen als vroegtijdige groepering van leerlingen volgens bekwaamheid niet effectief wordt geneutraliseerd (OESO, 2017b). Er worden vertragingen bij de uitvoering geconstateerd. De monitoring zal steunen op het huidige systeem. Het nieuwe, langere gemeenschappelijke leerplan in de Franse Gemeenschap zou positieve resultaten moeten opleveren. De Franse Gemeenschap verbetert haar monitoringsysteem.

Kader 3.3.2: **Beleid uitgelicht: Hervorming van de voorschoolse educatie en het verplicht onderwijs in de Franse Gemeenschap (Pacte pour un enseignement d'excellence, 2015-2030)**

Een systeemhervorming om reeds lang bestaande onderwijsuitdagingen aan te pakken

De in 2015 gestarte schoolhervorming heeft tot doel het verminderen van de onderwijsongelijkheden en het verhogen van de gemiddelde prestaties (met de Pisa 2015-resultaten onder het nationale gemiddelde en onder of dicht bij het OESO-gemiddelde) en de algemene efficiëntie van het systeem. Om preventie te versterken omvat de hervorming ook voorschoolse educatie. De Franse Gemeenschap heeft in 2017 de doelstellingen, prioriteiten van de hervorming, een duidelijk omschreven uitvoeringsplan met een horizon van 15 jaar en een meerjarenbegroting aangenomen.

De vijf strategische krachtlijnen voor de hervorming van het systeem:

1) *Onderwijzen van de kennis en vaardigheden die vereist zijn voor de maatschappij van de 21e eeuw*. Een gemeenschappelijk integraal traject vanaf de voorschoolse educatie tot het derde jaar lager secundair onderwijs (momenteel tweede jaar) zal geleidelijk worden ingevoerd, te beginnen met de voorschoolse educatie in 2019/20. De succesvolle implementatie ervan vereist onder meer een aanpassing van de school- en onderwijsmethoden om het hoofd te bieden aan de toenemende diversiteit van de schoolbevolking.

2) *Mobiliseren van de onderwijsstakeholders binnen een kader van autonomie en verantwoordingsplicht voor de scholen*. De hervorming van de governance vereist *a*) een sterkere centrale sturing, met name door de vaststelling van doelstellingen op systeemniveau en per geografisch gebied, *b*) meer autonomie en verantwoordelijkheid van scholen en leerkrachten om de overeengekomen doelstellingen te bereiken, en *c*) ondersteuning en monitoring van scholen per geografisch gebied met maatregelen voor scholen die significant ondermaats presteren. Op centraal niveau omvatten de plannen een nieuwe omschrijving van de taken (bijvoorbeeld van de schoolinspectie) en een decentralisatie van de verantwoordelijkheid per geografisch gebied. Minder administratieve lasten voor directeurs wordt gekoppeld aan een versterking van hun rol op het gebied van onderwijs, gedeeld leiderschap en personeelsbeheer. Schoolplannen om de doelstellingen te bereiken moeten tegen 2018/2019 worden opgesteld. De lerarenhervormingen focussen op bij- en nascholing en invoering van een gedifferentieerde loopbaan en een beoordelingssysteem.

3) *Van het beroepstraject een stroom van excellentie maken*. Met bijna 50% ligt het percentage leerlingen, voornamelijk uit kansarme groepen, dat in een initiële beroepsopleiding is ingeschreven, boven het EU-gemiddelde. Om de kwaliteit en relevantie van de initiële beroepsopleiding te vergroten, zou deze worden teruggebracht tot een traject van 3 jaar (momenteel vier) na een langer gemeenschappelijk traject. De belangrijkste maatregelen beogen een betere monitoring en snellere herziening van het opleidingenaanbod met minder en meer relevante studieopties en een grotere focus op basiscompetenties.

4) *Bevorderen van inclusief onderwijs en versterken van de strijd tegen mislukken op school, schooluitval en zittenblijven*. De doelstellingen zijn onder meer om tegen 2030 het percentage zittenblijvers (met 46% het hoogste in Pisa 2015) en het schooluitvalpercentage te halveren. De belangrijkste maatregelen zijn gericht op groepen of scholen met kansarme leerlingen of significant ondermaats presterende groepen of scholen, nieuwe pedagogische benaderingen, sociale mix en samenwerking met ouders.

5) *Zorgen voor het welzijn van elk kind in een kwaliteitsschool en bevorderen van een democratische school*. Maatregelen om infrastructuurtekorten aan te pakken en de overheidsinvesteringen op dit gebied te verhogen zijn een prioriteit. Een reeks maatregelen heeft betrekking op de kwaliteit van de schoolomgeving, een herzien schoolrooster en buitenschoolse activiteiten.

Met een horizon van 15 jaar bevindt de implementatie zich nog in een vroeg stadium en dient zij nauwlettend te worden gemonitord

Het hervormingsproces getuigt tot dusver van een positieve verschuiving naar een participatief proces en empirisch onderbouwd beleid. De hervorming is aangenomen en er is een begin gemaakt met de implementatie van de eerste maatregelen, onder meer op het gebied van governance. De resultaten van de hervorming zullen echter sterk afhangen van de opzet van de maatregelen en de implementatie ervan. Voortdurende beleidsondersteuning, ondersteuning van de betrokkenheid van leraren, gefaseerde implementatie en consistentie met de hervorming van de initiële lerarenopleiding onder leiding van de minister van Hoger Onderwijs worden gezien als succesfactoren. De context vormt een uitdaging met een van de snelst groeiende schoolbevolkingen in de EU. Voor meer informatie, zie: http://www.pactedexcellence.be, Onderwijs- en opleidingenmonitor - Europese Commissie.

3.4. INVESTERINGEN EN CONCURRENTIEVERMOGEN

3.4.1. ONTWIKKELING VAN DE PRODUCTIVITEITSGROEI

Lage productiviteitsgroei blijft voor België een probleem. Sinds 2000 is de groei van de arbeidsproductiviteit in België achtergebleven in vergelijking met de gemiddelde groei in de eurozone (grafiek 3.4.1.). In de nasleep van de crisis groeide de productiviteit trager dan in de periode vóór de crisis. De voornaamste reden daarvoor was de lage productiviteitsgroei in de dienstensector, die tussen de twee perioden gehalveerd was. Anderzijds bleek de productiviteitsgroei in de industrie veerkrachtiger (cf. Biatour en Kegels, 2017). Het herstel van de productiviteitsgroei is belangrijk om de toekomstige groei en de houdbaarheid van de overheidsfinanciën te verzekeren aangezien de verwachte vergrijzing van de bevolking waarschijnlijk meebrengt dat de benutting van het arbeidspotentieel minder daartoe zal bijdragen (zie deel 3.1).

Grafiek 3.4.1: **Ontwikkelingen van de arbeidsproductiviteit (bruto toegevoegde waarde per arbeidsuur)**

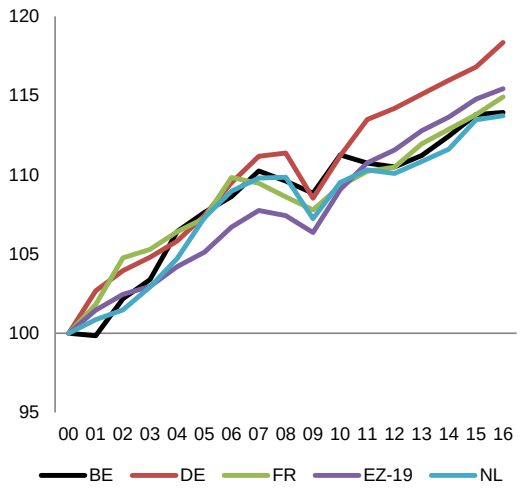

Bron: Europese Commissie

Een belangrijk element in de productiviteitsvertraging is de geringe groei van de totale factorproductiviteit (TFP)([37]) (cf. Europese Commissie (2016b)). Wat dit betreft, hinkt België achterop ten opzichte van zijn buren. Naast de structurele factoren die alle meest geavanceerde economieën gemeen hebben, heeft België een aantal specifieke kenmerken. Er zijn met name blijvende obstakels voor concurrentie in dienstensectoren, zoals zakelijke diensten, die op de groei van de productiviteit hebben gewogen. Een rol hierin speelde ook een aantal inefficiënties in het Belgische stelsel voor onderzoek en innovatie, die hun weerslag hebben gekregen in een lager aandeel voor de uitvoer van middelhoog- en hoogtechnologische producten in vergelijking met het gemiddelde van de eurozone([38]), ondanks relatief hogere O&O-uitgaven (2,5 % van het bbp in 2015 tegenover 2,1 % in de eurozone). Veeleer zware administratieve lasten met een ingewikkeld belastingstelsel (zie deel 3.2) en lage scores wat ondernemerschap betreft, kunnen mogelijk een domper zetten op de verdere groei van de productiviteit. Ten slotte ondervindt de lage productiviteitsgroei ook de weerslag van het aanhoudend lage peil van de overheidsinvesteringen met name in de vervoersinfrastructuur, hetgeen ook blijkt uit het sterk verzadigde wegen- en spoorwegennet. Dit blijkt een negatief effect te hebben op de beslissing van ondernemingen om in België te investeren (Nationale Bank van België, 2017c) (zie tekstvak 3.4.1. en deel 3.5).

De investeringen in onderzoek en innovatie en andere immateriële activa, die het grootste potentieel voor innovatieve output vertegenwoordigen, liggen hoog maar zijn in België veeleer geconcentreerd in een paar sectoren. De investeringen in immateriële activa (op kennis gebaseerd kapitaal([39])), die tot de hoogste van de EU behoren, zijn sterk toegenomen sinds de crisis en bereiken 4,4 % van het bbp in 2015([40]), hetgeen 20 % van de totale particuliere investeringen vertegenwoordigt. Toch ligt het niveau lager dan in Frankrijk (5,1 %) en in Nederland (4,6 %) (Biatour & Kegels, 2017). Het niveau van O&O in ondernemingen is gestegen tot een van de hoogste van de EU (1,73 % van het bbp, op de zesde plaats in de EU). Deze prestaties worden met name ondersteund door de

([37]) Het gaat erom hoe efficiënt ondernemingen de input van kapitaal en arbeid combineren om output te produceren.

([38]) Niettemin kan het lage aandeel van de middelhoog- en hoogtechnologische uitvoer in de totale uitvoer onder meer verklaard worden door de handel in exportdiamanten (een bijdrage aan het uitvoeraandeel van "laagtechnologische" goederen ten belope van 11,4 miljard EUR in 2016, ongeveer 3 % van de totale Belgische uitvoer).

([39]) Cf. voetnoot (42).

([40]) Op basis van nationale rekeningen. Dit cijfer stijgt tot 8 % wanneer rekening wordt gehouden met extra dimensies die worden bestreken door de INTAN-gegevensbank.

biofarmaceutische sector die goed is voor ongeveer een derde van de totale O&O in ondernemingen ([41]), gevolgd door informatica, elektronische en optische producten (7 %) en chemische producten (6 %). De sterke O&O-prestatie van deze hoogtechnologische sectoren is een belangrijke motor voor Belgiës sterke positie in de uitvoer en de productiviteit.

([41]) Ervan uitgaande dat een deel van de dienstensector "wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling" (10,4 % van O&O in ondernemingen), waarin tal van biotechnologische ondernemingen zijn ingedeeld, aan de farmaceutische sector moet worden toegevoegd (28,8 % van O&O in ondernemingen).

Tekstvak 3.4.1: **Uitdagingen op het gebied van investeringen en hervormingen in België**

Deel 1. Macro-economisch perspectief

De investeringen in België zijn veerkrachtig gebleken in de crisis. Anders dan in de omringende landen en in de eurozone in haar geheel ligt het niveau van de totale investeringen in België in 2016 hoger dan in 2007. Met 23,4 % van het bbp is het momenteel hoger dan het gemiddelde van de eurozone en hetgeen in Frankrijk, Duitsland en Nederland wordt opgetekend. Deze betrekkelijk goede algemene prestaties zijn te danken aan de particuliere investeringen, met name in ondernemingen, die gestegen zijn ten opzichte van het niveau van vóór de crisis. Het aandeel van de investeringen van huishoudens in het totale bbp is stabiel gebleven op 5,9 %, een niveau dat overeenstemt met dat van de buurlanden. De investeringen van de overheidssector blijven echter een groot probleem zowel wat de totale omvang betreft als wat de besteding en de bijdrage tot het groeipotentieel van het land betreft. België is een van de begunstigden van het plan Juncker met een goedgekeurde financiering ten belope van 1,3 miljard EUR.

Deel 2. Beoordeling van belemmeringen voor investeringen en lopende hervormingen([1])

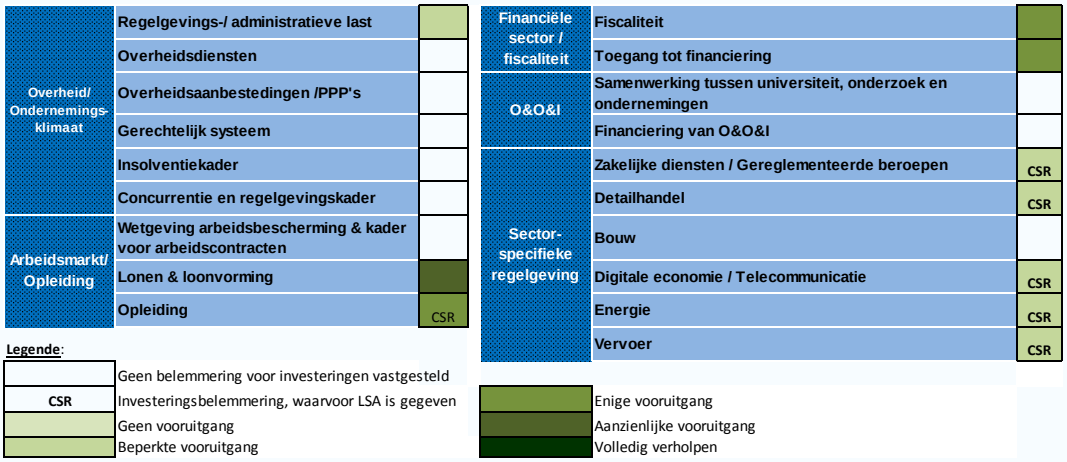

De belemmeringen voor particuliere investeringen in België zijn in het algemeen vrij beperkt zoals wordt bevestigd door de beoordeling van de Europese Commissie. Er is aanzienlijke vooruitgang geboekt bij de loonvorming. Wat het onderwijs betreft, is ook enige vooruitgang geboekt. Een meer ambitieuze liberalisering van de gereglementeerde beroepen en de zakelijke diensten en de detailhandel zou de investeringen in de betrokken sector en in de hele economie kunnen aanzwengelen.

Voornaamste belemmeringen voor investeringen en lopende prioritaire acties:

1. België blijkt achter te lopen wat de kwaliteit van de openbare infrastructuur ter ondersteuning van het concurrentievermogen van de economie betreft (zie deel 3.5). Met haar nationaal pact voor strategische investeringen beoogt de Belgische federale regering structurele hervormingen te bevorderen en de tekorten in de overheidsinvesteringen aan te pakken. Wallonië heeft onlangs ook zijn investeringsplan aangenomen en levert zo een bijdrage tot dat proces. De hoop bestaat dat het nationaal investeringspact tegen 2030 ongeveer 60 miljard EUR aan openbare en particuliere investeringen zal opleveren, niet alleen door publieke middelen te mobiliseren maar ook door particuliere financieringsbronnen aan te snijden, met name door de ontwikkeling van een kader voor publiek-private samenwerking (PPS). Verschillende beleidsterreinen vallen binnen de werking van het pact: ondersteuning van innovatieve bedrijven en financiering voor onderzoek en ontwikkeling, gezondheidszorg; mobiliteit, onderwijs, energietransitie, digitalisering.

2. Het naar vergelijking hoge niveau van belastingen (ondanks de recente hervormingen) en de algemene complexiteit van het belastingstelsel, dat gekenmerkt wordt door een groot aantal vrijstellingen, aftrekposten en verlaagde tarieven, maken België minder aantrekkelijk voor potentiële investeerders. Om deze reden

heeft de overheid een hervorming van het stelsel van vennootschapsbelasting op touw gezet (zie deel 3.1).

([1]) Zie „Member States Investment Challenges", SWD(2015)400final/2.

Een verruiming van de innovatiebasis om een grotere groep van ondernemingen in te sluiten zou helpen deze innovaties onder kmo's te verspreiden en zou het systeem ook veerkrachtiger maken. Een hoge concentratie van O&O in een klein aantal grote ondernemingen en sectoren is een vaak geconstateerd verschijnsel, vooral in kleine economieën. In België zijn het de ondernemingen met meer dan 500 werknemers die de meeste O&O ondernemen (54 % in 2013) en dat aandeel is in de loop van de jaren vrij stabiel gebleven. Voorts wordt 60 % van de O&O in ondernemingen verricht door ondernemingen in buitenlandse handen, het hoogste cijfer in de EU na Ierland (OESO, 2015). Toch leveren kmo's in België een belangrijke bijdrage tot O&O in vergelijking met andere EU-landen (0,58 % van het bbp in 2013 tegenover 0,33 % van het bbp voor EU-landen waarvoor gegevens beschikbaar zijn).

De bestaande productiviteitskloof tussen de meest productieve ondernemingen en de rest van de bedrijven wordt wijder. Zoals in andere landen vertonen de meest productieve ondernemingen van België, met name de topondernemingen, aanzienlijk hogere groeicijfers wat productiviteit betreft dan de rest van de ondernemingen. Dit kan wijzen op belemmeringen die de verspreiding van innovatie in de weg staan. Investeringen in immateriële activa (het zogenoemde op kennis gebaseerd kapitaal([42])), waaronder O&O, kunnen ook een belangrijke factor zijn waarmee ondernemingen die aan de top van de mondiale productiviteit staan, zich onderscheiden van achterblijvende ondernemingen (cf. Europese Commissie, 2016b). Deze kloof is merkbaar in alle sectoren maar is het grootst in de be- en verwerkende industrie (zie grafiek 3.4.2.).

([42]) Volgens de OESO omvat op kennis gebaseerd kapitaal alle activa zonder fysieke vorm. Net zoals fysiek kapitaal genereert op kennis gebaseerd kapitaal echter baten die door ondernemingen ten minste in zekere mate voor een periode van langer dan een jaar kunnen worden behouden. Er worden gewoonlijk drie grote categorieën immateriële activa gemeten: computerised information (wat software en gegevensbanken omvat), innovative property (O&O, ontwerp, exploratie van minerale reserves, financiële innovaties en originele artistieke producties) en economic competencies (reclame, marktonderzoek, eigen maatschappelijk kapitaal en opleiding).

De dynamiek van ondernemerschap en innovatieve bedrijfsgroei lijkt bijzonder zwak, hetgeen een belemmering vormt voor het potentiële effect van innovatie bij kmo's op verkoopsactiviteiten en banen. Het aandeel in de werkgelegenheid van snelgroeiende kmo's in innovatieve sectoren is slechts 2,5 %, een van de laagste percentages in de EU (Europese Commissie, 2017a). Het aandeel van de bevolking in de leeftijdsgroep 18-64 jaar in activiteiten van startende ondernemingen is toegenomen tot 3,2 % maar blijft ver onder het gemiddelde van de geavanceerde economieën (8,4 %). Van cruciaal belang is dat Belgische ondernemers veel minder door kansen lijken te worden gedreven dan in andere geavanceerde economieën([43]). In een enquête onder kmo's meldde een grote meerderheid dat zij recentelijk een product- of procesinnovatie hadden aangebracht die nieuw was voor de onderneming (75 %) of nieuw voor de markt (69%). Het aandeel van hun omzet dat gerelateerd is met innovatie, is echter laag (7,6 %) tegenover het EU-gemiddelde (13,7 %).

([43]) Op basis van de motivatiegeoriënteerde index van de Global Entrepreneurship Monitor, die door kansen gedreven ondernemerschap meet tegenover door noodzaak gedreven ondernemerschap.

Grafiek 3.4.2: **Verdeling van groei van arbeidsproductiviteit, België (gemiddelde 2011-2013)**

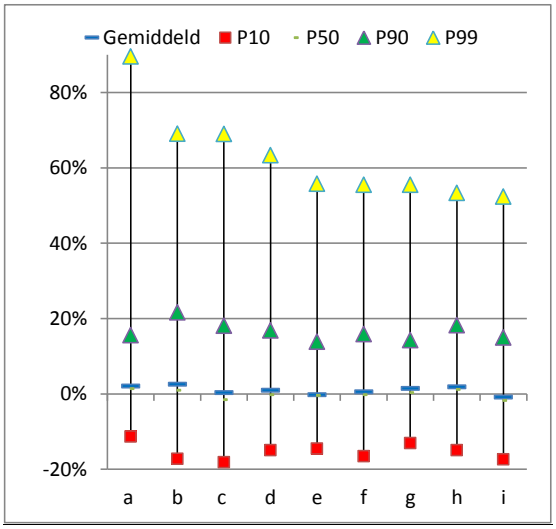

Noot: a) Exploitatie van en handel in onroerend goed; b) Industrie; c) Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten; d) Verschaffen van accommodatie en maaltijden; e) Administratieve en ondersteunende diensten; f) Informatie en communicatie; g) Vervoer en opslag; h) Bouwnijverheid; i) Groot- en detailhandel.
(1) De verticale as toont de gemiddelde jaarlijkse productiviteitsgroei tussen 2011 en 2013 voor vijf groepen ondernemingen die ingedeeld zijn volgens hun niveau van productiviteit, namelijk: ondernemingen in het percentiel 99, dit zijn de ondernemingen met een niveau van productiviteit dat hoger is dan dat van 99 % van de bedrijven; die in het percentiel 90 (P90) en 10 (P10); die welke productiever zijn dan 50 % van de ondernemingen maar minder productief dan de overblijvende 50 % (mediaan); de ondernemingen met een productiviteit die gelijk is aan het gemiddelde niveau van productiviteit in de sector (gemiddelde).
Bron: Compnet

Ondernemingen die rechtstreeks verbonden zijn met buitenlandse markten, blijken een hogere productiviteit te hebben. Het aantal ondernemingen dat rechtstreeks in- of uitvoert, is klein zoals in andere geavanceerde economieën([44]). Twee derde van de bedrijven is echter direct of indirect verbonden met de buitenlandse vraag. Uit recente empirische resultaten komt ook een rangschikking naar voren van de productiviteit van Belgische ondernemingen naargelang van hun nabijheid ten opzichte van buitenlandse markten. Ondernemingen die indirect met buitenlandse markten zijn verbonden, vertonen de neiging achter te blijven op het gebied van technologische efficiëntie (zie Dhyne en Duprez, 2017).

([44]) In 2014 was slechts 2,1 % van de Belgische ondernemingen actief in de uitvoer, 3,9 % in de invoer en 1,3 % zowel in uitvoer als invoer voor een aanzienlijk bedrag dat vastgesteld werd op 1 % van de totale verkoop of de totale consumptie-input (Dhyne, Duprez 2017, The World is a village… The integration of Belgian firms into the world economy, NBB Economic Review, september 2017).

Overheidssteun voor onderzoek en innovatie

De kwaliteit van het publiek onderzoek biedt een uitstekende basis voor publiek-private samenwerkingsverbanden. De openheid en de kwaliteit van de publieke wetenschapsbasis komt tot uiting in het aantal frequent geciteerde publicaties, de talloze publiek-private samenwerkingen en het feit dat een groot deel van het onderzoek via contracten met de particuliere sector wordt verricht.

Ondanks de voortreffelijke wetenschapsbasis van België blijft de O&O-intensiteit van het publiek onderzoek (0,74 %) onder het niveau van de leiders op het gebied van innovatie (gemiddeld 0,87 %)([45]). Vlaanderen boekt echter vooruitgang in de richting van zijn doelstelling om 1 % van het bbp aan openbaar onderzoek te besteden (geraamd op 0,79 % voor het Vlaams Gewest, Debackere et al., 2017). De voornaamste reden hiervoor is de toename van publieke onderzoekscentra. De ontwikkelingen lijken bescheidener in andere gewesten/gemeenschappen, waardoor de Belgische O&O-intensiteit naar beneden wordt getrokken tot 0,74 %. Het onderzoek van openbare instellingen wordt ondersteund door overheidsmiddelen, hetgeen neerkomt op 0,62 % van het bbp, ook een relatief bescheiden niveau in vergelijking met andere geavanceerde landen. De jongste jaren tekent zich echter een trend af tot verhoging van de O&O-budgetten op alle niveaus. De enige uitzondering zijn de besparingen op federaal niveau, in het bijzonder na de hervormingen van de federale onderzoeksprogramma's.

Innovatie staat hoog op de agenda van de gewesten en gemeenschappen en dient een dubbel doel, namelijk bestaande industrieën concurrerender te maken en de opkomst van nieuwe bedrijven mogelijk te maken. Op het niveau van de individuele

([45]) De in het Europees innovatiescorebord 2017 aangewezen innovatieleiders (met een respectieve openbare O&O-intensiteit voor 2016) zijn Zweden (0,98 %), Denemarken (0,97 %), Finland (0,92 %), Duitsland (0,94%), Nederland (0,88 %) en het Verenigd Koninkrijk (0,52%).

gewesten/gemeenschappen is de nauwere integratie van het onderzoeksbeleid met het industrieel en innovatiebeleid een positieve ontwikkeling gebleken. Dat heeft in bepaalde opzichten geleid tot een rationalisering van het complexe beheerskader, door uitvoerende agentschappen te integreren en programma's en instrumenten te vereenvoudigen. Er wordt nu ook veel aandacht geschonken aan het stimuleren van innovatie in kmo's en startende bedrijven.

Met de geleidelijke uitbreiding van deze maatregelen en een hogere participatie van ondernemingen is het totaal aantal maatregelen ter ondersteuning van O&O aanzienlijk toegenomen en wordt in 2015 1,7 miljard EUR aan overheidsuitgaven bereikt (zie grafiek 3.4.3.). Samen met de directe steun van gewestelijke subsidies vertegenwoordigde het totaal aan overheidssteun aan O&O-ondernemingen 0,39 % van het bbp in 2015, het hoogste niveau dat in de OESO is waargenomen (OESO, 2017c). De aangekondigde uitbreiding van de gedeeltelijke vrijstelling van bronbelasting op lonen tot onderzoekers met een bachelordiploma en de invoering van de innovatiebox zullen waarschijnlijk bijdragen tot deze groeiende trend (zie punt 3.1).

Grafiek 3.4.3: **Federale belastingmaatregelen ter ondersteuning van O&O (schaal links in miljard EUR) en O&O van bedrijven (schaal rechts in miljard EUR), 2008-2015**

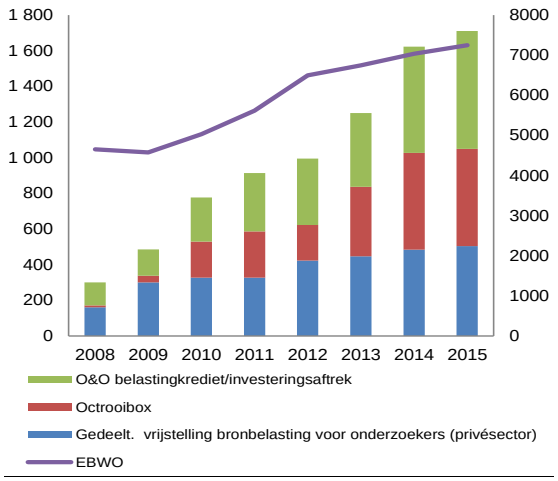

Bron: Eurostat en FOD Financiën

Terwijl O&O van ondernemingen sinds 2008 met ongeveer 50 % is toegenomen, zijn de totale overheidsuitgaven voor O&O-stimulansen, waaronder de octrooibox (zie deel 3.1.4), met bijna 500 % toegenomen. Bij de efficiëntie van de regelingen kunnen vraagtekens worden geplaatst zolang er geen diepgaande evaluatie is verricht. In de meest recente beschikbare studie van het Federaal Planbureau (Dumont, 2015), waarin de periode 2005-2011 is onderzocht, wordt de efficiëntie van de belastingkredieten en de octrooibox in twijfel getrokken. In de studie wordt ook gesuggereerd dat het combineren van verschillende steunmaatregelen de doeltreffendheid ervan leek aan te tasten.

De kern van de zaak is dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen de doelstelling om extra O&O te stimuleren, vooral in nieuwe sectoren, en de doelstelling om het kostenconcurrentievermogen te verbeteren van de sectoren die sterk presteren op het gebied van O&O. In 2013 bekritiseerde het Belgisch Rekenhof een aantal steunmaatregelen die volgens hem duidelijke doelstellingen misten, op betwistbare wijze waren ontworpen en onvoldoende aan toezicht werden onderworpen (Rekenhof, 2013). Aangezien de maatregelen op verzoek van de farmaceutische en de chemische sector werden ingevoerd, werden bij het ontwerpen ervan blijkbaar twee doelstellingen door elkaar gehaald: het stimuleren van extra O&O en de verbetering van de kostenconcurrentie van deze sectoren, die reeds sterke prestaties op het gebied van O&O leverden (zie hierboven). Ten gevolge hiervan waren de begunstigden gemiddeld grotere en oudere bedrijven in plaats van een meer representatieve groep van ondernemingen (Dumont, 2015).

De Belgische economie zou een relatief hoog aandeel niet-levensvatbare bedrijven bevatten. Volgens ramingen zou in 2013 14 % van de kapitaalvoorraad verzonken zijn in zombiebedrijven([46]), komende van ongeveer 17 % in 2010, maar nog steeds meer dan in Duitsland of Frankrijk (McGowan et al., 2017). Belgische zombiebedrijven vertegenwoordigden immers 9 % van het totaal in 2013 (6 % in 2007 en 8 % in 2010)([47]). Het toenemende aantal zombiebedrijven

([46]) Bedrijven van 10 jaar of ouder met een rentedekkingsgraad van minder dan 1 gedurende drie opeenvolgende jaren.

([47]) Volgens McGowan et al., 2017, vertoont België een hoger aantal zombiebedrijven dan andere EU-landen: zo waren er in 2013 in Frankrijk 2 % en in Italië 6 % zombiebedrijven. Het hoge aantal voor België dient echter voorzichtig te

en het voortbestaan ervan hebben een negatief effect gehad op de gemiddelde productiviteitsgroei en hebben geleid tot een beperktere beschikbaarheid van krediet in de economie voor meer productieve bedrijven.

3.4.2. KOSTENCONCURRENTIEVERMOGEN EN INFLATIE

Dankzij de recente aanhoudende loonmatiging is een einde gekomen aan de achteruitgang en zijn de verliezen in het concurrentievermogen die zich in het verleden hebben opgestapeld, voor een deel ongedaan gemaakt. In 2016 zijn de nominale lonen stabiel gebleven ten opzichte van 2015 terwijl de relatief sterke groei van de inflatie een daling van de reële lonen met 1,6 % heeft teweeggebracht. Er waren geen veranderingen in de nominale loonkosten per eenheid product in vergelijking met 2015, hetgeen voor het derde jaar op rij heeft geleid tot een relatieve verbetering ten aanzien van de eurozone en de verliezen in het concurrentievermogen die zich in het verleden hebben opgestapeld, voor een deel ongedaan maakt. Verwacht wordt dat de nominale loonkosten per eenheid product in 2017 en 2018 opnieuw zullen stijgen ten gevolge van de relatief sterke toename van de inflatie. Dit moet nauwgezet worden gevolgd aangezien de versnelling van de inflatie in België door de automatische loonindexering doorgaans het risico op tweederonde-effecten in de economie verhoogt.

worden geïnterpreteerd aangezien rentelasten tot op zekere hoogte worden beïnvloed door leningen binnen de groep, die in België van bijzonder belang zijn. Fouten in de steekproefkeuze kunnen ook een verklaring vormen voor het relatief hogere cijfer in België.

Grafiek 3.4.4: **Determinanten van veranderingen in de loonkosten per eenheid**

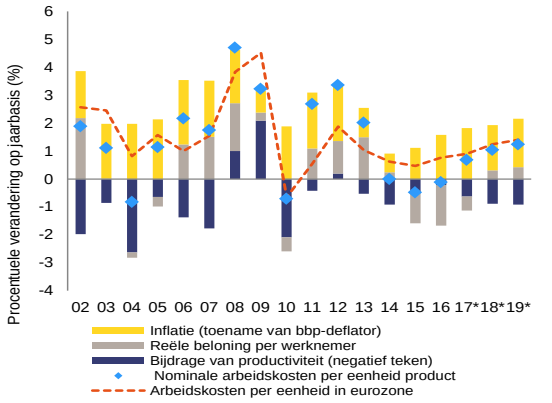

Bron: Europese Commissie

Na een piek in 2016 is de inflatiekloof tussen België en de eurozone in 2017 aanzienlijk gekrompen. De inflatiekloof tussen België en zijn drie belangrijkste buurlanden (Duitsland, Frankrijk en Nederland) is ook kleiner geworden. De totale inflatie is in 2017 in deze landen sterker gestegen (1,5 % tegenover 0,3 % in het voorgaande jaar) dan in België maar bleef lager dan in dat land.

De snel breder wordende inflatiekloof was voornamelijk het resultaat van regeringsmaatregelen die de inflatie op jaarbasis tijdelijk omhoog hebben gedreven voor diensten en in mindere mate voor energie en verwerkte levensmiddelen (grafiek 3.4.5.). Volgens bepaalde ramingen (Nationale Bank van België, 2017d) waren deze categorieën goed voor respectievelijk 1,1, 0,6 en 0,4 procentpunten van de algemene inflatie van 2015 tot en met 2017.

Elektriciteit heeft aanzienlijk bijgedragen tot de versnelling van de inflatie in 2015-2017, en dus ook tot de verbreding van de inflatiekloof. De inflatie in België vertoont een grotere gevoeligheid voor de wereldolieprijzen ten gevolge van een laag niveau van forfaitaire belastingen (accijnzen) op huisbrandolie en de zwaardere invloed ervan in de energieconsumptiepatronen. Deze factor heeft de inflatiekloof gemilderd in 2015 en 2016, perioden van dalende olieprijzen, maar heeft deze versterkt aan het begin van 2017.

Grafiek 3.4.5: **Bijdrage van de belangrijkste productgroepen tot het inflatieverschil met de eurozone**

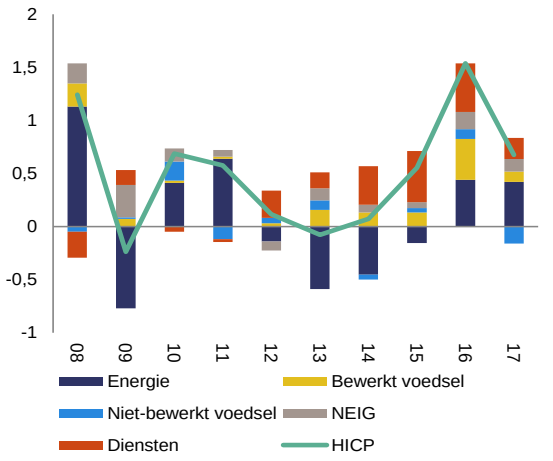

Bron: Europese Commissie

De snelle stijging van de energieprijzen in 2015-17 hield echter hoofdzakelijk verband met de andere bestanddelen dan energie([48]) in de detailhandelsprijs([49]) voor gas en elektriciteit. Het aandeel van de energiecomponent in de totale prijs voor elektriciteit is in de loop der jaren duidelijk afgenomen; op zich had de sterke toename van de elektriciteitsprijzen in 2016 voornamelijk te maken met een aantal fiscale maatregelen, zoals de verhoging van de btw van 6 naar 21 % in september 2015, of in Vlaanderen de sterke verhoging van de bijdrage voor het "energiefonds", een jaarlijkse heffing voor elke actieve aansluiting, in maart 2016, en de afschaffing van de gratis elektriciteit. Alhoewel de elektriciteitsgerelateerde inflatie nu is afgenomen, deels ten gevolge van het afzwakkende effect van de heffing op elektriciteitsverbruik, blijft deze nog steeds hoog ten gevolge van de blijvende effecten van in 2016 genomen maatregelen , bijvoorbeeld de bijdrage aan het "energiefonds" van maart 2016 en het afschaffen van de gratis elektriciteit in Vlaanderen(mei 2016). De daaruit voortvloeiende stijging op nationaal niveau zal naar verwachting afzwakken in 2018.

De prijsstijgingen van bewerkte voedingsmiddelen hebben ook gezorgd voor een hogere inflatie in België. Deze komen voort uit beslissingen in het kader van de (gedeeltelijke) financiering van de beleidsmaatregel om de belastingwig op arbeidsinkomsten (de zogenoemde "tax shift") te verkleinen, door de verhoging van de accijnzen op alcohol en tabak en de heffingen op frisdranken.

Op langere duur lijken de prijzen van diensten de voornaamste reden te vormen voor het voortbestaan van de inflatiekloof ten opzichte van de eurozone. De kerninflatie – zoals gemeten door de geharmoniseerde index van consumptieprijzen (HICP), exclusief volatiele componenten zoals onbewerkte voedingsmiddelen en energie – is systematisch hoger dan gemiddeld geweest in Duitsland, Frankrijk en Nederland. Tussen 2008 en 2016 is de gecumuleerde kerninflatie in België gestegen met 14,9 % tegenover 9,6 % in de buurlanden (12,3 % in Nederland, 9,9 % in Duitsland en 8,4 % in Frankrijk). In dezelfde periode droegen de diensten voor iets meer dan de helft bij tot het inflatieverschil, tegenover een bijdrage van minder dan een derde voor bewerkte voedingsmiddelen en iets meer dan een vijfde voor andere industriële goederen met uitzondering van energie([50]). Meer in het bijzonder worden door het Prijzenobservatorium (2016) drie sectoren aangewezen, namelijk cafés en restaurants (die een groter gewicht hebben in de Belgische prijsindex), telecommunicatie en cultuur, die in deze periode goed waren voor het grootste gedeelte van het verschil in dienstenprijzen tussen België en zijn drie belangrijkste buurlanden. Een extra factor ter verklaring van de hogere prijzen in de dienstenmarkt zou kunnen zijn dat prijzen voor

([48]) Tot de andere bestanddelen dan energie behoren de netwerktarieven (distributie- en transmissiekosten) alsmede heffingen, belastingen en btw. In het kader van het zesde staatshervorming (wet van 6 januari 2014) werd de reglementering inzake distributietarieven voor elektriciteit en gas overgeheveld naar de gewesten. Sinds 2008 worden de transmissietarieven voor elektriciteit en gas goedgekeurd door de federale regulator CREG voor een periode van vier jaar.

([49]) Alhoewel de prijsstelling vóór belastingen in België tot einde 2017 onderworpen was aan een prijscontrolemechanisme, het zogenoemde "vangnetmechanisme", is de weerslag hiervan vooral op de elektriciteitsprijzen zeer beperkt aangezien deze andere bestanddelen dan energie niet onder het controlemechanisme vallen en het in nagenoeg twee derde van de gevallen om contracten met een vaste prijs gaat waarop het mechanisme evenmin van toepassing is.

([50]) De onderliggende inflatie wordt onderverdeeld in drie productgroepen, namelijk bewerkte voedingsmiddelen, industriële goederen exclusief energie, en diensten, die respectievelijk 16 %, 34% en 50 % van het gewicht van de drie productgroepen uitmaken in de berekening van de onderliggende inflatie in België.

diensten zoals notarisdiensten, openbaar vervoer, onderwijs en verzekeringen gecontroleerd worden en – weliswaar met enige vertraging – aan de index gekoppeld zijn.

3.4.3. ONDERNEMINGSKLIMAAT EN OVERHEIDSDIENSTEN

Ondernemingsklimaat en toegang tot financiering

De administratieve lasten voor ondernemingen in België zijn relatief zwaar ondanks een aantal hervormingen in de laatste vijf jaar. De termijn en het aantal procedures die nodig zijn om een onderneming op te starten, zijn zeer gunstig (drie dagen en drie procedures) maar de administratieve lasten zijn relatief zwaar (cf. OESO 2017b). Hogere kosten en kapitaalvereisten, complexe administratieve procedures, de capaciteit van de overheidsdiensten en het relatief lage niveau van zekerheid inzake regelgeving blijven grote obstakels (cf. Europese Commissie, 2017c). Het ingewikkelde politieke en bestuurlijke bestel van het land creëert een context waarin het potentieel voor snelgroeiende innovatieve ondernemingen op de proef wordt gesteld, hetgeen kan verklaren waarom België tot de achterblijvers behoort, zowel wat het aantal van dit soort ondernemingen als de hier gecreëerde banen betreft (cf. Europese Commissie, 2016c). Het belastingstelsel is ook zeer complex (cf. 3.1.4). Kleine en middelgrote ondernemingen kenden de jongste jaren een matige groei. De toegevoegde waarde van deze ondernemingen is in de periode 2002-2016 met 10 % gestegen, en de scherpste stijging deed zich voor in kleine bedrijven, die hun toegevoegde waarde zagen groeien met 19,6 %. Ter bevordering van investeringen in pas opgerichte (maximaal vier jaar oude) kmo's heeft de regering een tax shelter goedgekeurd om de rentelasten op investeringen te drukken.

België behoort tot de slechtst presterende EU-landen op het gebied van ondernemerschap. Het oprichtingspercentage van ondernemingen is het laagste in Europa (volgens Eurostat bedroeg het 6,4 % in 2015 tegenover 10,1 % als EU28-gemiddelde). Wat het relatieve aantal nieuw opgerichte ondernemingen betreft, vertoont België inderdaad een van de laagste cijfers van de EU-15 sinds 2008 (De Mulder, Godefroid, 2016). Tegelijkertijd is het percentage marktverlaters ten opzichte van het aantal ondernemingen zeer laag (cf. OESO, 2017a). Uit recent onderzoek blijkt dat het afnemende bedrijfsdynamisme zich over een langere periode uitstrekt aangezien het aandeel jonge bedrijven die snelgroeiende ondernemingen worden, en kleine snelgroeiende ondernemingen sinds 2000 in dalende lijn gaat (Bijnens G. en Konings J., 2017). In 2014 waren 8,0 % van alle bedrijven met tien of meer werknemers in de "bedrijveneconomie" snelgroeiende ondernemingen, hetgeen minder is dan het EU-gemiddelde van 9,2 %([51]). Opnieuw gaat het in 3 % van de nieuwe ondernemingen doorgaans om snelgroeiende ondernemingen in hun eerste vijf jaar bedrijfsactiviteit ("gazellen") (De Mulder, Godefroid, Swartenbroekx, 2017).

België heeft een aantal beleidsmaatregelen genomen om het ondernemerschap te bevorderen maar er bestaan verschillen tussen het stelsel van sociale bescherming voor zelfstandigen en dat voor werknemers (zie deel 3.3.2). Op federaal niveau zijn maatregelen voor zelfstandigen genomen, waaronder de invoering van een specifiek statuut voor student-ondernemers en de uitbreiding van het zwangerschapsverlof voor zelfstandigen. Op gewestelijk niveau is een nieuw actieplan voor ondernemend onderwijs opgezet, er zijn specifieke programma's georganiseerd voor migrantenondernemers en ter bevordering van het sociaal ondernemerschap (Vlaanderen), ter ondersteuning van ondernemingen (Brussels Gewest) en er zijn nieuwe gerichte diensten voor groeiversnelling van kmo's opgericht (Wallonië).

([51]) Overeenkomstig Uitvoeringsverordening (EU) nr. 439/2014 van de Commissie worden sterk groeiende ondernemingen gedefinieerd als ondernemingen die aan het begin van hun groei ten minste 10 werknemers hebben en waarvan het aantal werknemers in een periode van drie jaar met gemiddeld meer dan 10 % per jaar toeneemt. Het aandeel snelgroeiende ondernemingen is het aantal snelgroeiende ondernemingen gedeeld door het aantal actieve ondernemingen met ten minste 10 werknemers. De bron voor de gegevens over sterk groeiende ondernemingen is Eurostat (http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/bd_9pm_r2, laatst geraadpleegd op 10.4.2017). Wegens de beschikbaarheid van gegevens bij Eurostat heeft de informatie over snelgroeiende ondernemingen betrekking op het "bedrijfsleven", dat de secties B-N waaronder sectie K (financiële activiteiten, uitgezonderd activiteiten van holdings) omvat. In het "niet-financiële bedrijfsleven" is sectie K uitgesloten.

België biedt een bruisend kader voor start-ups dankzij de ruime waaier van overheidssteunmaatregelen en de centrale contactpunten voor de oprichting van bedrijven. Wat schaalvergroting van ondernemingen betreft, bestaat er overheidssteun op gewestelijk niveau voor kmo-groei, meestal in de vorm van coaching of subsidies voor de aanschaf van beheers-/boekhouddiensten. Vanaf januari 2018 zal een nieuwe maatregel voor schaalvergroting in werking treden voor kmo's die 5 tot 10 jaar oud zijn en aan een reeks vereisten voldoen. In het federale startupplan van 2015 werden fiscale voordelen voor investeringen en werkgelegenheid in start-ups opgenomen.

België blijft het goed doen wat de toegang van kmo's tot financiering betreft. In 2016 is de kostprijs voor het aanvragen van kleine kredieten enigszins gestegen en bleken banken iets minder bereid om leningen te verstrekken maar anderzijds is het aantal afgewezen leningaanvragen verminderd. Bankleningen blijven de voornaamste vorm van externe financiering (58 % van de kmo's tegenover 50 % in de EU). Minder kmo's onthielden zich van een leningaanvraag uit angst voor afwijzing (4 %) of zagen hun aanvraag afgewezen (5 %) dan gemiddeld in de EU (respectievelijk 6 % en 7 %). Er zijn echter aanwijzingen dat startende ondernemingen of ondernemingen zonder een rijpe balans moeilijk toegang krijgen tot bankfinanciering en alternatieve financieringsbronnen moeten aanspreken (Nationale Bank van België, 2017e). Verder worden op zowel federaal als gewestelijk niveau nog steeds beleidsmaatregelen toegepast om bedrijfsfinanciering te ondersteunen. Op federaal niveau werd einde 2017 wetgeving met betrekking tot de financiering van kleine en middelgrote ondernemingen aangenomen om de informatieverstrekking aan ondernemers te verbeteren. In het Waalse Gewest is een reeks maatregelen aangenomen die deel uitmaken van een ruim plan om kmo-financiering te ondersteunen. Het doel is microkredieten te bevorderen en andere vormen van particuliere kredietverlening te ondersteunen via de invoering van gerichte belastingverminderingen. Zowel op federaal als gewestelijk niveau worden verschillende alternatieve financieringsmechanismen aangemoedigd, zoals crowdfunding, spin-off funding, toegang tot aandelenkapitaal, risicokapitaal, business angels en investeringen in specifieke sectoren zoals de creatieve industrie.

Digitale overheidsdiensten

België presteert gemiddeld in digitale overheidsdiensten. Tegenover zijn goede algemene positie in de ontwikkeling van de digitale economie bekleedt België slechts de 13e plaats wat digitale overheidsdiensten betreft (Europese Commissie, 2017d). De federale structuur van België stelt specifieke uitdagingen om coherente e-overheidsdiensten over het hele land aan te bieden. Uiteenlopende en niet noodzakelijk interoperabele systemen geven aanleiding tot wrijvingsverliezen. In december 2016 kondigde de Belgische regering de oprichting van het Digital Transformation Office aan dat belast werd met de digitale transformatie van de federale overheidsdiensten. Het nieuwe Office wil een centrum van excellentie en innovatie zijn in de aanwending van nieuwe technologieën en het gebruik van gegevens. De federale regering lanceerde ook een nieuwe overheidscloud ("G-Cloud"), waarin de ICT-toepassingen van verschillende ministeries en diensten worden geïntegreerd. Deze initiatieven vormen een aanvulling op een aantal lopende projecten waaronder het programma "Vlaanderen radicaal digitaal", het decreet "open data" in Wallonië of de federale open-datastrategie 2015-2020. In bepaalde gebieden zoals justitie is het volledige potentieel van ICT nog niet aangeboord.

Gebreken in de betrouwbaarheid, vergelijkbaarheid en eenvormigheid van justitiële gegevens en vertragingen in de werkzaamheden om de kwaliteit van het gerechtelijke stelsel te verbeteren blijven zorgwekkend. De uitrol van initiatieven om bepaalde gerechtelijke diensten te digitaliseren voor alle rechterlijke instanties, zoals de e-box of de e-deposit, is achter op schema. Een werkgroep is belast met de ontwikkeling van een eenvormig nationaal coderingssysteem voor rechtszaken (verwacht voor januari 2019). Zolang dit eenvormige coderingssysteem niet in alle rechtbanken wordt toegepast, zullen de gegevens over de efficiëntie van gerechtelijke procedures echter weinig betrouwbaar en moeilijk vergelijkbaar blijven. Er bestaan geen kwaliteitsnormen inzake het informeren van

partijen over de voortgang van hun zaak (EU-scorebord voor justitie 2018).

3.4.4. DIENSTENSECTOR

Concurrentie in de dienstensector

In de dienstensector blijven onevenredige beperkingen van regelgevende aard bestaan. Deze beperkingen hebben nog steeds een negatieve weerslag op de concurrentie tussen diensten. Het ontbreken van een mechanisme voor stilzwijgende goedkeuring in tal van sectorspecifieke regels (bouw, toerisme, levensmiddelen en dranken, vastgoed, zakelijke diensten, enz.) leidt bijvoorbeeld tot vertragingen in de verlening van bedrijfsvergunningen aan dienstenaanbieders en brengt onzekerheid teweeg. Verschillen in vergunningsvoorwaarden tussen de Belgische gewesten maken de zaken nog ingewikkelder en kunnen een fragmentatie van de Belgische markt tot gevolg hebben. Vlaanderen heeft recentelijk besloten de vestigingswet af te schaffen voor een aantal ambachtelijke beroepen. Voor elf andere gereglementeerde beroepen loopt nog een evaluatie. De andere gewesten hebben geen vergelijkbare hervormingen doorgevoerd voor deze beroepen.

Door beperkingen op diensten aan te pakken kan de productiviteit van de hele economie omhoog. De be- en verwerkende industrie maakt in groeiende mate gebruik van diensten, in de vorm van input of als output in combinatie met goederen. In België zijn diensten nu al goed voor meer dan 40 % van de toegevoegde waarde die in de waardeketens van de verwerkingsindustrie wordt gegenereerd en een vijfde daarvan heeft betrekking heeft op niet-verhandelbare diensten([52]). Zwakke concurrentie op de dienstenmarkten, zoals blijkt uit de percentages marktverlaters en markttoetreders in sectoren zoals juridische, boekhoud- en ingenieursactiviteiten die lager liggen dan het Europees gemiddelde, kan bijgevolg ook een negatieve weerslag hebben op de Belgische verwerkende industrieën die afhankelijk zijn van de input van diensten. Als beperkingen ten gevolge van regelgeving worden weggenomen, zal dit dus leiden tot een hogere toegevoegde waarde en productiviteit in de verwerkende industrie (cf. Curnis and Manjón Antolín, verwacht).

Beperkingen in de dienstensector hebben via de waardeketens een negatief effect op de maakindustrie. Het aandeel van de maakindustrie is aanzienlijk hoger in de bruto-uitvoer dan in de uitvoer in toegevoegde waarde. Wat de diensten betreft, is het aandeel daarvan hoger in de uitvoer van toegevoegde waarde dan in de bruto-uitvoer zowel voor verhandelbare als voor niet-verhandelbare diensten. Deze tendensen zijn gelijklopend met die welke op het niveau van de Unie worden waargenomen. Deze lijken erop te wijzen dat België zich gepositioneerd heeft in een upstream-input voor diensten en een downstream-input voor de industrie. Beperkingen in de dienstensector in België en in andere lidstaten zouden bijgevolg leiden tot een vermindering van de toegevoegde waarde in de Belgische maakindustrie. Volgens ramingen zou immers meer dan 20 % van de regelgeving die vervat ligt in de uitvoer van industrieproducten uit een EU-land, afkomstig zijn van invoer uit andere EU-landen.

De zware regelgeving in een aantal zakelijke diensten blijft wegen en kan een negatieve impact hebben op de concurrentie. Dit is met name het geval voor vastgoedmakelaars die onderworpen zijn aan lange verplichte opleidingen. Er zijn ook hoge toetredingsdrempels voor architecten en accountants, in het bijzonder de vereisten voor de vestiging van een praktijk zoals vereisten inzake rechtsvorm en aandeelhouderschap, en beperkingen op de uitoefening van beroepsactiviteiten zoals regels inzake onverenigbaarheid voor het gezamenlijk uitoefenen van beroepsactiviteiten.

In de bouwsector blijven de bouwvergunningen ingewikkeld ondanks de maatregelen van de laatste jaren. De percentages van marktverlaters/markttoetreders (churn) in de Belgische bouwsector zijn aanzienlijk lager dan het EU-gemiddelde, hetgeen erop kan wijzen dat de sector te kampen heeft met gebrekkige concurrentie. Dit heeft ook gevolgen voor de oplevering van belangrijke infrastructuurprojecten. Voor de toegang tot de bouwmarkt zijn horizontale vergunningsregelingen opgelegd. Er is een aanvang gemaakt met besprekingen om deze vereisten te vereenvoudigen of weg te werken (met

([52]) Bron: JRC met gebruik van gegevens van WIOD 2016.

name in het Vlaamse Gewest). Daarnaast worden uitgebreidere vergunningsregelingen opgelegd voor specifieke segmenten (bv. afbraak met asbest, bepaalde booractiviteiten en alarminstallaties). Geen van deze vergunningen hebben het effect de daaropvolgende bouwvergunningen te vereenvoudigen aangezien België niet voorziet in alternatieve vereenvoudigde procedures voor vooraf goedgekeurde aanbieders. Ten slotte is recentelijk een verzekeringsplicht ingevoerd (in het licht van de strenge regel inzake tienjarige aansprakelijkheid voor structurele werken).

Retailsector

Recente hervormingen waren gericht op een verbetering van de prestaties van de sector en een vermindering van de regeldruk. Wat de vestiging van detailhandel betreft, zijn de procedures vereenvoudigd door nieuwe gewestelijke wetgeving maar de inhoudelijke voorwaarden voor het verlenen van vergunningen laten veel ruimte voor interpretatie. De concrete implementatie van deze regels zal van belang zijn om te voorkomen dat hiermee belemmeringen voor toetreding tot de markt worden opgeworpen. Sommige operationele beperkingen kunnen snel worden versoepeld nu de regering een wetsontwerp gaat indienen om de sperperiode vóór de aanvang van de koopjes af te schaffen. Met de nieuwe regels zal het mogelijk worden net vóór de koopjesperiode prijsverminderingen aan te kondigen. Het verbod op verkoop onder de kostprijs blijft echter bestaan ook al zijn door hervormingen in het verleden een aantal uitzonderingen ingevoerd om deze bepaling flexibeler te maken. In haar huidige vorm biedt de regeling nog steeds niet voldoende prikkels voor grote concurrenten in de detailhandel, zoals de supermarktketens, om een sterke prijzenconcurrentie te voeren.

Ondanks inspanningen om de werking van de sector te verbeteren blijven de detailhandelsprijzen relatief hoog. Voor tal van productcategorieën blijven de prijzen nog steeds hoger dan in de omringende landen. Het inflatiepeil is de jongste tijd echter sterk naar beneden gegaan, vooral voor niet-bewerkte levensmiddelen (FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, 2017). Lagere prijzen aan de andere kant van de grens zetten vele Belgen ertoe aan de grens over te steken om alledaagse consumptiegoederen en niet-voedingsartikelen te kopen([53]). Momenteel loopt een onderzoek van de Benelux Unie naar territoriale leveringsbeperkingen, namelijk zakelijke prakijken die zouden kunnen leiden tot een versnippering van de markt en tot hogere prijzen voor de consument. De resultaten van de raadpleging hierover worden verwacht in het eerste kwartaal van 2018. Op basis hiervan kunnen de Belgische autoriteiten maatregelen overwegen om dit probleem aan te pakken.

Er is een zeer groot potentieel voor e-handel op de Belgische markt. Door een recente wetswijziging is nachtwerk in de e-handel mogelijk geworden, maar er is meer flexibiliteit nodig om investeringen in deze sector aan te trekken. Dergelijke distributiecentra voor elektronische handel blijven er immers voor kiezen zich in de buurlanden te vestigen. Belgische burgers zijn meer dan andere EU-burgers geneigd om online in een andere lidstaat te kopen. Verdere stimulansen voor het gebruik van e-handel maar ook het ondernemingsklimaat en de regelgeving die deze handel bevorderen, kunnen bijdragen tot het scheppen van meer keuzemogelijkheden voor de consument op de binnenlandse markt.

Deeleconomie

De Belgische autoriteiten zetten zich actief in voor een beleids- en regelgevingskader voor de deeleconomie. De aanpak die de drie gewesten in België daarbij volgen, verschilt echter aanzienlijk. In de sector van de toeristische accommodatie hebben Vlaanderen en Wallonië een regelgevingskader ingevoerd om de ontwikkeling van de deeleconomie te bevorderen, terwijl het Brusselse Gewest een complex regelgevingskader voor verblijfsmogelijkheden heeft aangenomen waarbij strenge eisen worden opgelegd aan logiesverstrekkers, waaronder particuliere burgers die hun eigen woningen slechts occasioneel wensen te verhuren. In de sector van het stadsvervoer is de regelgeving streng in de drie Belgische gewesten en gelden kwantitatieve beperkingen voor sommige diensten. België is voornemens een nieuwe wet aan te nemen waarbij

([53]) Volgens ramingen geeft de Belgische consument jaarlijks nagenoeg 3 miljard EUR uit wanneer hij over de grens gaat kopen (GfK, Foreign Purchases of Private Belgian Households).

aanbieders van diensten van de deeleconomie onderworpen worden aan een vereenvoudigde belastingregeling met een verlaagde aanslagvoet van 10 % en een vrijstelling van sociale bijdragen tot een inkomensgrens van 5 100 EUR, op voorwaarde dat het gaat om een transactie tussen groepsdeelnemers en bemiddeld wordt door een speciaal daartoe geregistreerd platform (zie ook deel 3.3.1). Momenteel plant België een wijziging van deze regeling om het inkomen van platformdeelnemers die deze diensten verlenen, van belasting vrij te stellen ten belope van 6 000 EUR op voorwaarde dat de activiteit geregistreerd is (zie ook punt 3.3.1).

3.5. SECTORAAL BELEID

3.5.1. VERVOER

België blijkt achter te lopen wat de kwaliteit betreft van zijn openbare infrastructuur ter ondersteuning van het concurrentievermogen van de economie (zie ook tekstvak 3.4.1). België scoort met name lager dan gemiddeld voor de kwaliteit van het wegen- en spoorwegennet (World Economic Forum, 2017). De resultaten zijn grotendeels te verklaren door een relatief gebrek aan efficiëntie van de overheidsuitgaven voor vervoer (Nationale Bank van België, 2017f) en een betrekkelijk laag niveau van overheidsuitgaven. Volgens OESO-gegevens over investeringen in vervoersinfrastructuur en onderhoudsuitgaven heeft België een van de laagste EU-quotes voor investeringen in binnenlandse vervoersinfrastructuur. Gedurende de periode 2000-2014 lagen de jaarlijkse investeringen in binnenlandse vervoersinfrastructuur (0,44 % van het bbp) ruim onder het EU-gemiddelde (1,01 %).

Volgens de verwachtingen zal de vervoersactiviteit nog toenemen in een context van een reeds sterk verzadigde vervoersinfrastructuur. De verkeerscongestie in de grote steden blijft van jaar tot jaar toenemen([54]). De congestie rond Antwerpen is bijzonder verontrustend omdat dit een weerslag heeft op de havenactiviteit, een grote bron van inkomende en uitgaande handelsstromen van het land. In 2013 verliep 78,5 % van het wegvervoer per auto (FPB, 2016) en in Vlaanderen gebruikt 75 % van de pendelaars nog steeds de eigen auto (Europese Commissie, 2014). Tegen 2030 zal de vervoersvraag naar verwachting toenemen met nog eens 11 % voor passagiers en 44 % voor goederen (Federaal Planbureau, 2015). Dit heeft voor een deel te maken met de voorkeursbehandeling van bedrijfsauto's.

De regering is een alternatief aan het opstellen voor de huidige gunstige belastingregeling voor bedrijfsauto's, de zogenoemde mobiliteitsvergoeding of de regeling "cash for car". Deze mobiliteitsvergoeding zou bepaalde werknemers de mogelijkheid bieden hun bedrijfsauto in te ruilen voor geld. De fiscale behandeling van deze uitkering zal vergelijkbaar zijn met die van een bedrijfsauto. Het succes van de maatregel zal echter afhangen van het uiteindelijke niveau van de geboden stimulansen. De weerslag van de nieuwe regeling op de verkeersdrukte en de verontreiniging valt nog af te wachten. Voorts zouden de aangekondigde plannen het Belgische belastingstelsel nog ingewikkelder maken (zie deel 3.1) en nog steeds een deelgroep van de werkende bevolking bevoordelen, met name mensen met een hoog inkomen (Europese Commissie, 2017e).

Het beheer en de ontwikkeling van de netwerken (wegen en waterwegen) is een regionale bevoegdheid. In 2016 is het Waalse Gewest gestart met de uitvoering van zijn infrastructuurplan dat gericht is op de modernisering van het wegen- en waterwegennet. Daarnaast voorziet het in januari 2018 aangenomen Waalse investeringsplan in aanzienlijke investeringen in mobiliteit (1, miljard EUR) voor de periode 2019-2024. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wil de volgende jaren voornamelijk investeren in het openbaar vervoer en de fiets. Voor haar wegennet is de Vlaamse overheid de capaciteitstoename van de ringwegen rond Brussel en Antwerpen aan het voorbereiden en pakt zij flessenhalzen en ontbrekende schakels aan, terwijl ook een regionaal light-railnet wordt uitgebouwd (Brabantnet). Het waterwegennet speelt ook een belangrijke rol in de modale shift van het wegvervoer en het terugdringen van de verkeerscongestie([55]). Sinds 2007 zijn de werken voor de Seine-Scheldeverbinding in twee gewesten bezig. Daarnaast wordt overal te lande verder gewerkt aan het binnenlandse netwerk van waterwegen en aan een aantal sluizen voor de zee- en binnenvaart. Parallel hiermee hebben Vlaanderen en Wallonië in 2017 hun initiatieven gelanceerd om de modal shift van vrachtvervoer over de weg naar alternatieve vervoerswijzen te promoten ("multimodaal Vlaanderen", "Vision FAST – mobilité 2030"). Wat de havenontwikkeling betreft, hebben de havens van Gent en Zeeland op 8 december hun fusieovereenkomst officieel ondertekend en zullen

([54]) Volgens een studie uit 2011 van CE Delft (Van Essen et al., 2011), waarnaar wordt verwezen in het economisch onderzoek van België door de OESO, kunnen de kosten van de verkeerscongestie geraamd worden op 1 tot 2 % van het bbp. Sindsdien zijn de structurele verkeersfiles meer dan verdubbeld.

([55]) De Vlaamse regering heeft de ondersteuningsdienst voor structurele hervormingen een project voorgesteld om de binnenwateren efficiënter te beheren als alternatief voor het wegvervoer.

ze voortaan "North Sea Port" heten, waarmee ze zichzelf meteen positioneren in de top van de Europese zeehavens: nummer drie in toegevoegde waarde en nummer tien in goederenoverslag.

Anders dan het lokale en gewestelijke openbaar vervoer is het spoorwegennet een federale bevoegdheid. De jongste onderhandelingen op federaal niveau hebben geleid tot een nieuw meerjarig investeringsplan voor investeringen voor de komende vijf jaar, waarbij prioriteit zal worden verleend aan de afwerking van het gewestelijk expressnet (GEN/RER) rond Brussel. De federale regering heeft een extra bedrag van 1 miljard EUR uitgetrokken voor de afwerking van het gewestelijk expressnet (GEN/RER) en andere prioritaire spoorweginfrastructuurprojecten.

Ook voor vervoersdiensten bestaan aanzienlijke belemmeringen. De concurrentie in het binnenlandse passagiersvervoer over het spoor en in langeafstandsbussen is beperkt. Volgens een studie in opdracht van de Commissie (cf. Frazzani et al. 2016) zijn de regelgevingsvereisten voor taxi- en autodeeldiensten hoog in de drie Belgische gewesten en gelden kwantitatieve beperkingen voor sommige diensten. Daardoor wordt het verrichten van vervoersdiensten in de deeleconomie moeilijk en in sommige gevallen de facto onmogelijk ondanks de sterke vraag van consumenten (cfr. deel 3.4.4 over de deeleconomie).

3.5.2. ENERGIE

Belgiës afhankelijkheid van invoer blijft boven het EU-gemiddelde voor alle brandstoffen, vooral vanwege de afhankelijkheid van gas en aardolieproducten([56]). Kenmerkend voor de energiemix is het lagere aandeel steenkool en andere vaste brandstoffen dan het EU-gemiddelde, een lager aandeel hernieuwbare energiebronnen en een hoger aandeel aardolieproducten en kernenergie.

Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan het langetermijnbeleid voor energie en klimaat. Hiermee zal de basis worden gelegd voor het geïntegreerde nationale energie- en klimaatplan dat vereist is voor de governance van de energie-unie. Het kan voortbouwen op een aantal gewestelijke, federale en nationale energie- en klimaatvisieteksten, -plannen en -routekaarten([57]). Een andere cruciale input voor het plan wordt de tijdige goedkeuring van het interfederale "energiepact". Hierover is nog geen politiek akkoord gesloten. In december 2017 hebben de vier voor energie bevoegde ministers overeenstemming bereikt over een tekst met de hoofdlijnen van het pact([58]). De definitieve vaststelling van het energiepact is voorzien voor 2018.

Plannen om de economie koolstofarm te maken en tegelijkertijd de voorzieningszekerheid te garanderen zullen aanzienlijke investeringen in het energiesysteem en in innovatie vergen. Volgens een studie van het Federaal Planbureau van oktober 2017 (FPB, 2017), waarin de ontwikkeling van het nationale energiesysteem tot 2050 wordt beschreven, zou bij ongewijzigd beleid naar schatting elk jaar 1100 MW aan bijkomende capaciteit moeten worden gebouwd, hetgeen overeenstemt met investeringen ten belope van meer dan 30 miljard EUR. In een andere studie van transmissiesysteembeheerder ELIA van november 2017 werd geconcludeerd dat de geplande kernuitstap tegen 2025 nog steeds mogelijk is maar onmiddellijk overheidsoptreden zou vereisen om ervoor te zorgen dat de levensnoodzakelijke vervangingscapaciteit tijdig beschikbaar is. De investeringsinstrumenten van de Europese Unie kunnen deze inspanningen ondersteunen.

Op basis van de invoercapaciteit bedroeg het Belgische interconnectieniveau 19 % in 2017, hetgeen meer is dan het EU-gemiddelde. Er zijn verschillende projecten, met name projecten van gemeenschappelijk belang, in voorbereiding om

([56]) Bron Eurostat: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports.

([57]) Omdat de samenwerkingsovereenkomst over de lastenverdeling voor de periode 2013-2020 pas in januari 2017 werd geratificeerd, heeft de nationale klimaatcommissie in 2017 besloten geen opvolger van het nationale klimaatplan 2009-2012 op te stellen voor de periode 2013-2020. In plaats daarvan ligt de focus op de ontwikkeling van het geïntegreerde nationale energie- en klimaatplan 2021-2030.

([58]) In de overeenkomst wordt voor de geplande kernuitstap nog steeds het jaar 2025 vooropgesteld en wordt een visie bepaald voor het energiesysteem voor 2030, waarin plaats is voor een snelle toename van hernieuwbare energiebronnen in combinatie met bijkomende gasgestookte elektriciteitscentrales. Tegen 2050 moet de volledige elektriciteitsvoorziening koolstofneutraal zijn.

verdere elektriciteitsverbindingen met de buurlanden te ontwikkelen([59]). Passende interconnectieniveaus voor elektriciteit spelen een belangrijke rol om de continuïteit van de energievoorziening te verbeteren en het toenemende aandeel hernieuwbare energiebronnen gemakkelijker te integreren.

Het niveau van marktconcentratie voor elektriciteitsproductie is de afgelopen jaren aanzienlijk gedaald en ligt nu onder het EU-gemiddelde. De groothandelsprijzen voor elektriciteit liggen nu onder het EU-gemiddelde en zijn aan het dalen (Eurostat). Sinds 2013 is de gemiddelde prijs het gemiddelde prijsniveau in de buurlanden blijven volgen. De gemiddelde gasprijs in België blijft daarentegen constant, onder het EU-gemiddelde maar boven het gemiddelde in de buurlanden (Eurostat). Zie deel 3.4 voor een analyse van de effecten van de energieprijzen op de inflatie.

Onder invloed van een aantal overheidsmaatregelen([60]) zijn de detailmarkten voor gas en elektriciteit de jongste jaren aanzienlijk dynamischer geworden, zoals blijkt uit kleinere marktaandelen, hogere overstappercentages en grotere aantallen markttoetredingen. De binnenlandse gasprijzen zijn lager dan het EU28-gemiddelde (Eurostat). De binnenlandse detailhandelsprijzen voor elektriciteit blijven boven het EU-gemiddelde en worden voornamelijk aangedreven door opeenvolgende prijsstijgingen in de andere bestanddelen dan energie (tarieven voor transport en distributie alsmede btw) (Eurostat).

3.5.3. DIGITALE ECONOMIE

België heeft een goede dekking van elektronische-communicatienetwerken en bekleedt de derde plaats met zijn prestaties inzake algemene connectiviteit([61]). Wat de invoering van mobiele breedband betreft, wordt het land echter ingehaald door andere sterk presterende landen. De 4G-dekking is aanzienlijk verbeterd sinds 2014 en België heeft zijn achterstand ingehaald. Het land neemt nu in de EU-28 de vijfde plaats in met een dekkingspercentage van 99,9 %. De invoering van mobiele breedband ligt echter nog steeds onder het niveau van vergelijkbare landen. Om de doelstelling van de digitale agenda voor Europa te bereiken, namelijk tegen 2020 voor ten minste de helft van de huishoudens toegang tot snelheden van minstens 1Gbps, wordt vertrouwd op marktgestuurde investeringen, in Vlaanderen gecombineerd met een geplande overheidsinvestering in glasvezelnetwerken. In Wallonië voorziet het investeringsplan in 50 miljoen EUR voor de dekking van de “blinde vlekken”.

Het land boekt in het algemeen gestaag vooruitgang wat de integratie van digitale technologie betreft, uitgezonderd voor kmo’s die online verkopen. Stimulansen voor de invoering van digitale technologieën in combinatie meteen beroepsbevolking die behoorlijk overweg kan met deze technologieën, kunnen de productiviteitsgroei verder ondersteunen. Het aandeel bedrijven die hun personeel ICT-opleiding bieden, is hoog (34 %). De investeringen in ICT zijn toegenomen maar blijven onder het niveau van Frankrijk en Nederland (Biatour & Kegels, 2017). Het digitaliseren van bedrijven en "industrie 4.0” staat hoog op de agenda in het Vlaamse en het Waalse Gewest, zoals Made Different (Vlaanderen) of het Plan Marshall 4.0 (Wallonië).

Het aantal afgestudeerden in wetenschap, technologie en wiskunde (STEM) in België is

([59]) Het Nemo-project zal België verbinden met het Verenigd Koninkrijk en leiden tot een grotere diversificatie van de energievoorziening. De PCI ALEGrO (Aachen Liege Electric Grid Overlay) wordt de eerste interconnectie tussen België en Duitsland en kan leiden tot prijsconvergentie binnen de CWE-regio. Daarnaast zijn er twee projecten van gemeenschappelijk belang (binnenlandse lijnen) die bedoeld zijn om de Belgische noordgrensverbindingen te versterken, hetgeen een betere integratie van elektriciteit uit offshore-windenergie mogelijk maakt.

([60]) Zoals een wijziging van de energiewetgeving waardoor het gemakkelijker wordt om van aanbieder te veranderen, een campagne in samenwerking met lokale overheden om consumenten te informeren en te helpen bij het gebruik van instrumenten voor het vergelijken van energieprijzen, en stimulansen voor gezamenlijke aankoop van energie. Volgens de huidige toelichting bij de regels kan de opzegging van een contract op eender welk ogenblik plaatsvinden zonder opzeggingsvergoeding (voor zover de opzeggingstermijn van een maand wordt nageleefd).

([61]) Europese Commissie, index van de digitale economie en maatschappij 2017, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi.

laag, een van de laagste percentages in de EU (22e plaats). In 2015 studeerde slechts 20 % van de studenten af in STEM-vakken op masterniveau (tegenover 35 % in Duitsland, 30 % in Zweden, 28 % in Finland en 24 % in Denemarken). Aangezien de meerderheid van de hoger opgeleide werknemers in de ICT-sector en van de ICT-specialisten een academische achtergrond in STEM-vakken heeft (OESO, 2017b), kunnen tekorten op deze gebieden een ernstige belemmering vormen voor groei en innovatie en doen er zich nu al tekorten voor in bepaalde functies die bijvoorbeeld digitale vaardigheden vereisen. Tegenwoordig kampen bepaalde streken al met een tekort aan gekwalificeerde ICT-deskundigen([62]). Het tekort aan ICT-specialisten moet dus absoluut worden aangepakt om de digitale transformatie van de Belgische economie te ondersteunen.

Er is een aantal maatregelen genomen om deze tekorten te verhelpen. Het Vlaamse gewest en het Waalse gewest ontwikkelen plannen om de STEM- en digitale vaardigheden te versterken, bijvoorbeeld het project "École numérique" (2014-20) in Wallonië en het Vlaamse STEM-actieplan (2012-2020) in Vlaanderen. Begin 2017 kondigde de Belgische federale regering een fonds voor digitale vaardigheden aan met een budget van 18 miljoen EUR voor drie jaar. Hiermee zullen ook opleidingen in codering en andere digitale vaardigheden voor jongeren worden gefinancierd.

3.5.4. CIRCULAIRE ECONOMIE - KLIMAATVERANDERING

België heeft op alle overheidsniveaus aanzienlijke vooruitgang geboekt wat de bevordering van de circulaire economie betreft. In het jaar 2017 werden in de drie gewesten en op federaal niveau maatregelen ten uitvoer gelegd. België behoort nog steeds tot de koplopers in de EU wanneer het gaat om afvalbeheer, met een recyclingpercentage voor huishoudelijk afval van 53,5 % in 2016 (EU-gemiddelde van 45,6 %) (Eurostat). Het land beschikt ook over strategieën voor duurzame ontwikkeling in elk van de drie gewesten en maakte in het voorjaar van 2017 de nationale strategie voor duurzame ontwikkeling bekend. Luchtverontreiniging blijft in België zorgwekkend voor de gezondheid van de mens en is een oorzaak van premature sterfgevallen([63]).

Volgens de nationale prognose voor 2017 op basis van de bestaande maatregelen zou de doelstelling voor 2020, namelijk een vermindering van uitstoot van broeikasgassen met 15 % ten opzichte van de niveaus van 2005, niet worden gehaald, en zou de niet onder het emissiehandelssysteem vallende uitstoot (niet-ETS) in 2020 slechts 11,5 % lager uitkomen dan het niveau van 2005. Terwijl België de doelstelling voor 2020 zelf bijgevolg niet haalt, wordt verwacht dat op basis van de emissieniveaus over de gehele nalevingsperiode 2013-2020 een klein overschot zal worden bereikt.

De niet-ETS-emissies van België worden voornamelijk veroorzaakt door direct brandstofverbruik, overwegend voor residentiële en commerciële doeleinden. Het blijft in de sector dan ook een belangrijke uitdaging het inefficiënte gebouwenbestand te renoveren. In 2017 startte een nationaal debat over de invoering van een koolstofprijs in niet-ETS-sectoren, hetgeen ter bevordering van de ontwikkeling van hernieuwbare energie zou kunnen leiden tot een nieuw milieubeleid waarbij belasting op elektriciteit zou worden verschoven naar fossiele brandstoffen. De nationale overeenkomst van december 2015 inzake verdeling van de lasten werd uiteindelijk op 22 november 2017 omgezet in een formele en wettelijk bindende samenwerkingsovereenkomst. Wat de ETS-sector betreft, zijn de geaccumuleerde inkomsten uit de veiling van ETS-emissierechten([64]) verdeeld tussen de federale staat en de gewesten en gebruikt voor energie- en klimaatdoelen.

België exploiteert niet ten volle zijn potentieel om een innovatiekampioen in lage koolstofuitstoot te worden. Uit de ex-postevaluatie van klimaatmaatregelen blijkt dat vooruitgang inzake emissie-intensiteit van de

([62]) In oktober 2017 waren er meer dan 14 000 vacatures voor ICT-deskundigen. Bron: real-time onlinedatabank van de Europese Commissie.

([63]) Het aantal premature sterfgevallen werd in 2014 geraamd op 8340 voor fijnstof, 1870 voor stikstofdioxide en 190 voor ozon (Air quality in Europe – verslag 2017, Europees Milieuagentschap, blz. 57-58).

([64]) Volgens de eigen rapportage van België bedroegen deze 354 miljoen EUR in 2015.

economie hoofdzakelijk wordt aangedreven door innovatie (ICF International, 2016) en afhankelijk is van de omvang van ambitieuze onderzoeks- en innovatiestrategieën op dit gebied. Ondertussen zijn de (nationale) overheidsinvesteringen in de O&I-prioriteiten van de energie-unie in 2015 echter gedaald met 3 % ten opzichte van 2014 (van 167 miljoen EUR naar 162 miljoen EUR) en is de daling nog veel groter ten opzichte van de in 2012 gerapporteerde 211 miljoen EUR([65]). Een groot deel hiervan (48 % in 2015) werd ook besteed aan nucleaire veiligheid. Op het niveau van de gewesten is de overheidsfinanciering ter ondersteuning van O&I op het gebied van energie gestegen, vooral voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie([66]).

Vervoersactiviteiten blijven ook een probleem als rekening wordt gehouden met de middellange- (2020 en 2030) en langetermijndoelstellingen (2050) inzake uitstootvermindering van broeikasgassen([67]). De CO2-emissies van het wegvervoer liggen 31 % hoger dan in 1990 maar zijn gestabiliseerd sinds 2005. Het aandeel van het vervoer in Belgiës totale uitstoot van broeikasgassen is gestaag toegenomen tot 21,4 % in 2014. Het vervoer veroorzaakt ook aanzienlijke luchtvervuilingsproblemen. In 2015 was het vervoer verantwoordelijk voor 22,6 % van de uitstoot van broeikasgassen (21 % in de EU28), 51,8 % van de NOx-emissies (46 % in de EU28) en 16,6 % van de PM2.5-emissies (13 % in de EU28). In 2016 werd over het hele grondgebied een kilometerheffing voor zware voertuigen van meer dan 3,5 ton ingevoerd maar er is geen overeenstemming om deze uit te breiden tot lichte bedrijfsvoertuigen([68]). Het Waalse en het Vlaamse gewest hebben het gedeelte van hun wegennet waar de tolplicht geldt, uitgebreid. In het Brusselse gewest is een werkgroep over autofiscaliteit opgericht waarvan het verslag in het voorjaar van 2018 wordt verwacht. Vanaf januari 2018 geldt voor het gehele Brusselse gewest een lage-emissiezone, terwijl er in Antwerpen al één bestaat sinds 2017. De echte milieuvoordelen hiervan moeten echter nog blijken.

([65]) Gegevensbank van het Internationaal Energieagentschap met RD&D-statistieken (http://www.iea.org/statistics/RDDonlinedataservice/).

([66]) Met name via het Agentschap Innoveren en ondernemen (VLAIO) en het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) in Vlaanderen, de Service public de Wallonie (SPW) voor energie en het Innoviris-instituut in Brussel).

([67]) Het passagiersvervoer lag in 2015 3,1 % hoger dan in 2005, hetzelfde kan gezegd worden over het vrachtvervoer en de toename van het energieverbruik in de vervoerssector (met uitsluiting van de luchtvaart). Daarnaast is het aandeel van het collectief personenvervoer over land lichtjes gedaald, hetgeen wijst op een relatief hoger gebruik van particulier vervoer.

([68]) Het Vlaamse gewest onderzoekt momenteel of het mogelijk is een slimme kilometerheffing in te voeren voor lichte bedrijfsvoertuigen.

BIJLAGE A

OVERZICHTSTABEL

Toezeggingen	**Samenvattende beoordeling ([69])**
Landspecifieke aanbevelingen (LSA's) van 2017	
LSA 1: Een aanzienlijke begrotingsinspanning leveren in 2018 overeenkomstig de vereisten van het preventieve deel van het stabiliteits- en groeipact, waarbij rekening wordt gehouden met de noodzaak om het huidige herstel te versterken en de houdbaarheid van de overheidsfinanciën van België te waarborgen. Gebruikmaken van meevallers, zoals opbrengsten uit de verkoop van activa, om de schuldquote van de overheid sneller terug te dringen. Overeenstemming bereiken over een afdwingbare verdeling van de begrotingsdoelstellingen over alle overheidsniveaus en voor onafhankelijk begrotingstoezicht zorgen.	België heeft **beperkte** vooruitgang geboekt bij het aanpakken van landspecifieke aanbeveling 1 (deze algemene beoordeling van landspecifieke aanbeveling 1 omvat geen beoordeling van de naleving van het stabiliteits- en groeipact): Er is **beperkte vooruitgang** geboekt richting een afdwingbare verdeling van de begrotingsdoelstellingen over de verschillende overheidsniveaus. • De federale regering treft maatregelen om de autonomie van de Hoge Raad en de onafhankelijkheid van de leden ervan te versterken. De goedkeuring van de noodzakelijke wijzigingen vereist voorafgaand overleg met de deelstaten. Het tijdschema voor raadpleging en aanneming is echter niet meegedeeld. • De federale regering heeft haar belang in BNP Paribas gedeeltelijk afgebouwd. De opbrengsten

([69]) Voor de beoordeling van de vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2015 worden de volgende categorieën gebruikt:

Geen vooruitgang: De lidstaat heeft niet geloofwaardig maatregelen aangekondigd of vastgesteld om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling. Hieronder volgt een niet-limitatief aantal typische situaties die hieronder kunnen vallen en die van geval tot geval moeten worden beoordeeld, rekening houdend met landspecifieke omstandigheden:

- er zijn geen wettelijke, bestuursrechtelijke of begrotingsmaatregelen aangekondigd in het nationaal hervormingsprogramma of in enige andere officiële mededeling aan het nationaal parlement / bevoegde parlementaire commissies, de Europese Commissie, of in het publiek aangekondigd (bv. in een persbericht, een mededeling op de website van de regering);
- er zijn geen wetgevingshandelingen ingediend door de regering of een wetgevende instantie;
- de lidstaat heeft de eerste stappen ondernomen om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling, zoals een opdracht voor een studie of de oprichting van een studiegroep om de noodzakelijke maatregelen te analyseren (tenzij de landspecifieke aanbeveling uitdrukkelijk vraagt om oriënterende of verkennende activiteiten), maar er zijn geen duidelijk omschreven maatregelen voorgesteld om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling.

Beperkte vooruitgang: De lidstaat heeft:

- een aantal maatregelen aangekondigd maar hiermee wordt slechts in beperkte mate gevolg gegeven aan de landspecifieke aanbeveling; en/of
- in de regering of de wetgevende instanties wetgevingshandelingen voorgesteld, maar deze zijn nog aangenomen en er zijn nog aanzienlijke niet-wetgevende werkzaamheden nodig voordat de landspecifieke aanbeveling zal zijn uitgevoerd;
- niet-wetgevingshandelingen voorgesteld, maar zonder verdere vervolgactiviteit voor de implementatie die nodig is voor de landspecifieke aanbeveling.

Enige vooruitgang: De lidstaat heeft maatregelen vastgesteld waarmee gedeeltelijk gevolg wordt gegeven aan de landspecifieke aanbeveling en/of de lidstaat heeft maatregelen vastgesteld om gevolg te geven aan landspecifieke aanbeveling, maar er is nog tamelijk veel werk nodig om volledig gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling aangezien slechts enkele van de vastgestelde maatregelen zijn uitgevoerd. Bijvoorbeeld: vastgesteld door het nationale parlement; bij ministerieel besluit; maar er zijn geen uitvoeringsbesluiten genomen.

Aanzienlijke vooruitgang: De lidstaat heeft maatregelen vastgesteld waarmee in grote mate gevolg wordt gegeven aan de landspecifieke aanbeveling, en de meeste daarvan zijn uitgevoerd.

Volledige uitvoering: De lidstaat heeft alle maatregelen uitgevoerd die noodzakelijk zijn om op passende wijze gevolg geven aan de landspecifieke aanbeveling.

Verstorende belastinguitgaven afschaffen.	uit de verkoop van dat belang zijn besteed aan het terugdringen van de schuld. • Wallonië heeft een agentschap opgericht voor het beheer van de overheidsschuld. • Er is **enige voortuitgang** geboekt voor de afschaffing van verstorende belastinguitgaven. • De hervorming van de vennootschapsbelasting draagt bi tot de vereenvoudiging van het systeem, maar verschillende verstorende belastinguitgaven blijven voortbestaan. • Systeem van bedrijfswagens: het voorstel voor een mobiliteitsbudget (waarvan de tweede lezing door de regering naar verwachting zal gebeuren na het advies van de Raad van State) zal door de daaraan gekoppelde voorwaarden en door het vrijwillige karakter ervan tot onzekere milieuvoordelen leiden en zeer weinig verandering teweegbrengen op het niveau van de belastinguitgaven.
De samenstelling van de overheidsuitgaven verbeteren om ruimte te creëren voor investeringen in infrastructuur, met inbegrip van vervoersinfrastructuur.	Er is **beperkte vooruitgang** geboekt om de samenstelling van de overheidsuitgaven te verbeteren. • Er zijn plannen om de toename van de lopende uitgaven te beperken, dit zou de relatieve toename van het aandeel van de kapitaaluitgaven bepalen. • Het Vlaamse Gewest is van plan een uitgaventoetsing in zijn begrotingsproces in te voeren. • De federale regering heeft een nationaal pact voor strategische investeringen aangekondigd om structurele hervormingen te bevorderen en de tekorten in de overheidsinvesteringen aan te pakken. • Gewestelijke plannen om de investeringen in transportinfrastructuur te verhogen.
LSA 2: Ervoor zorgen dat de meest achtergestelde groepen, met inbegrip van mensen met een migratieachtergrond, gelijke kansen hebben op toegang tot kwaliteitsonderwijs,	België heeft **enige vooruitgang** geboekt bij het aanpakken van landspecifieke aanbeveling 2. Er is **enige vooruitgang** geboekt om te zorgen voor gelijke kansen op toegang tot onderwijs en

beroepsopleidingen, en de arbeidsmarkt.	beroepsopleidingen van goede kwaliteit. • De hervorming van het volwassenenonderwijs is in juni 2017 door de Vlaamse Gemeenschap goedgekeurd en moet tegen augustus 2019 worden ingevoerd. Hiertoe is een schaalvergroting vereist om de beschikbare hulpbronnen beter aan te wenden, het personeelsbeheer te moderniseren en volwaardige trajecten aan te bieden. • Met de hervorming van het duaal leren in het secundair onderwijs is het proefproject uitgebreid tot nieuwe gebieden, de volledige uitvoering ervan is echter uitgesteld tot 2019-2020. • Het Vlaamse actieplan voor voorschools onderwijs is in december 2016 van start gegaan. Dit zal geleidelijk worden geïmplementeerd. • Beide gemeenschappen ontwikkelen specifieke eindtermen. In Vlaanderen is een ontwerpdecreet aangenomen over de basisprincipes van de eindtermen. Werkgroepen zijn aan het werk gegaan om deze operationeel te maken. De eerste zouden klaar moeten zijn tegen 2019-2020, op tijd voor de geleidelijke implementering van de modernisering van het secundair onderwijs. In het algemene kader van de hervorming van de Franse Gemeenschap worden gelijkaardige maatregelen getroffen. • In 2017 heeft de Franse Gemeenschap de doelstellingen, een meerjarige begroting en een tijdschema vastgesteld voor de hervorming van het stelsel van opvang en onderwijs voor jonge kinderen en leerplichtonderwijs. De uitvoering wordt in de komende 15 jaar uitgerold, te beginnen bij het voorschoolse onderwijs. • In het kader van de onderwijshervorming zijn in de Franse Gemeenschap verscheidene maatregelen getroffen: a) voor het voorschoolse onderwijs is een kader van initiële basisvaardigheden ingevoerd, dat van kracht moet worden in 2019-2020 en een begroting van 50 miljoen EUR voor de rekrutering van 1 100 pedagogen tussen 2017-2019; b) de vaststelling van een zesjarenplan 2018-2019 met betrekking tot de prestaties van de leerlingen, het schoolklimaat, inclusief onderwijs,

	leerlingentrajecten en professionalisering; c) nieuwe governancemaatregelen, bijvoorbeeld het invoeren van een lokale verantwoordelijke en kwaliteit maatregelen. Er is **beperkte vooruitgang** geboekt om te zorgen voor gelijke kansen op toegang tot de arbeidsmarkt. De initiatieven van de federale regering en de drie gewesten zijn gericht op nieuwkomers, met name asielzoekers en vluchtelingen, en op de bestrijding van discriminatie. Zij omvatten: • Samenwerkingsakkoorden tussen het agentschap voor de opvang van asielzoekers Fedasil en de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding, en Forem (het Waalse agentschap voor arbeidsbemiddeling en beroepsopleiding) om asielzoekers informatie te verstrekken over kansen op de arbeidsmarkt en opleiding, en om in een vroeg stadium vaardigheden te testen. België heeft ook bijzondere procedures ontwikkeld voor asielzoekers en vluchtelingen die hun kwalificaties onvoldoende kunnen documenteren, om hun vaardigheden te kunnen valideren. • De drie gewesten hebben integratiemaatregelen aangenomen die voor nieuwkomers uit derde landen verplicht zijn. Dit zal waarschijnlijk niet voldoende zijn om de complexe hindernissen aan te pakken waarmee immigranten op de arbeidsmarkt te maken hebben. • In het Brusselse Gewest is toelating gegeven voor praktijktesten (dubbele cv's of mystery calls) om discriminatie op de arbeidsmarkt op te sporen en te bestrijden, en binnenkort zal dit in het gehele land mogelijk zijn. • Het Vlaamse Gewest heeft ook samen met de sociale partners en andere belanghebbenden zijn actieplan voor de bestrijding van werkgerelateerde discriminatie bijgewerkt, waarbij de nadruk wordt gelegd op voorlichting, zelfregulering en versterkt toezicht. • Het Brusselse Gewest heeft een gewestelijk plan inzake het bestrijden van discriminatie op het vlak van tewerkstelling vastgesteld, dat in een operationeel plan moet worden omgezet.

LSA 3: Investeringen in op kennis gebaseerd kapitaal bevorderen, met name door maatregelen te nemen om de toepassing van digitale technologieën en de verspreiding van innovatie te verhogen.	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt bij het aanpakken van landspecifieke aanbeveling 3. Er is **enige vooruitgang** geboekt bij het bevorderen van op kennis gebaseerd kapitaal. • De tax shelter voor investeringen in aandelenkapitaal van start-ups werd uitgebreid tot scale-ups (snel groeiende ondernemingen). Er werd tevens een fund-of-fund (dakfonds) aangekondigd dat risicokapitaal gemakkelijker beschikbaar moet maken in België. • Met het Nationaal Pact voor strategische investeringen heeft België met name meer investeringen in de digitale economie aangekondigd. • Vlaanderen heeft in 2017 een aanzienlijke begrotingsinspanning geleverd om onderzoek en innovatie te ondersteunen (195 miljoen EUR extra financiering), met name ter ondersteuning van sterkere publiek-private samenwerkingsverbanden (via strategische centra zoals IMEC en het nieuwe clusterbeleid. • In het kader van het gerichte clusterbeleid van Vlaanderen zijn in 2017 initiatieven opgestart op het gebied van duurzame chemie, logistiek, materiaal en energie. In specifieke clusterpacten worden de engagementen vastgelegd van ondernemingen, kennisinstellingen en de overheid. • Vlaanderen zet zijn STEM-initiatieven voort; daarvoor is een aanzienlijk bedrag van 9 miljoen EUR beschikbaar gemaakt. In 2017 werd het ICT-Impulsprogramma opgestart om jongeren meer computer- en programmeervaardigheden bij te brengen. • Vlaanderen is begonnen met de uitvoering van het actieplan Innovatief Aanbesteden dat innovatie in de particuliere sector moet stimuleren om aan overheidsbehoeften te voldoen. • Het Brusselse Gewest is begonnen met de uitvoering van het actieplan van zijn Gewestelijk Innovatieplan 2016-2020. • Het Waalse Gewest voert zijn Small Business

De concurrentie in de sector van de vrije beroepen en de detailhandel verhogen.	Act 2015-2019 uit als onderdeel van het Marshallplan 4.0. • De Waalse regering heeft in zijn Waals investeringsplan voor de periode 2019-2024 extra investeringen aangekondigd in onderzoek, ontwikkeling en innovatie. Er is **beperkte vooruitgang** geboekt om de concurrentie in de sector van de vrije beroepen en de detailhandel te verhogen. • Vlaanderen is gestart met de beoordeling van de 27 gereglementeerde beroepen. Voor 16 daarvan is de beoordeling afgerond. In maart 2017 is beslist de vestigingswet voor een aantal beroepen af te schaffen. • Het beroep van reisagent is in het Waalse Gewest volledig gedereguleerd.
Marktmechanismen in de netwerksectoren versterken.	• Op 1 januari 2018 zijn in Vlaanderen vereenvoudigde procedures voor de vestiging van detailhandel in werking getreden. Er is voorzien in een monitoringsysteem om de gevolgen van de nieuwe wetgeving te beoordelen. Ook het Brusselse Gewest heeft onlangs nieuwe regels ingevoerd, die vanaf 2018 geleidelijk van kracht worden. In het Waalse Gewest loopt een beoordeling van de nieuwe wetgeving voor de vestiging van detailhandel. Er is **beperkte vooruitgang** geboekt om de marktmechanismen in de netwerksectoren te versterken. • Sinds juli 2017 is er een vereenvoudigde procedure ingevoerd om van telefoonaanbieder te veranderen. De administratiekosten en de technische overstap zijn ten laste van de nieuwe aanbieder. • Het Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie (BIPT) is belast met de analyse van de markt voor telecommunicatie met het oog op de aanpassing van de reglementering inzake nieuwe aanbieders om de concurrentie te versterken.
Europa 2020 (nationale doelen en vooruitgang)	

Arbeidsparticipatie (20-64): 73,2 %.	De participatiegraad voor werknemers van 20-64 jaar is gestegen tot 67,7 % in 2016, en blijft daarmee meer dan 3 procentpunten onder het Europese gemiddelde (71,7 %). Er zijn heel wat nieuwe banen gecreëerd, maar toch lijkt de doelstelling van 73,2 % nog steeds buiten bereik te liggen.
O&O: 3 % van het bbp.	De O&O-intensiteit is verder blijven stijgen tot 2,49 % in 2016. Dit is te danken aan stijgende particuliere O&O (1,77 %) terwijl de publieke O&O relatief stabiel blijft (0,68 %).
Broeikasgasemissies: -15 % in 2020 in vergelijking met 2005 (in de sectoren die niet onder het EU-emissiehandelssysteem (ETS) vallen).	Volgens de jongste nationale prognoses die aan de Commissie zijn voorgelegd, en rekening houdend met bestaande maatregelen zal de doelstelling naar verwachting worden gemist: -11,5 % in 2020 in vergelijking met 2005 (dit is een verwacht tekort van 3,5 procentpunten).
Hernieuwbare energie: 13 %, met een aandeel van hernieuwbare energie dat in alle vervoerswijzen gelijk is aan 10 %.	In vergelijking met 1995 is het aandeel van hernieuwbare energie sterker gegroeid dan het EU-gemiddelde (van minder dan 1 % tot 6,9 % in 2015), maar blijft het eerder aan de lage kant ([70]). Toch is in 2015 het aandeel hernieuwbare energie in België voor het eerst gedaald ten opzichte van het voorgaande jaar ([71]), en hoewel in 2016 het aandeel hernieuwbare energie in de finale energieconsumptie met 8,65 % boven het streefcijfer van 7,1 % voor 2015-2016 ligt, zou met een dergelijke tendens de doelstelling voor 2020 niet tijdig worden bereikt. Naar aanleiding van het akkoord over de interne lastenverdeling van december 2015 hebben de gewestregeringen nieuwe rechtsinstrumenten ingevoerd en hun intentie kenbaar gemaakt om hernieuwbare energie in de toekomst te bevorderen. Op gewestelijk niveau is onlangs een reeks beleidsinitiatieven en maatregelen geïntroduceerd.
Energie-efficiëntie: 43,7 Mtoe primair energieverbruik en 32,5 Mtoe finaal energieverbruik	Op het gebied van energie-efficiëntie gaapt er in België nog steeds een kloof tussen de primaire en de finale energieconsumptie (respectievelijk 45,7 Mtoe en 35,8 Mtoe in 2015) en de indicatieve nationale doelstellingen voor 2020 (43,7 Mtoe voor primaire consumptie en 32,5 Mtoe in finale

([70]) Door de inzet daarvan heeft België in 2014 naar schatting 6,7 % minder fossiele brandstof verbruikt dan anders. Bovendien ligt de uitstoot van broeikasgassen 6,5 % lager.

([71]) Dit is met name het gevolg van een lager aandeel hernieuwbare energie in de sectoren verwarming en koeling, en transport, en kan tevens worden verklaard door het feit dat de aanvoer van biodiesel ten opzichte van 2014 met 42 % is gedaald door de vernietiging in juni 2015 van de regels inzake de bijmenging van biobrandstof in diesel.

	energieconsumptie).
Voortijdig schoolverlaten: 9,5 %.	In 2016 heeft België zijn nationale doelstelling inzake voortijdig schoolverlaten in het kader van Europa 2020 bereikt. Met 8,8 % op nationaal niveau ligt dit cijfer onder het EU-gemiddelde, maar blijft het voor het hoog voor het Brusselse Gewest. De genderkloof ligt dicht bij het EU-gemiddelde. De kloof tussen niet in België geboren studenten (17,8 %) en in België geboren studenten (7,6 %) is groot. Het aandeel van jongeren die geen baan hebben of geen onderwijs of opleiding volgen (NEET, 15-24 jaar) ligt met 9,9 % onder het EU-gemiddelde.
Tertiair onderwijs: 47 % van de bevolking tussen 30 en 34 jaar.	In 2016 sprong in België het percentage afgestudeerden uit het tertiair onderwijs in de leeftijdscategorie 30-34 jaar naar 45,6 %, en ligt het op koers om de nationale doelstelling in het kader van Europa 2020 van 47 % te bereiken. De cijfers voor België en de gewesten (47,3 % in Vlaanderen, 51,9 % in het Brusselse Gewest en 39,6 % in Wallonië) liggen boven het EU-gemiddelde van 39,1 %.
Doelstelling voor vermindering van het aantal personen met risico op armoede of sociale uitsluiting: - 380 000 tegenover 2008.	Het aantal personen met risico op armoede of sociale uitsluiting is gestegen. Het cumulatieve verschil sinds 2008 bedroeg (x 1000): +146 in 2014; +143 in 2015; +141 in 2016; Het is daarom onwaarschijnlijk dat België zijn doelstelling, een vermindering met 380 000, zal halen.

BIJLAGE B

PROCEDURE BIJ MACRO-ECONOMISCHE ONEVENWICHTIGHEDEN SCOREBORD

Tabel B.1: **PMO-scorebord voor België (WMV 2018)**

			Drempels	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Externe onevenwichtigheden en concurrentievermogen	**Lopende rekening betalingsbalans, % van bbp**	driejarig gemiddelde	**-4 %/6 %**	-0,1	0,2	-0,5	-0,4	-0,4	-0,3
	Internationale netto-investeringspositie	% van bbp	**-35 %**	60,9	51,8	51,9	45,1	47,2	51,2
	Reële effectieve wisselkoers - 42 handelspartners, HICP deflator	verandering over 3 jaar, in %	**±5%(eurozone) ±11 %(niet-eurozone)**	-1,6	-4,3	-0,2	-0,6	-1,6	-0,4
	Exportmarktaandeel - %mondiale export	verandering over 5 jaar, in %	**-6 %**	-7,5	-15,2	-12,7	-13,0	-11,9	-2,3
	Indexcijfer nominale arbeidskosten per e.p. (2010=100)	verandering over 3 jaar, in %	**9 %(eurozone) 12 %(niet-eurozone)**	5,3	5,4	8,3	5,5	1,5	-0,6
Interne onevenwichtigheden	**Indexcijfer huizenprijzen (2015=100), gedefleerd**	verandering over 1 jaar, in %	**6 %**	1,0	0,3	0,4	-1,3	1,4p	1,0p
	Kredietstroom particuliere sector, geconsolideerd	% van bbp	**14 %**	21,8	15,3	7,4	-1,9	12,2	13,3
	Schuld particuliere sector, geconsolideerd	% van bbp	**133 %**	177,0	185,5	165,4	166,0	178,9	190,1
	Bruto overheidsschuld	% van bbp	**60 %**	102,6	104,3	105,5	106,8	106,0	105,7
	Werkloosheidspercentage	driejarig gemiddelde	**10 %**	7,8	7,7	7,7	8,2	8,5	8,3
	Totale verplichtingen financiële sector, niet-geconsolideerd	verandering over 1 jaar, in %	**16,5 %**	5,4	-5,2	0,9	2,7	2,7	1,2
Werkgelegenheids-indicatoren	**Arbeidsparticipatie - %totale bevolking 15-64 jaar**	Verandering over 3 jaar, in pp	**-0,2 pp**	-0,4	0,0	-0,2	1,0	0,7	0,1
	Langdurige werkloosheid - % beroepsbevolking 15-74 jaar	Verandering over 3 jaar, in pp	**0,5 pp**	0,2	-0,1	-0,1	0,8	1,0	0,1
	Jeugdwerkloosheid - % beroepsbevolking 15-24 jaar	Verandering over 3 jaar, in pp	**2 pp**	0,7	-2,1	1,3	4,5	2,3	-3,6

Afkortingen: e: geschat. p: voorlopige cijfers.
1) Deze tabel bevat de gegevens die gepubliceerd zijn in het waarschuwingsmechanismeverslag 2018, dat de gegevens van 24 oktober 2017 bevat. De cijfers in deze tabel kunnen daarom afwijken van meer recente gegevens elders in dit document.2) Vermelde cijfers zijn cijfers die buiten de drempels van het waarschuwingsmechanismeverslag van de Europese Commissie vallen.
Bron: Europese Commissie 2017, Statistical Annex to the Alert Mechanism Report 2018, SWD(2017) 661.

BIJLAGE C

STANDAARDTABELLEN

Tabel C.1: **Indicatoren financiële markten**

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Totale activa banksector (in % bbp)(1)	280,1	260,4	275,3	261,6	260,5	234,9
Aandeel activa grootste vijf banken (in % totale activa)	66,3	64,0	65,8	65,5	66,2	-
Buitenlandse participatie in bankwezen (in % totale activa)(2)	50,4	51,1	50,3	49,2	49,5	49,1
Indicatoren financiële soliditeit:2)						
- niet-renderende leningen (% van totale leningen)(3)	5,1	5,3	3,3	3,0	2,6	2,4
- solvabiliteitsratio (%)	18,2	18,7	17,6	18,7	18,8	18,5
- rendement eigen vermogen (%)(4)	3,3	6,2	7,8	10,3	8,9	5,1
Particuliere kredietverlening (jaarlijkse verandering in %)(1)	-1,2	6,2	9,9	7,0	6,8	5,9
Woningkredieten (jaarlijkse verandering in %)(1)	6,0	10,1	19,5	12,1	9,2	7,0
Verhouding uitstaande leningen/deposito's(1)	56,6	58,2	59,5	62,3	66,2	67,0
CB-liquiditeit als % van passiva	-	-	1,6	1,0	1,9	2,9
Particuliere schuld (% van het bbp)	185,5	165,4	166,0	178,9	190,1	-
Externe brutoschuld (% van het bbp)(2) - overheid	55,0	56,6	67,8	65,5	66,6	64,3
- particuliere sector	103,3	103,6	102,5	103,8	118,7	113,6
Langerenteverschil t.o.v. Duitse bunds (basispunten)*	150,5	84,0	55,0	34,4	38,6	42,1
Kredietverzuimswapspreads voor overheidspapier (5 jaar)*	124,8	36,3	31,0	30,0	28,8	14,6

1) Recentste gegevens Q3 2017. Omvat niet enkel banken, maar alle monetaire financiële instellingen met uitzondering van centrale banken
2) Recentste gegevens Q2 2017.
3) Volgens de definitie van de ECB van bruto niet-renderende schuldinstrumenten.
4) Kwartaalgegevens zijn niet geannualiseerd.
* Uitgedrukt in basispunten.
Bron: Europese Commissie (langetermijnrente); Wereldbank (externe brutoschuld); Eurostat (particuliere schuld); ECB (overige indicatoren).

Tabel C.2: **Kernindicator sociaal scorebord**

	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (5)
Gelijke kansen en toegang tot de arbeidsmarkt						
School- en opleidingsuitval (% bevolking van 18-24 jaar)	12,0	11,0	9,8	10,1	8,8	:
Arbeidsparticipatiekloof tussen mannen en vrouwen	11,0	10,2	8,7	8,3	9,3	9,8
Ongelijkheid van inkomensverdeling (verhouding inkomenskwintielen S80/S20)	4,0	3,8	3,8	3,8	3,8	:
Percentage mensen met risico op armoede of sociale uitsluiting(1) (AROPE)	21,6	20,8	21,2	21,1	20,7	:
Jongeren die geen werk hebben en evenmin onderwijs of een opleiding volgen (% van de bevolking van 15-24 jaar)	12,3	12,7	12,0	12,2	9,9	:
Dynamische arbeidsmarkten en billijke arbeidsomstandigheden						
Arbeidsparticipatie (20-64 jaar)	67,2	67,2	67,3	67,2	67,7	68,1
Werkloosheidscijfer(2) (15-74 jaar)	7,6	8,4	8,5	8,5	7,8	7,2
Reëel bruto beschikbaar inkomen van huishoudens per hoofd(3) (Index 2008=100)	:	:	96,6	96,4	96,7	:
Overheidssteun/sociale bescherming en integratie						
Effect sociale overdrachten (exclusief pensioenen) op vermindering armoede(4)	44,8	42,6	43,6	44,2	41,1	:
Kinderen jonger dan 3 jaar in formele kinderopvang	48,0	46,0	48,8	50,1	:	:
Zelfgerapporteerde onvervulde behoefte aan medische zorg	1,7	1,9	2,5	2,4	2,4	:
Personen die minstens elementaire algemene digitale vaardigheden hebben (% van de bevolking van 16-74 jaar)	:	:	:	60,0	61,0	61,0

† Het Sociaal Scorebord omvat 14 kernindicatoren, waarvan er momenteel 12 worden gebruikt om de prestaties van de lidstaten te vergelijken. De indicatoren "percentage personen die willen werken en aan actieve arbeidsmarktmaatregelen deelnemen" en "beloning van werknemers per gewerkt uur (in EUR)" worden niet gebruikt vanwege technische bezwaren van de lidstaten. Mogelijke alternatieven worden besproken in de relevante comités.
1) Personen die een armoede- of uitsluitingsrisico lopen (AROPE): personen die een armoederisico lopen (AROP) en/of die met ernstige materiële deprivatie kampen (SMD) en/of die deel uitmaken van een huishouden met een werkintensiteit die nul of bijzonder laag is (LWI).
2) Werklozen zijn alle personen die geen werk hebben, actief naar werk zoeken en bereid zijn onmiddellijk of binnen een termijn van twee weken aan het werk te gaan.
3) Het bruto beschikbare inkomen van huishoudens wordt ongecorrigeerd gedefinieerd, overeenkomstig het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2018.
4) Daling van het armoederisicopercentage door sociale overdrachten (berekend door vergelijking van het armoederisicopercentage vóór sociale overdrachten met dat na overdrachten; pensioenen worden bij de berekening niet als sociale overdrachten beschouwd).
(5) Gemiddelde eerste drie kwartalen 2017 voor arbeidsparticipatie en arbeidsparticipatiekloof tussen mannen en vrouwen.
Bron: Eurostat.

Tabel C.3: **Arbeidsmarkt- en opleidingsindicatoren**

Arbeidsmarktindicatoren	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017 (5)**
Arbeidsparticipatie (15-64)	66,9	67,5	67,7	67,6	67,6	:
Werk in huidige baan, uitgesplitst naar duur						
0 tot 11 maanden	11,6	10,5	10,9	10,8	11,2	:
12 tot 23 maanden	9,0	8,5	7,9	8,1	8,1	:
24 tot 59 maanden	16,2	15,9	16,6	15,9	15,1	:
60 maanden of meer	63,1	65,1	64,6	65,2	65,7	:
Toename werkgelegenheid* (verandering in % t.o.v. voorafgaande jaar)	0,4	-0,3	0,4	0,9	1,3	1,4
Arbeidsparticipatie vrouwen (% vrouwelijke bevolking van 20-64 jaar)	61,7	62,1	62,9	63,0	63,0	63,3
Arbeidsparticipatie mannen (% mannelijke bevolking van 20-64 jaar)	72,7	72,3	71,6	71,3	72,3	73,0
Arbeidsparticipatie ouderen* (% van de bevolking van 55-64 jaar)	39,5	41,7	42,7	44,0	45,4	47,7
Deeltijdarbeid* (in % totale werkgelegenheid, van 15-64 jaar)	24,7	24,3	23,7	24,3	24,7	24,6
Arbeid voor bepaalde tijd* (% werknemers met contract bepaalde tijd, van 15-64 jaar)	8,1	8,1	8,6	9,0	9,1	10,3
Overgang van tijdelijk naar vast werk (Gemiddelde over 3 jaar)	37,3	38,0	38,3	35,6	:	:
Langdurige werkloosheid(1) (% beroepsbevolking)	3,4	3,9	4,3	4,4	4,0	3,6
Jeugdwerkloosheid (% van de bevolking van 15-24 jaar)	19,8	23,7	23,2	22,1	20,1	19,1
Genderkloof in deeltijdwerk	34,5	33,8	32,8	32,1	32,6	31,7
Loonkloof tussen mannen en vrouwen(2) in niet-gecorrigeerde vorm	8,3	7,5	6,6	6,5	:	:
Onderwijs- en opleidingsindicatoren	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Deelname van volwassenen aan onderwijs of opleiding (% in de leeftijdsgroep 25-64 jaar dat deelneemt aan onderwijs of opleiding)	6,9	6,9	7,4	6,9	7,0	:
Slechte prestaties in het onderwijs(3)	19,0	:	:	20,1	:	:
Tertiair opleidingsniveau (% van de bevolking van 30-34 jaar die hoger onderwijs met succes heeft doorlopen)	43,9	42,7	43,8	42,7	45,6	:
Prestatieverschillen verklaard door sociaaleconomische status van studenten(4)	19,6	:	:	19,3	:	:

* Niet-scorebordindicator
1) Langdurig werklozen zijn personen die gedurende ten minste twaalf maanden werkloos zijn.
2) Verschil tussen het gemiddelde bruto-uurloon van mannen in loondienst en dat van vrouwen in loondienst, uitgedrukt als een percentage van het gemiddelde bruto-uurloon van mannen in loondienst. Het wordt gedefinieerd als "ongecorrigeerd" omdat het niet corrigeert voor de verdeling van individuele kenmerken (en dus een algemeen beeld geeft van genderongelijkheid op het gebied van loon). Alle werknemers die in ondernemingen met tien of meer werknemers werken, zonder beperkingen voor leeftijd en gewerkte uren, zijn meegerekend.
3) Zwakke prestaties voor wiskunde van 15-jarigen volgens PISA (OESO)-resultaten.
4) Impact van sociaaleconomische en culturele status op PISA (OESO)-resultaten. Waarde voor 2012 en 2015 hebben respectievelijk betrekking op wiskunde en wetenschappen.
(5) Gemiddelde eerste drie kwartalen 2017, met uitzondering van het percentage jeugdwerkloosheid (cijfer voor het hele jaar).
Bron: Eurostat, OESO.

Tabel C.4: **Indicatoren voor sociale inclusie en gezondheid**

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Uitgaven voor sociale zekerheidsuitkeringen* (% bbp)						
Ziekte/gezondheidszorg	8,2	8,3	8,4	8,5	:	:
Invaliditeit	2,1	2,2	2,3	2,4	:	:
Ouderdom en nabestaanden	11,5	11,8	11,8	12,1	:	:
Gezin/kinderen	2,1	2,2	2,2	2,1	:	:
Werkloosheid	3,4	3,4	3,4	3,1	:	:
Huisvesting	0,2	0,2	0,3	0,2	:	:
Sociale uitsluiting, n.e.g.	0,7	0,7	0,6	0,7	:	:
Totaal	28,3	28,8	29,0	29,1	:	:
waarvan: inkomensafhankelijke uitkeringen	1,5	1,5	1,4	1,4	:	:
Overheidsuitgaven naar functie (% van bbp, COFOG)						
Sociale bescherming	19,5	20,1	19,9	20,2	:	:
Gezondheid	7,9	8,0	8,1	7,7	:	:
Onderwijs	6,2	6,4	6,3	6,4	:	:
Zelf te betalen uitgaven voor gezondheidszorg (% van totale kosten van de gezondheidszorg)	18,0	18,1	18,2	17,6	:	:
Armoede- of uitsluitingsrisico voor kinderen (% personen van 0-17 jaar)*	22,8	21,9	23,2	23,3	21,6	:
Armoederisico[(1)] (% totale bevolking)	15,3	15,1	15,5	14,9	15,5	:
Percentage werkenden die armoederisico lopen (in % werkenden)	4,5	4,4	4,8	4,6	4,7	:
Ernstige materiële deprivatie[(2)] (% totale bevolking)	6,3	5,1	5,9	5,8	5,5	:
Percentage ernstige woningnood[(3)], uitgesplitst naar eigendomssituatie)						
Eigenaar, met hypotheek of lening	0,1	0,2	0,4	0,1	0,8	:
Huurder, huur tegen marktprijs	2,2	3,4	3,0	3,0	5,5	:
Percentage personen in huishoudens met lage werkintensiteit[(4)] (% personen van 0-59 jaar)	13,9	14,0	14,6	14,9	14,6	:
Armoededrempels, uitgedrukt in nationale valuta tegen constante prijzen*	10815	11164	11140	11061	11317	:
Gezonde levensjaren (op de leeftijd van 65 jaar)						
Vrouwen	11,0	10,9	11,0	11,0	:	:
Mannen	10,6	10,8	11,0	11,2	:	:
Geaggregeerde vervangingsratio voor pensioenen[(5)] (op de leeftijd van 65 jaar)	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	:
Dimensie connectiviteit van de index van de digitale economie en maatschappij (DESI)[(6)]	:	:	69,3	74,6	75,8	77,9
GINI-coëfficiënt vóór belastingen en overdrachten*	49,3	48,7	49,5	49,8	50,3	:
GINI-coëfficiënt na belastingen en overdrachten*	26,5	25,9	25,9	26,2	26,3	:

* Niet-scorebordindicator

1) Armoederisicopercentage (AROP): percentage van de bevolking met een gestandaardiseerd beschikbaar inkomen dat minder bedraagt dan 60 % van het nationale gestandaardiseerde mediaaninkomen.

2) Percentage van de bevolking die met ten minste vier van de volgende vormen van deprivatie kampt: ze kunnen het zich niet veroorloven i) de huur- of energierekeningen te betalen; ii) hun woning voldoende te verwarmen; iii) onverwachte uitgaven te doen; iv) om de twee dagen vlees, vis of even proteïnerijk voedsel te eten; v) één keer per jaar een week met vakantie te gaan; of zich vi) een auto; vii) een wasmachine; viii) een kleurentelevisie, ix) een telefoon aan te schaffen.

3) Percentage van de totale bevolking in een overbevolkte woning en geconfronteerd met woningnood.

4) Personen in huishoudens met zeer lage werkintensiteit: percentage 0-59-jarigen die deel uitmaken van huishoudens waar de volwassenen (met uitzondering van afhankelijke kinderen) de voorbije 12 maanden minder dan 20 % van hun totale potentiële arbeidstijd hebben gewerkt.

5) Ratio van het mediane individuele brutopensioen in de leeftijdsgroep 65-74 jaar in verhouding tot het mediane individuele bruto-inkomen in de leeftijdsgroep 50-59 jaar.

6) Penetratie van vaste breedband (33 %), penetratie van mobiele breedband (22 %), snelheid (33 %) en betaalbaarheid (11 %), van het digitale scorebord.

Bron: Eurostat, OESO.

Tabel C.5: **Indicatoren voor de prestatie van productmarkten en beleidsindicatoren**

Prestatie-indicatoren	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Arbeidsproductiviteit (reëel, per werknemer, j-o-j)							
Arbeidsproductiviteit in industrie	6,84	-0,33	-0,13	2,60	6,29	5,09	0,58
Arbeidsproductiviteit in bouw	0,44	-1,69	1,40	0,20	-0,60	3,10	-0,67
Arbeidsproductiviteit in marktdiensten	1,89	0,23	-1,02	0,34	-0,07	1,47	-0,93
Loonkosten per eenheid product (LEP) (volledige economie, j-o-j)							
LEP in industrie	-5,53	2,83	3,93	0,24	-3,95	-5,33	-0,81
LEP in bouw	-0,11	1,36	1,48	0,92	0,18	-3,48	-0,33
LEP in marktdiensten	-0,77	1,45	3,42	1,47	1,10	0,29	-0,30
Ondernemingsklimaat	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Tijd nodig om naleving contracten af te dwingen[1] (dagen)	505.0	505.0	505.0	505.0	505.0	505.0	505.0
Tijd nodig om bedrijf te starten[1] (dagen)	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
Uitkomst aanvragen kmo's voor bankkredieten[2]	0,45	0,48	0,68	0,54	0,36	0,46	0,31
Onderzoek en innovatie	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
O&O-intensiteit	2,05	2,16	2,27	2,33	2,39	2,47	2,49
Overheidsuitgaven voor onderwijs in % van bbp	6,00	6,20	6,20	6,40	6,30	6,40	nb
Personen die tertiair onderwijs hebben voltooid en/of werken in wetenschappen en technologie als % van totale werkgelegenheid	50	50	50	50	52	51	51
Aandeel bevolking die hoger onderwijs met succes heeft doorlopen[3]	31	30	31	32	33	33	33
Jongeren die het hoger secundair onderwijs hebben afgemaakt [4]	83	82	83	83	84	84	85
Handelsbalans hoogtechnologische producten als % bbp	0,37	0,22	0,14	0,33	0,52	0,50	nb
Handelsbalans hoogtechnologische producten als % bbp					**2003**	**2008**	**2013**
OESO productmarktregulering (PMR)[5], totaal					1,64	1,52	1,39
OESO PMR[5], detailhandel					4,68	4,56	4,06
OESO PMR[5], vrije beroepen					2,52	2,47	2,47
OESO PMR[5], netwerkindustrieën[6]					2,84	2,08	1,84

1 De methodologie, met inbegrip van de aannames, voor deze indicator wordt in detail beschreven op: http://www.doingbusiness.org/methodology.
2 Gemiddelde antwoorden op vraag Q7B_a. "[Bankkrediet]: Indien u een aanvraag hebt ingediend en hebt proberen te onderhandelen voor dit soort financiering in de laatste zes maanden, wat was dan de uitkomst?" De antwoorden waren als volgt gecodeerd: 0 indien alles ontvangen, 1 indien meeste ontvangen, 2 indien alleen beperkt deel ontvangen, 3 indien geweigerd of verworpen, en behandeld als ontbrekende waarde indien de aanvraag nog hangende is of bij antwoord "ik weet het niet".
3 Aandeel bevolking 15-64 jaar die hoger onderwijs met succes heeft doorlopen.
4 Aandeel bevolking 20-24 jaar die ten minste secundair onderwijs heeft doorlopen.
5 Index: 0 = niet gereguleerd; 6 = sterkst gereguleerd. De werkwijzen voor het opstellen van de OESO-indicatoren voor productmarktregulering zijn in detail beschreven op: http://www.oecd.org/competition/reform/indicatorsofproductmarketregulationhomepage.htm
6 Geaggregeerde OESO-indicatoren voor de regulering van energie, vervoer en communicatie (ETCR).
Bron: Europese Commissie; Wereldbank — Doing Business (voor afdwinging contracten en benodigde tijd om bedrijf te starten); OESO (voor indicatoren productmarktregulering); SAFE (voor uitkomst aanvragen kmo's voor bankkredieten).

Tabel C.6: **Groene groei**

Prestaties groene groei		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Macro-economisch							
Energie-intensiteit	kgoe / €	0,15	0,15	0,15	0,14	0,14	0,15
Koolstofintensiteit	kg / €	0,33	0,32	0,32	0,30	0,31	-
Hulpbronnenintensiteit omgekeerde van hulpbronnenproductiviteit)	kg / €	0,47	0,42	0,41	0,40	0,38	0,37
Afvalintensiteit	kg / €	-	0,15	-	0,15	-	-
Energiehandelsbalans	% bbp	-4,6	-5,0	-4,5	-3,8	-2,7	-2,2
Weging energie in HICP	%	11,02	11,71	11,29	10,92	11,02	9,22
Verschil tussen verandering energieprijzen en inflatie	%	14,6	3,3	-5,8	-8,0	-5,5	0,4
Reële energiekosten per eenheid	% toegevoegde waarde	17,2	17,6	16,5	16,8	-	-
Milieuheffingen in verhouding tot belasting op arbeid	verhouding	0,09	0,09	0,08	0,09	0,09	-
Milieuheffingen	% bbp	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1	2,2
Sectoraal							
Energie-intensiteit industrie	kgoe / €	0,20	0,20	0,21	0,20	0,19	0,19
Reële energiekosten per eenheid voor be- en verwerkende industrie, excl. raffinage	% toegevoegde waarde	28,4	27,7	25,8	26,0	-	-
Aandeel energie-intensieve industrieën in de economie	% bbp	10,29	10,06	10,44	10,90	11,63	11,61
Elektriciteitsprijzen voor middelgrote industriële verbruikers	€ / kWh	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11
Gasprijzen voor middelgrote industriële verbruikers	€ / kWh	0,03	0,03	0,04	0,03	0,03	0,03
Overheidsuitgaven O&O voor energie	% bbp	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Overheidsuitgaven O&O voor het milieu	% bbp	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Recyclingpercentage huishoudelijk afval	%	54,3	53,4	52,6	53,6	53,4	53,5
Aandeel broeikasgasemissies dat onder ETS valt*	%	40,4	39,1	37,9	38,5	38,0	36,9
Energie-intensiteit vervoer	kgoe / €	0,52	0,50	0,51	0,52	0,54	0,56
Koolstofintensiteit vervoer	kg / €	1,29	1,27	1,29	1,31	1,36	-
Bevoorradingszekerheid energie							
Afhankelijkheid van energie-invoer	%	75,4	76,1	77,4	80,0	84,3	76,0
Geaggregeerde concentratie-index leveranciers	HHI	19,2	14,1	16,2	14,4	14,0	-
Diversificatie energiemix	HHI	0,27	0,27	0,27	0,28	0,29	0,28

Alle macro-intensiteitsindicatoren zijn uitgedrukt als een verhouding van een fysieke hoeveelheid tot het bbp (in prijzen van 2010)

Energie-intensiteit: bruto binnenlands energieverbruik (in kgoe) gedeeld door bbp (in EUR)
Koolstofintensiteit: broeikasgasemissies (in kg CO2-equivalenten) gedeeld door bbp (in EUR)
Hulpbronnenintensiteit: binnenlands verbruik grondstoffen (in kg) gedeeld door bbp (in EUR)
Afvalintensiteit: afval (in kg) gedeeld door het bbp (in EUR)

Energiehandelsbalans: verhouding tussen export en import energie, uitgedrukt als % bbp
Weging energie in HICP: aandeel "energie"-items in consumptiekorf gebruikt voor berekening HICP
Verschil tussen verandering energieprijzen en inflatie: energiecomponent HICP, en totale HICP-inflatie (jaarlijkse verandering in %)
Reële energiekosten per eenheid: reële energiekosten als % van totale toegevoegde waarde voor de economie
Energie-intensiteit van industrie: finale energieconsumptie van de industrie (in kgoe) gedeeld door de bruto toegevoegde waarde van de industrie (in EUR 2010)
Reële energiekosten per eenheid voor be- en verwerkende industrie exclusief raffinage: reële kosten als % van totale toegevoegde waarde voor sectoren be- en verwerkende industrie
Aandeel energie-intensieve industrieën in economie: aandeel van bruto toegevoegde waarde van energie-intensieve industrieën in bbp
Elektriciteits- en gasprijzen voor middelgrote industriële verbruikers: verbruikscategorie 500–20 000 MWh en 10 000–100 000 GJ; gegevens excl. btw.
Recyclingpercentage huishoudelijk afval: verhouding gerecycled en gecomposteerd afval tegenover totaal afval
Overheidsuitgaven O&O voor energie of milieu: overheidsuitgaven voor O&O voor deze categorieën als % bbp
Aandeel broeikasgasemissies dat onder EU-emissiehandelsregeling (ETS) valt (exclusief luchtvaart): gebaseerd op door lidstaten aan Europees Milieuagentschap gemelde broeikasgasemissies (excl. landgebruik, verandering in landgebruik en bosbouw).
Energie-intensiteit vervoer: finaal energieverbruik vervoer (in kgoe) gedeeld door bruto toegevoegde waarde vervoerindustrie (in EUR 2010)
Koolstofintensiteit vervoer: broeikasgasemissies in vervoer gedeeld door bruto toegevoegde waarde van de vervoersector
Afhankelijkheid van invoer energie: netto-invoer van energie gedeeld door bruto binnenlands energieverbruik incl. verbruik van internationale bunkerbrandstoffen
Geaggregeerde concentratie-index leveranciers: omvat olie, gas en kolen. Kleinere waarden wijzen op grotere diversificatie en dus lager risico.
Diversificatie energiemix: Herfindahl-index voor aardgas, totaal petroleumproducten, nucleaire warmte, hernieuwbare energie en vaste brandstoffen
* Europese Commissie en Europees Milieuagentschap

Bron: Europese Commissie en Europees Milieuagentschap (Aandeel broeikasgasemissies dat onder EU-emissiehandelsregeling (ETS) valt); Europese Commissie (Milieuheffingen en belastingen op arbeid); Eurostat (overige indicatoren).

REFERENTIES

Andrews D., Criscuolo C., en Gal P. (2015), *Frontier firms, technology diffusion and public policy: micro evidence from OECD countries*, OESO.

Andrews D., Criscuolo C., en Gal P.N. (2016), *The global productivity slowdown, technology divergence and public policy: a firm level perspective*.

Baert, S. et al. (2017), *Does work experience mitigate discrimination?*

Belgisch Rekenhof (2013), *Onrechtstreekse federale steunmaatregelen voor onderzoek en technologische ontwikkeling (O&O), Verslag van het Rekenhof aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers*, Brussel, augustus 2013.

Biatour B. en Kegels C. (2017), *Growth and productivity in Belgium*, Federaal Planbureau, working paper 11-17, oktober 2017.

Bijnens G. en Konings J. (2017), *Where has the Belgian Business Dynamism gone? The decline in high growth (small) firm*, augustus 2017.

Bricongne, J.-C., L. Coutinho en N. Philiponnet (2018), *Deleveraging needs in the EU: methodology to benchmark private debt*, European Economy.

Cockx, B., Dejemeppe, M. en Van der Linden, B. (2017), *L'emploi des seniors en Belgique: quelles politiques pour quels effets?*

Curnis C. en Manjón A. M. (2018), *[titel – nog niet gepubliceerd]*, verschijnt binnenkort.

Debackere et al. (2017), *Totale O&O intensiteit in Vlaanderen 2005-2015 – "3% nota*", ECOOOM en EWI.

De Mulder, Godefroid (2016), *Hoe kan het ondernemerschap in België worden gestimuleerd?*, NBB Economisch tijdschrift, september 2016.

De Mulder, Godefroid, Swartenbroekx (2017), *Groeien om te overleven? Een portret van de snel groeiende jonge ondernemingen in België*, NBB Economisch tijdschrift.

Dhyne E. en Duprez C. (2017), *It's a small, small world… a guided tour of the Belgian production network*, 2017.

Dumont, M., (2015), *Evaluation of federal tax incentives for private R&D in Belgium: An update*, Working Papers *05-15*, Federaal Planbureau, België.

ELIA (2017), *Electricity scenarios for Belgium towards 2050*, beschikbaar op: http://www.elia.be/~/media/files/Elia/About-Elia/Studies/20171114_ELIA_4584_AdequacyScenario.pdf.

Europese Commissie (2014), *2014 Belgium country report*.

Europese Commissie (2015a), *Public Spending Reviews: design, conduct, implementation*, beschikbaar op: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2014/ecp525_en.htm.

Europese Commissie (2015b), *A Single Market Strategy for Europe – analysis and evidence*, SWD(2015) 202 final, 2015.

Europese Commissie, 2015 (2016a), *2016 Belgium country report*.

Europese Commissie (2016b), *Report on Single Market integration and competitiveness in the EU and its Member States*, november 2016.

Europese Commissie (2016c), *Framework conditions for high-growth innovative enterprises (HGIE)*, september 2016.

Europese Commissie (2017a), *2017 Belgium Country Report*.

Europese Commissie (2017b), *2018 Ageing Report - Underlying Assumptions and Projection Methodologies*, beschikbaar op: https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/2018-ageing-report-underlying-assumptions-and-projection-methodologies_en.

Europese Commissie (2017c), *2017 SBA Fact Sheet Belgium*, 2017.

Europese Commissie (2017d), *Digital Economy and Society Index 2017*, beschikbaar op https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi.

Europese Commissie (2017e), *Economic Brief "Taxation of Company Cars in Belgium – Room to Reduce their Favourable Treatment*, European Economy, mei 2017.

Europese Commissie (2017f), *Labour Market and Wage Developments in Europe 2017*, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, Luxemburg.

Europese Commissie (2018), *Debt Sustainability Monitor 2017*.

Europese Commissie (2018), *Study on operational restrictions in the retail sector*, verschijnt binnenkort.

Europese Commissie– EPC (AWG) (2018), *2018 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, verschijnt binnenkort.

Federaal Planbureau (2017), *Le paysage énergétique belge à l'horizon 2050 - Perspectives à politique inchangée*, beschikbaar op: http://www.plan.be/admin/uploaded/201710270928090.For_Energy_2017_11531_F.pdf.

FOD Sociale Zekerheid (2017), *The evolution of the social situation and social protection in Belgium 2017*. Monitoring the social situation in Belgium and the progress towards the social objectives and the priorities of the National Reform Programme and the NSR.

Frazzani S., Grea G., en Zamboni A. (2016), *Study on passenger transport by taxi, hire car with driver and ridesharing in the EU*, Grimaldi, CERTeT Università Luigi Bocconi, Wavestone.

Goesaert, T., & L. Struyven (2017), *Voltijds, deeltijds of als flexwerk bij een nieuwe werkgever – Trends in aanwervingsdynamiek op de Belgische arbeidsmarkt*, DynaM Review 2017/1.

ICF International (2016), *Decomposition analysis of the changes in GHG emissions in the EU and Member States European Commission, final report*, beschikbaar op: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/strategies/progress/docs/dca_report_en.pdf.

McGowan et al. (2017), T*he walking dead? Zombie firms and productivity performance in OECD countries*, Economic department working papers No. 1372, OESO.

Nationale Bank van België (2014), *Fiscal policy and TFP in the OECD: Measuring direct and indirect effects.*

Nationale Bank van België (2017a), *Elevated corporate debt in Belgium: should we be worried?*, Belgian Prime News N° 78, beschikbaar op: https://www.nbb.be/doc/ts/publications/bpnews/bpn78.pdf.

Nationale Bank van België (2017b), *Pockets of risk in the Belgian mortgage market: Evidence from the Household Finance and Consumption Survey (HFCS)*, Working paper nr. 332.

Nationale Bank van België (2017c), *The potential growth of the Belgian economy*, beschikbaar op: https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2017/ecorevii2017_h3.pdf.

Nationale Bank van België (2017d), *Special Topic: Narrowing inflation gap between Belgium and the euro area*, Belgian Prime News, september 2017.

Nationale Bank van België (2017e), *Economisch Tijdschrift*, december.

Nationale Bank van België (2017f), *De efficiëntie van de Belgische overheid*.

OESO (2013), *International Migration Outlook 2013*, OECD Publishing, Parijs.

OESO (2016), *Education at a glance 2016*, OECD Publishing, Parijs.

OESO (2017a), *Entrepreneurship at a glance 2017*, OECD Publishing, Parijs, 2017

OESO (2017b), *OECD Economic Surveys: Belgium 2017*, OECD Publishing, Parijs, juni 2017

OESO (2017c), *Science, Technology and innovation scoreboard, 2017*.

FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie (2017), *Analyse van de prijzen, kwartaalverslag 2*, Instituut voor de Nationale Rekeningen, Prijzenobservatorium.

Philiponnet en Turrini (2017), *Assessing House Price Developments in the EU*, Europese Commissie, beschikbaar op: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/dp048_en.pdf.

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (2017), *Impact van de beperking van het recht op inschakelingsuitkeringen*.

Vandenbroucke F., & V. Corluy (2015), *Huishoudens zonder werk in Belgie*, Leuvense economische standpunten 2015/149.

World Economic Forum (2017), *Global Competitiveness Report 2017-2018*.